

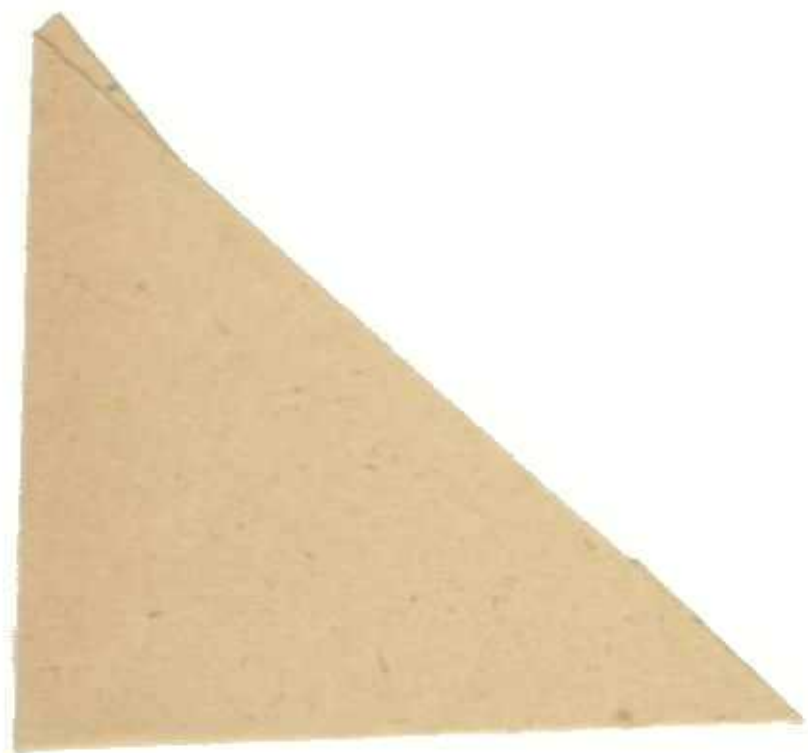
Verseggy Ferenc

A magyar nyelv törvényeinek
elemzése

III. rész.

A MAGYAR NYELV
MŰVÉSZI FELHASZNÁLÁSA

Szolnok, 1973.

Analyticae

Institutionum Linguae Hungaricae

Pars III.

USUS AESTHETICUS

LINGVAE HUNGARICAE.

Sectio Prima.

Ornati sermonis patrii gradus, et epitome legum
aestheticarum, quibus ars oratoria et
poetica inniitur.

B U D A E,

TYPIS REGIAE UNIVERSITATIS HUNGARICAE.

1 8 1 7.

**A magyar nyelv törvényeinek
elemzése**

III. rész

**A MAGYAR NYELV
MŰVÉSZI FELHASZNÁLÁSA .**

I. szakasz

Az ékes anyanyelv fokozatai és azon művészi
szabályok kivonatai, amelyekre a szónoki
és a költői művészet támaszkodik

BUDÁN,

a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda betűivel

1817.

Fordította: Bartha Lászlóné
 Borók Imre
 Győri Gyula
 Imre István
 Lukácsi Hubáné
 Száz Kázmér

Lektorálta: Szörényi László

Az előszót írta: Szathmári István

Szerkesztette: Szurmay Ernő

Készült Szolnok Város Tanácsa támogatásával,
a Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár
sokszorosítójában 400 példányban,
A/5 méretben.

Felelős kiadó: Szurmay Ernő
Szolnok, 1973. augusztus hó

E L Ő S Z Ó

A Szolnok megyei Verseggy Könyvtár immár a második füzetet adja közre névadója, Verseggy Ferenc legjelentősebb összefoglaló művének, az *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae* című, három részből álló munkának a magyar fordításából. Csak örömmel üdvözölhetjük mind a könyvtárnak, mind a köréje tömörült munkaközösségnek a vállalkozását, mert ez újból való - még hozzá magyar nyelvű - közzététellel is elősegítik Verseggynek, e korán elfelejtett és később sem reálisan értékelt, sokoldalú egyéniségünknek a megismertetését és eredményeinek tárgyilagos mérlegelését, valamint mai követelményeinknek megfelelő felhasználását.

Felmerül a kérdés: helyesen választották-e ki Verseggy hatalmas munkásságából a megfelelő kötetet? Erre - mint már fentebb a "legjelentősebb" jelzővel utaltam - csak a leghatározottabb "igen"-nel válaszolhatunk. Az *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae* ugyanis - amely három részből áll: Pars I. *Etymologia Linguae Hungaricae*. Buda, 1816. XXXII, 474, 64 l.; Pars II. *Syntaxis Linguae Hungaricae*. Buda, 1817. XXXII, 446, 65 l.; Pars III. *Usus Aestheticus Linguae Hungaricae*. Buda, 1817. XXX, 1138 l. és Index: 49 l. - összefoglalása és

kiteljesítése Versegny egész tudományos munkásságának. Egyrészt grammatika: benne leíró magyar nyelvtan történeti és egyéb nyelvészeti vonatkozásokkal, nyelvfilozófiai és nyelvtudományi, nyelv-művelő nézeteinek a korácbinál tudományosabban, rendszerezettebben való megalapozása.

A mű célja egyébként kettős: határozott és egyszerű szabályok segítségével a helyes nyelvhasználatra tanítani, valamint a nyelvi rendhagyóságok és felesleges változatok lenyesésével - közösen, de mindenekelőtt az írók és a tanítók közreműködésére támaszkodva - nyelvünket magasabb művészi szintre emelni. Ő maga ezt így foglalja össze: "Jelen műnek hát nem más a célja, mint hogy a lehetőség szerint eléggé határozott és egyszerű szabályokba rögzítse a magyar nyelvet, és megnyesve a rendhagyóságok és bizonyos változatok haszontalan, sőt rendkívül kéros sokaságát, magasabb művelődésre is alkalmasabbá és hogy egy szóval foglaljam össze, minden célom, az esztétikai szépség fenségesebb fokaira is alkalmatossá tegye azt; egyszersmind a tudós írókat és különösen az ifjúság hivatásos tanítóit arra hívom fel igen sok tisztelettel, hogy mindenféle részrehajlás nélkül olvassák és fontolgassák e mű megállapításait és szabályait, s az anyanyelvet közös

tanácskozással emeljék a tökély kívánt csúcsára."
/Az Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae
első része első "sectió"-jának magyar fordítása.
Szerk.: Szurmay Ernő. Szolnok, 1972. 23-4./

Az 1972-ben megjelentetett első füzet a mű első részének bevezető öt fejezetét tartalmazza. Ebben izelítőt kapunk Versegly nyelvfilozófiai és nyelv-művelő nézeteiről, valamint a magyar nyelv szerkezetével, elemzésével és jelenségeinek a rendszerezésével kapcsolatos elképzeléseiről, állásfoglalásáról.

A jelenlegi második füzet az Usus Aestheticus Linguae Hungaricae című harmadik résznek az első öt fejezetét teszi magyar nyelven közkinccsé. Ezt a részt Versegly stilisztikájaként tartjuk számon. Valójában azonban nem szorosabb értelemben vett stilisztika, hanem esztétika, közelebbről nyelvesztétika, benne a magyar művészi nyelv - vagyis művészi stílus - sajátosságainak, továbbá nyelvünk retorikai, poétikai /műfajelméleti/ és metrikai kérdéseinek a részletes tárgyalásával. Tehát számos stiláris jelenségről szó esik itt, csak nem stilisztikai rendszerezésben; ilyen értelemben mondhatjuk, hogy Verseglynek e műve retorika, poétika és stilisztika egyszerre.

Érdekes, - különösen a funkcionális stílisztika számára - jól hasznosítható fejtegetéseket olvashatunk a lefordított öt fejezetben a művészi stílus céljáról és forrásairól; a körmondat stíláriis sajáttságairól; a festői, valamint az érzelmekeltő beszemód eszközeiről /képek, szóképek; pszichológiai tényezők; stb./; a művészi alkotás szerzőjének képességeiről; stb.

Végül: köszönet a szerkesztőnek, a fordítóknak és mindenkinek, akinek bármilyen köze van e szép vállalkozás véghezviteléhez. Várjuk a következő füzeteket!

Szathmári István

**Anyanyelvünk esztétikájának az
ismertetése**

L e j e z e t

**Az ékes magyar beszéd céljáról és
forrásairól**

1. §. A beszéd elsődleges célja a gondolatok közlése. 11. lap.
2. §. A másik célja az érzelmek felindítása, amely ékes beszédet kíván. 12. lap.
3. §. Az ékes beszéd fokozatai. 13. lap.
4. §. A szónoklás művészete és a költsézet. 15. lap.
5. §. A honi ékesszólás forrásai. 16. lap.
6. §. Visszatekintés a latin és görög klasszikusokkal a hazai ékesszólásban. 18. lap.
7. §. Hasznos felhasználások. 20. lap.
8. §. Az újabbkori külföldi klasszikusok felhasználása. 22. lap.
9. §. Hazai műveltségünk elmaradottságának az oka. 24. lap.

10. §. A régi és korunkbeli magyar könyvek használata. 26. lap.

II. f e j e z e t

A körmondatról, a fordulatos és a képes beszédről

11. §. Megfigyelések a körmondatok felépítésének szerkesztéséről. 29. lap.
12. §. A körmondatok esztétikai használata. 32. lap.
13. §. A kifejezések és esztétikai használata. 37. lap.
14. §. A képes beszéd mód. 56. lap.
15. §. A fordulatos beszéd mód. 61. lap.

III. f e j e z e t

A festői beszéd mód

16. §. A festői beszéd mód olyan képeket használ, amelyek a dolgok hasonlóságán alapulnak. 67. lap.
17. §. A képek törvényei általában. 72. lap.
18. §. A példázat, mint a kép sajátos formája. 78. lap.

19. §. A logikai és esztétikai összehason-
lítás. 82. lap.
20. §. A hasonlat. 86. lap.
21. §. A megkülönböztetés. 103. lap.
22. §. Az allegória. 111. lap.
23. §. A jelzők. 127. lap.

IV. t e j e z e t

Az érzelemkeltő beszédmódról

24. §. A lélek azon érzelmi és erkölcsi ér-
zései, amelyekhez a szabad művésze-
tek kapcsolódnak. 135. lap.
25. §. A szabad művészetek feladata, hogy
felkeltsek és kiműveljék a lélek ér-
zékenységét. 142. lap.
26. §. Ennek a feladatnak másik oldala, hogy
jól rendezett és tartós hajlamokat
alakítson ki. 147. lap.
27. §. A benső érzést, ha erőteljesebb,
szenvedélynek nevezzük. 154. lap.
28. §. A szenvedélyek felkeltésének módjai.
156. lap.

29. §. A szenvedélyek lecsillapításának módjai. 161. lap.
30. §. A szabad művészeteknek akkora hatásuk van az emberi lélekre, hogy képesek a ferde és rendellenes szenvedélyeket kiirtani, és azok helyébe a legnemesebb érzelmeket ültetni. 165. lap.
31. §. Azok a módszerek, amelyekkel a szónok és a költő ezt a legnemesebb célt követi. 171. lap.
32. §. Példák a szenvedélyek kezelésére. 176. lap.
33. §. A szerelmi szenvedély természete és illő használata. 201. lap.

Anyanyelvünk esztétikájának az ismeretése

I. f e j e z e t

Az ékes magyar beszéd céljáról
és forrásairól

1. §. Míg a közös használatra elfogadott és helyesen képzett szavakat sajátos jelentésükben használjuk és azokat bármilyen beszédben a magyar mondattani szabályoknak megfelelő szerkesztési módhoz igazodva rakjuk sorba, bárki bizonyára, aki a magyar nyelvet, a mi nyelvünket mint közös nyelvet tudja, könnyen átlátja, és azokat az eszméket, véleményeket és igazságokat, amelyeket neki feltárunk, pontosan megérti. És ez az elsődleges célja az emberi nyelvnek, amelyet a természet alkotója azért adott, hogy az ösztönt, amely az értelemmel nem rendelkező állatokat az eléjük kitűzött cél felé szinte a tévelygés minden veszélye nélkül vezet, a műveltséggel egészítse ki, melyet a tudós és tapasztalt emberek beszédeiből kell me-

ríteni. Effajta közös beszéddel élünk a társadalmi életben, sőt még a tudományok átadásában is, ha valaki ugyanis a tanításban nem megfelelő kifejezéseket használ, "virágos v. virágos képet", kifejezéseket hajhászik, vagy a stílust semmibe sem veszi, és a tudományát, hogy úgy mondjam, keresett homályba burkolja, mi mást lehetne várni azoktól, kiket oktatni volt célja, minthogy kettős teherrel roskadozva fáradoznak, és végül is már a kezdet kezdetén csaknem minden haszon nélkül visszatorpannak.

2. §. Az emberi nyelv másik célja, hogy a képzelettel és a segítségül hívott érzelmekkel a lelket azon jó dolgok befogadására, amelyek tanácsosak, vagy azon rossz dolgok elkerülésére, amelyek nem ajánlatosak, ne is annyira csábítsa, hanem akarata ellenére is ragadja magával. Itt már az ékes beszéd annyira helyénvaló, hogy szinte egyenesen szükséges is. A dicsőítő elemek mégis, amelyekkel a beszéd a cél elérésében ki kell,

hogy tűnjön, olyanok legyenek, amelyek a képzeletet foglalkoztatják, és ha a szükség úgy kívánja, feltűzeljék, az érzelmeket felkeltésük, és a lelket megrendítsék. A szokatlan és éppen ezért hatástalan szavak, főleg csak a kis szellemek mulattatására alkalmas tarka szóvirágok, a szavak dagályossága, a bölcsmondások túltengése, végül a beszédnek a felhőkben kikandikáló csillagocskákhoz hasonló fortélyai, áldások és cícomák, nem méltók arra, hogy a beszéd díszítő elemeinek lehessen tartani őket. Valóban azt a beszédet lehet méltán ékesnek tartani, hogy mindezt egy szóval fejezzem ki, amely esztétikai, azaz a hallgatók érzelmvilágának a felkeltésére alkalmas.

3. §. Az ékes beszédnek megvannak a maga fokozatai, amelyeket a kidolgozandó műalkotás változatai szerint különböző módon és megfelelően használni művészet, és ezt eloquentia-nak /ékesszólásnak/ nevezik. Gyakran írunk leveleket, elbeszéléseket, párbeszéde-

ket, szónoklati gyakorlatokat, kisebb beszédek, és végül szent, olykor világi beszédek is, amelyekben a stílus fokozatosan emelkedik. Továbbá közben a képzelet megglazírván a gyepelőket a valósághoz hasonló dolgokat alkot, hogy a lelkeket megmozdítsa, és a kívánt irányba indítsa meg. És hogy ezt a célt minél biztosabban elérje, ötleteit díszesebb stílusban adja elő, a beszédet megmértékeli, a mértékes beszédet pedig meghatározott és hasonló részekre elkülöníti, melyeket versnek nevezünk. Az ékes szólásnak ezt a másik fokozatát költészetnek mondják, és ennek a jegyében készülnek a költői levélen kívül az elbeszélések és a mesék, a drámák is, a különféle költemények, végül az epigrammák, himnuszok és ódák. A beszéd szónoki ritmusa csaknem kezdete s versmértéknek, mégsem tűri el sohasem a kötöttséget. Ezért a versmérték alkalmazása a szónoki beszédben és más, az ékegszólás szónoki műfajaihoz sorolható művekben hiba, mert a művészetet céljától

massze eltéríti. Viszont maga a versmérték /a metrum/, jöllehet a költészet kiemelkedő díszítő eleme, a költői stílus lényegéhez mégsem tartozik hozzá.

4. §. A szónoklás művészete és a költészet a szabad művészetekhez tartoznak, és szóbeli művészet a szokásos nevük: tehát nem kevésbé alkalmazkodnak az esztétika törvényeihez, amelyek ezeknél a művészeteknél közösek, mint magához a nyelvhez, amelyet felhasználnak. Ezen kívül közülük mindegyiknek megvannak a maguk sajátos szabályai, amelyeknek a lényegét megfelelő sorrendbe helyezve a rétorika és poétika foglalja össze. A jelen művecskének nem célja ezen művészeteknek akár általános, akár különleges törvényeit részletesebben előadni, ismeretüket az olvasóban még az iskolából föltételezi, ezeknek csupán a hazai ékesszólásra való alkalmazását igyekszik úgy bemutatni, hogy a magyar nyelv természetes tulajdonsága sértetlen maradjon, és hazánk-

nak azokat a növendékeit, akiket a természet e művészetek művelésére szolgáló adományokkal ruházott fel, a külföldi művek szolgáló követésétől a valódira irányítsa, aztán pedig valódi műalkotások létrehozására sarkallja.

5. §. De mielőtt munkához fogunk, azzal a világosan megoldandó nagy kérdéssel találjuk magunkat szembe, vajon milyen forrásokat kell kijelölnünk azoknak, akik a honi ékesszólás művelésére gondolnak? Azok, akik a görögök és latinok ékesszólását tanulmányozzák, nem méltatlanul térnek vissza azok klasszikus szerzőihez. Attól fogva, hogy Európában tehetősebb népeinél a műveltség arra a csúcra jutott, amelyre a görögök és rómaiak, akik a tudományokban kezdők voltak, csak törekedtek, de bukásuk előtt, miután így hozta a sorsuk, nem jutottak el, megvannak az angoloknak is, a franciáknak is, a németeknek és az olaszoknak is a maguk klasszikusai, akiknek a tanulmányozása segíti a

honi ékesszólásra törekvő ifjuságot. Mi, ha az igazságot be kell vallanunk, eddig még a műveltségnek nem a csucsát, csak bizonyos fokát értük el, és maga, anyanyelvi rendszerünk, amit használunk, és amely az ékesszólás egyetlen támasza, mindezideig oly kevésbé szilárdulhatott meg, hogy bármelyik, első sorban újabb író intésére hol ennek, hol annak az idegen népnek a ruházatát kényszerül felölteni. Talán akkor kétségbe kell esnünk a honi ékesszólás tiszta forrásaival kapcsolatban? Távoloról sem. Az európai népeknek, akik most virágjukban vannak, mindaddig éppúgy nem volt hazai klasszikus alkotásuk, mint nekünk, míg saját kultúrájuk alapjait le nem rakták; és a honi ékesszólásnak a támaszait, amelyeket azok a görögök és rómaiak könyveiből sikeresen merítettek, nekünk is fel szabad keresni és javunkra fordítani. Maguk az európaiak újabb klasszikusai nekünk olyan új forrásokat kínálnak, amelyeket az ő első íróik még nélkülöztek. Végül hazai íróink, mind a régiak, mind az újabbak, bárha az előbbiekkel egyenlőségben nem is versenyez-

hetnek, a hazai ékeszölés magasabb fokai felé törekvéseikkel eléggé sima utat nyitnak. Mégis ezek a források nekünk másképp nem válnak javunkra, csakha használatukat bizonyos határok közé szorítjuk, amelyeket a következő fejezetben törekszünk lefektetni.

6. §. Ami a rómaiak és görögök klasszikus műveiben a vallásra, a politikai állapotról, a törvényekre, a véleményekre és elsősorban a tudományokra vonatkozik, az a mai kor magyar íróinak a számára, míg szép-irodalmi művek alkotására törekszenek, véleményem szerint egyáltalán nem hasznosítható. Bizonyára méltatlan dolog lenne valamelyik magyar ódában, amely az ellenség felett aratott győzelmet és a rákövetkező békét magasztalni akarván, azt Mars isten segítségének, aggódó kegyének és hadi művészetének, ezt pedig a Sabaoth istennek, a Seregek Úrának tulajdonítani. Ugyanezt kell tartani a honi nyelven kiadott azon

művekről, amelyekben azoknak a kiváló férfiaknak szavait és tetteit, véleményeit és bölcsmondásait dicsérik, kiemelik sőt utánzásukat is ajánlják, akik Görögország és Róma városának közügyeinek szentelték magukat, noha azok a királyságok mai elveitől törvényeitől és állami berendezéseitől oly annyira idegenek, miután megfelelnek azokról a nem kevésbé hadi erényeik mint hazaszeretetük által igen tiszteletreméltó férfiakról, kiknek a nevei Magyarország évkönyveiben tündökölnek. Vajon Romulus szentebb nekünk Istvánnál, Fabius közelebbi Hunyadinál? Ami a tudományokat illeti tagadatlan, hogy magvaikat és alapjaikat, merném állítani, hogy homályos körvonalalaikat is a görög és római írónál fel lehet találni, ám ezek az ingatag és erőtlén vélekedés fokán túl általában sohasem jutottak. A világ kialakulásának Ovidius-féle választékos leírása a természettudomány mai elképzeléstől jobban eltér, minthogy általunk, akik szépirodalmi művet akarunk alkotni, a tudatlanság nyílt beismerése nélkül alkalmazható

lenne. Végül a görög és latin nyelv beszéd-módjai, ahogyan a díszítő elemek nagyrésze is a mi anyanyelvünktől annyira idegen, hogy merem állítani: a magyar beszéd ezeknek a nyelveknek az utánzása során összehasonlíthatatlanul többet veszített természetes sajátosságából, határozott és férfias erejéből, mint amekkora előrehaladást tett a maga nem csekély adományai kifejlesztésében.

7. §. Tehát mindaz a segítség, amit az anyanyelvünkön alkotandó szépirodalmi művekben a görögök és latinok klasszikus könyveiből vehetünk, abban áll, hogy csaknem kivétel nélkül a legjobb és legmegbízhatóbb utat és elgondolást mutatják, amellyel a vesztületett hajlam és szelleme szerint ékesített nyelv eszközével az olvasó vagy hallgató figyelmét leköthetjük, képzeletét az ízlés tüzével lángra lobbantathatjuk, különféle érzelmeket tetszésünk szerint felkeltethetünk, és így végül lelkét annak a jónak a megragadására, amit helyeselünk, vagy an-

nak a rossznak az elkerülésére, amit helytelennek tartunk, ösztökélhetjük és megindíthatjuk. Bizonyára ez a legnagyobb jelentőségű segítség, ami a mai hazai írónak kínálkozhat, különösen ha külön buzgalommal vállalkozik nyomai végigfürkészésére is. Hadd világítsuk meg példával a dolgot!. A mai író, aki egy erényekben igen gazdag és a végső veszedelem súlya alatt is állhatatos és végtelen türelmű férfi iránt szózatokat akar kelteni, idézze emlékezetébe azt a szép jelenetet, amelyet nekünk Vergilius az Aeneis II. könyvében nyújtott át Anchisesről, és azt, miután féltetett minden más körülményt, elsősorban azokat, amelyek már a mai erkölccsel nem egyeztethetők össze, szorgalmasan kutassa át azzal a céllal, hogy a leglényegesebb okot, amely az olvasó lelkét a szánabbnak csaknem a legmagasabb fokára ragadja, megtalálja, és művéhez igazítsa. Megcselekedvén ezt, meg fogja látni, hogy a költő legnagyobb művészete abban rej-

lik, hogy . Anchisest olyan szavakra fakasztotta, amelyekkel ő maga szerencsétlenségében társait, akik az ő sorsán sajnálkoznak, férfias állhatatossággal vigasztalja:

Testentől pedig így, így váljatok el
csak; A sírig
már megyek én magam is, lesz ellen-
ség, aki megszán
példa reményében. S kibírom, ha a
máglya hiányzik.*

8. §. Az újabbkori Európának a régi görögök és rómaiak ilyen tanulmányozásával felvértezett tudósai először azok nem szolgái, hanem szabad, a saját nyelvi rendszerük hajlamának és szellemének megfelelő ékes fordításait készítették el; azután pedig munkásságukat eredeti művek kidolgozásában is szerencsésen összpontosították, már nem a régiek utánzóiként, hanem vetélytársaiként. Ezek nem az ő erkölcsüket, nem a nyelvüket, nem a véleményüket, nem a val-

* Lakatos István ford.

lásos meséiket, nem a politikájukat és végül nem a feltevéseiket, amelyeket többnyire a tudományok gyanánt használtak, hanem egyedül a kicsiszolt írás művészetét tették magukévá. Alig tévedek, ha hozzáteszem, hogy ennek a művészetnek az átlagó, a régiek klasszikus műveiben rejtőző értékeiből az *angolok, franciák, németek és olaszok* éppenséggel merítettek és műveikbe beolvasztottak. Tehát a magyar íróknak ugyanezt úgy a sajátukéva tenni, hogy nyelvüket se honi jellegéből ki ne vetköztessék, se saját műveik ne legyenek görög és római ízűek, annál könnyebb, amennyivel több és szilárdabb segítséget találnak nemcsak azokban, amelyekkel az iskolákban behatóan megismerkednek, hanem újabkori vetélytársaikban is, amelyekből az elődeik hasznosításának a helyes módszerét is elsajátíthatják, és amelyekben a magukéhoz hasonló vallást, politikát és erkölcsöt, sőt helyesen alkalmazott tudományokat is lelnek.

Mégis, amit a latin és görög nyelv szójárásainak a szolgálai átvételéről kevéssel fentebb mondtunk, azt a mai élő európaiak szójárásainak a szószerinti fordításaival kapcsolatban is be kell látni, amelyek a magyar nyelvhasználatot gyengítik, és alig áthatható sötétséggel vonják be.

9. §. De mégis, mi az az ok, hogy a magyar írók legnagyobb része, bármennyire is ismertek több évszázada a latin és görög szerzők a mi tudósaink előtt és csaknem meghitt barátaik, az anyanyelvükön megírandó szépirodalmi alkotásokban a tökéletességnek arra a fokára eddig nem küzdötte fel magát, amelyet Európa újabbkori népei a maguk nyelvén szerencsésen elértek? Bizonyára az anyanyelv elhanyagolása, amelyek a helyébe egy romlott és idegenszerűségekkel zsúfolt latin nyelv lépett, azután ezt bizonyos, főleg rossz latinsággal szerkesztett latin műveknek csaknem szószerinti, vagy legalább is szolgálai fordítása követte, amely oly sokáig a nép művelését volt hivatva szolgálni. Ebből az az ízet-

len, minden alapot nélkülöző, idővel erősödő és általánosan elterjedő vélemény alakult ki, hogy a magyar nyelvet nem lehet másképpen kiművelni, mint a latin nyelvi sajátosságok és díszítő elemek szolgái utánzásával. Valóban nem csodálatos, hogy a mieink végül odáig jutottak, hogy semmit sem vélnek szépnek, ízlésesnek, megbízhatónak, ha csak nem mutatja valamilyen görög vagy latin mű minden vonatkozásában tökéletes képmását; gyakran a régiek műveiben előforduló szépséghibákat is szabályoknak tekintik, és Anglia, Franciaország, Németország és Itália újabb tudósainak a műveit szinte megvetik azért, mert nincsenek teltömve az ókori görögök és rómaiak mitológiájával, politikájával, erkölcsstanával, bölcsmondásaival és végül szokásaival. Egyrésziük ugyan, miután ezeknek a nyelveknek a mélyebb ismeretét megszerezte, végül is ettől az eltévelyedéstől megszabadult, de egyszerre egy másikba esett bele,

amely eljuttatta őket e külföldieknek éppannyira szolgálai utánzásához, ahogy a többi-eket egy hasonló tévedés a görögök és latinok silány követéséhez. Most már az anyanyelvükön kiadott műveikben ezek inkább angol, francia, német és olasz, azok pedig latin és görög szerzőknek akarnak látszani, mint hazaiaknak. Az újabb klasszikusok olyanféle tanulmányozása, ahogyan kevéssel előbb a 7. §. a régiekkel kapcsolatban ajánlotta, és azoknak úgy a nemzet, mint az anyanyelv veleszületett szellemének megfelelő természetes, szabad utánzás valóban az egyedüli út, amely bennünket eredeti, sőt klasszikus művek alkotásához sikeresen eljuttat.

10. §. Végül ami a hazai nyelvű, elődeink által kiadott vagy újabb írók által alkotott könyveket illeti, azoknak a felhasználása erre a célra a leghasznosabb, csak hogy ehhez megfelelő válogatásra van szükség. Nem hiányoznak nekünk az eredeti művek, melyek jöllehet a régi és újabb külföldi

klasszikusok szépségét minden vonatkozásban nem érik el, mégis megközelítik őket. Nem hiányoznak a fordítások és a majd' minden nemből készült átdolgozások sem. De mind ezek, mind azok annyira körülhatároltak és telítettek a közepes szintet is alig elérő művecskék és fordítgatások keverékével, hogy jóízű író dicsőségére igényt tartó ifjúnak, ha nem is lehetetlen, de nagyon nehéz a helyes ösvényről el nem csábulnia, ha csak nincs olyan Mentora, kinek tanácsaival ezeknek a könyveknek a kiválogatásában élhet. Az legyen a legfőbb szabály, hogy az eredeti magyar művek annál méltóbbak arra, hogy az esztétikaiak közé sorolják őket, mennél kevesebb nyomát találja abban az ember az idegen szokásoknak és nézeteknek, különösen pedig a beszéd kölcsönzött és éppen ezért szokatlan díszítőjeleinek, és minél alkalmasabbak azon magyar lelkének a megindítására és feltüzelésére is, aki a sajátján kívül más nyelvet nem ért. Annak az ifjúnak, aki a jóízűségben a

tökéletesség magasabb fokára kívánja magát felküzdeni, ítéletem szerint a következőket kell tanácsolni és javasolni. Mindenekelőtt tanulja meg a maga etimológiájának és mondattanának szabályaihoz igazított hazai nyelvet, ne elégedjék meg azzal a beszélt nyelvvvel, amit dajkájától tanult, vagy amelyet az ezen szabályokat kényekedve szerint összehányó könyvekből merített. Fordítson azután kedvére és szabadon először prózai majd költői műveket külföldi nyelvekből, hogy a szavak és elsősorban a festéshez és főleg a hatáseléréshez legszükségesebb jelzők bőségéhez jusson. Ezekkel a törekvésekkel kapcsolja össze a régi és újabb klasszikusoknak a 7. §. és 8. §.-okban ajánlott tanulmányozását. Utánozza ezeknek rövidebb műveit, olyan műfajban, amely szellemének és hajlamának leginkább megfelel, nehogy Minerva akarata ellenére dolgozzék. Legyen végül, hogy merészelje magát rászánni

eredeti művekre is, amelyek hosszabb gyakorlás után a tökéletességnek olyan fokára fog-
nak majd jutni, amelyet a klasszikusoktól
szoktunk megkívánni.

II. f e j e z e t

A körmondatról, a fordulatosa és a
képes beszédről

11. §. Az első dísz, amelynek a révén
a köznapi nyelv a művészi szépség magasabb
fokára emelkedik, a körmondatos beszéd, a-
melynek bármely emberi nyelvben közös sza-
bályait bőséges példatárral illusztrálva
maradéktalanul és kellő részletességgel rö-
gítik azok a könyvek, amelyeknek az anyagát
ifjúságunknak gimnáziumainkban szokták elő-
adni. Mind e szabályoknak megbízható kivona-
ta olvasható Zachar Andrásnak, a szónoklet-
tan nyilvános tanárának, nagyszerű irodalom-
tudósnak, az igen híres férfiúnak abban a
kiváló művében, amelyet a szabad előadás-

mód példatára⁺ címen Nagyszombatban adtak ki. Itt tehát semmi egyéb tennivalón nem maradt, mint hogy a körmondatokra vonatkozó általános észrevételeket az alábbiakban idecsatoljam.

1./ A főmondatok közé illeszkedő mellékmondstok nem akármilyenek, hanem értelmezők, jelzőiek, okhatározóiak, feltételesek, helyet, időt, módot - vagy hasonlóságot megjelölők legyenek: egy szóval valamiképpen a főmondatnak akár az alanyához, akár az állítmányához tartozóak. Ezenkívül a saját helyükre, vagyis az után a szó után kell, hogy kerüljenek, amelyre sajátosan vonatkoznak: és annyival is inkább segítsék a fogalmak rendszerét, minthogy a nagyobb áttekinthetőség, kellem és hatásosság végett vannak odafűzve, nem pedig annak értelmére. Például: "Sokszor az az ügyekezett, bármely nehéz is magában, a³ serénység által, és az állhatatos munkának segédelmével, nagyon könnyűnek tetetik":

+ "Paradigmata oratorios solutae"

itt a főmondat csupán ennyi: "sokszor az ügyekezett nagyon könnyűnek tetetik."

2./ Az értelem károsodása nélkül elhagyható mellékmondatok nem mondhatók a körmondat tagmondatainak. Ebből a körmondatból: "Bizonyos lévén abban, hogy a' világnak, alkotója, kinek tetteit mindenkor a' legszorosabb igazság, és a' legnemesebb szándék kormányozza, engemet semmivé tenni nem akar: nem látom az okát, miért kellene valónnak akármelly egyéb romlásátul tartanom, - elhagyható az a mellékmondat, hogy kinek tetteit mindenkor a' legszorosabb igazság, és a' legnemesebb szándék kormányozza, - de ugyanígy nem mellőzhető a körmondatnak - nem látom az okát, miért kellene stb." másik tagmondata, mert nélküle a körmondatnak teljes értelme nem volna, s ezért körmondatnak sem volna nevezhető.

3./ Ügyelni kell arra, hogy a körmondat a kellelénél hosszabb ne legyen, részben, mert az olvasónak vagy a szónoknak az akár

fokozatosan emelendő vagy visszafojtandó, akár változtatandó hangja elégtelen a hosszú körmondatnak ugyanazzal a hangszínezettel való előadására, részben pedig, mert az olvasó vagy a hallgató a kelletténél hosszabb körmondat elejét képtelen a végéig megfelelően emlékezetben tartani. Ebből következően a kelletténél hosszabb körmondatból hiányzik a világosság. E néhány észrevétel, ha így szólhatunk, a körmondat külső szerkezetére vonatkozik.

12. §. A körmondatok művészi alkalmazása bizonyára nem kisebb figyelmet követel, mint nyelvtani szerkezetük. Erről a következőket érdemes megjegyezni.

1./ A beszéd vagy ábrázol valamilyen dologot, vagy igyekszik megváltoztatni valamilyen véleményt. Az első esetben egy festményhez hasonló, amelyen minden egyesegy törekvéssel az eredeti kép kiformalását és elővarázsolását célozza, és ahol bármely részlet úgy van lerajzolva, kiszínezve és

elrendezve, hogy az e részekből összeálló egész a szemlélő lelkében a lehető legelevenebb benyomást keltse. Ezzel a sajátos kifejező erővel csak a körmondatos beszéd bír, amely minden körülményt arra irányít, hogy az előadandó dolgot teljessé tegye és a hallgató figyelmét arra készítse, hogy ugyanezt a dolgot magában élénk színekkel elképzelje. Ezt a célt a körmondat nélküli beszéd vagy csak nehezen, vagy egyáltalán nem valósíthatja meg.

2./ Midőn a beszéd valamiféle ítéletet igyekszik megmásítani, csupán a következtetés áll rendelkezésére, amelyben az egyes részítéleteknek egy és ugyanazon állítás bizonyos és kétségbevonhatatlan igazságának megerősítésére kell egységes erővel törekedniök: ez megint egyedül csak a körmondatos beszédstílustól várható. A körmondat ugyanis az értelem meggyőzésére alkalmas érveket úgy szövi egybe, hogy egyikük sem vonja csupán sajátmagára a figyelmet. A

hallgató így valami módon az értelem fonálának a megszakítása nélkül kényszerül magának felvázolni ezeket az érveket: ezért azok meggyőző erejét a körmondat végén mintegy sűrítve érzi, és annnyival nagyobb hitelt ad neki.

3./ A körmondatos beszédstílus különféle gondolatokat öntve egy képbe, nem engedi szétszóródni a hallgató figyelmét és annál tetszetősebb, minél biztosabban tapasztaljuk, hogy valamely eredeti kép egymástól világosan elkülönülő részletei bennünket kellemesebben érintenek, mint a különválasztott gondolatok nagyobb és egyenként előadott bősége.. Mivel pedig ezenkívül a szépség a változatos dolgok kellemes egységéből áll, az is következik, hogy bármely szabályosan megalkotott körmondat az igazi szépségek körébe tartozik, a beszéd pedig körmondatok híján egyhangú és unalmas. Nem vonható hát kétségbe, hogy a körmondatos stílustól megdő a beszédnek a művészi

hatóereje, akár a képzeletet akarjuk gyönyörködtetni kellemes képekkel, akár a szellemet törekedjünk megvilágosítani, akár végül a szívet óhajtánánk megrendíteni.

4./ Ezekből mégsem következik, hogy a körmondatos beszédstílust unos-untalan mindenütt alkalmazzuk, kivéve talán azt, amely a nyelvi tökéletesség bizonyos fokára felkapaszkodott valamely nyelvben a mélyebb összefüggésekben gondolkodó embernek önként kínálkozik. Itt olyan körmondatok kidolgozásáról és az ékesszólás szabályai szerinti előadásáról van szó, amilyenekkel szakadatlan élni éppen annyira furcsa volna, mintha bármely közönséges és mindennapos cselekedetünket ünnepi pompával akarnók végezni. Amíg hát a közönséges életből vett olyan jeleneteket ábrázolunk, amelyek megfestésében a kiműveltebb körmondatos beszédstílus sohase szokott előfordulni, ettől a beszédfejtától nekünk is általában őrizkednünk kell. Méltán nevetségesek azok a vígjátékok,

amelyeknek párbeszédei a körmondatok szokatlan áradásától dagályosak. Viszont az ünnepi, komoly és egyházi szónoklatok, maga a történetírás, az epika végül vagy bármely ünnepélyesebb elbeszélés szónoki vagy költői körmondatokat kíván: noha be kell ismerni, hogy ezekben sincs mindig és örökké helye a körmondatoknak, mert a témához tartozó dolgoknak csak egy része bír akkora súlyal, hogy ezt megérdemelje. Ugyanis gyakran használatos csupán a tömörség kedvéért, vagy pusztán unalom elkerülésére, mit az egyhangúság idézne elő : de végső szükségessége csak akkor áll fenn, ha a képzeletet, az elmét vagy a lelket változatos képek segítségével vagy érvek meggyőző súlyával nagy erővel akarjuk ostromolni.

5./ Végül is mindegyik körmondatnak azelőrendő különféle céloknak megfelelően más és más tulajdonságokkal kell jeleskednie. A belső vonások közé tartozik mindegyik mondanivalónak vagy körülménynek az összeválogatása, a
mondat-

részeknek a világosságot teremtő, az egész mondatnak a kellő erőt kölcsönző gondos összehűzése, s végül az előadandó dologhoz illő szenvedélyes, vagy meghitt, esetleg vidám hangnem. A külső sajátságok közé számít a jóhangzás, a dallamosság és a könnyed előadhatóság. A szónoklat megtartásakor aztán olyan változtatásos kell összeállítani a körmondatok különféle fajtáit, hogy a hallgató vagy olvasó figyelmét ne ernyessék, sőt inkább megtartsák és táplálják.

13. §. Mielőtt a szóképes és szóalakzatos stílusra áttérnénk, szükségesnek vélem, hogy előre bocsássunk valamit az elnevezések erejéről. A nyelvész feladatköréhez csak annak oktatása tartozik, hogy hogyan válogassuk és rakjuk össze a szavakat, és -amennyiben változó természetűek - bármely különleges esetnek megfelelően úgy változtassuk azokat, hogy a mondatunkat világosan és szabatosan fe-

jezzék ki. A szónoknak és a költőnek a nyelv-helyességen és a világos érthetőségen kívül az elnevezések esztétikai lényegét is fel kell tárnia. Ez részben a hangalakjukban, részben jelentésükben rejlik.

1./ A fogalmak elnevezéseiben rejtőző, s figyelmet megragadni képes erő pusztán szemünk által elolvasottan, kiejtés nélkül sohase táruul fel olyan hatásosan, mintha világos, érthető hangon előadják őket: e hatóerőnek jórésze kétségtelenül a fogalmak neveinek természetes hangalakjában rejlik. Minél teljesebb és tökéletesebb ez a hangzás, bizonyára annál erőteljesebben és elevenebben sikerül rögzítenie lelkünkben az egyes gondolatokat: azonkívül a bonyolult képzeteket könnyen felfogható, megnyerő formába segít önteni; sőt még az előadásban érvényesülő érzelmi hatást is csodálatosan erősíti. A fogalmak természetes hangalakja tehát hármasszempontról is megfontolásra méltó: még pedig az egyes szavakban, a körmondatokban és az érzelmi hatások szemszögéből.

a./ Mind a próza, mind a költői ékes-
szólásnak célja megkívánja, hogy a figyelmet
megragadó erő mellőzésével is bármely szó
szilárdan és tisztán hangozzék fülünkben,
gyorsan hatoljon be az értelmünkbe, és könny-
nyen felidézhető módon vésődjék emlékeze-
tünkbe. Az első a figyelmet ébreszti fel,
hogy a hallgató elméjét megnyerje az elö-
dottaknak, a második a megjelenítést könny-
nyíti meg, végül a harmadik a gondolatot
rögzíti az elmében. Jólhangzóak legyenek hát
a szavak és erőteljesek, vagyis olyanok,
amelyek részben a teljesebb hangerejű ma-
gánhangzókból /mint pl a magyarban mély és
középmagánhangzókból/ bővelkednek, részben
olyan mássalhangzókból, amelyeket szélesre
nyitott szájjal ejtünk. A torok-, fog- és
ajkhangok, ha esetenként elkerülhetetlenek,
az előbbieket mögé helyezendők. Szabá-
lyul állítható, hogy az egyes szavak ej-
tése annál nagyobb esztétikai hatással bír,
minél inkább megközelíti az emberi éneket.

Hogy továbbá az értelmünk a szavakat gyorsabban felfoghassa, szükséges az őket alkotó szótagoknak a világos és áttekinthető megkülönböztetethezősege. Az egyszeri hallásra senki által meg nem ismételhető /ill. el nem sajátítható/ szavak a világosságot nélkülöző szavak közé tartoznak. Ami végül a fogalmak neveihez tapadó harmadik erényt /vonást/ illeti, hogy tudniillik könnyen emlékezetbe véshetőek legyenek, az az eddig felsorolt többi vonásokból magától következik.

b./ Az hogy a látásnál sokkal eleveőbb és erősebb érzékelés a hallás, akár onnan is nyilvánvaló, hogy a hangok, legyenek bár kellemesek vagy kellemetlenek, sokkal nagyobb hatást gyakorolnak ránk, mint az ugyanolyan természetű és nemű színek. Mindkét fajta ékesszólás munkáiban különös gond és fáradozás harszon hát oda, hogy a körmondatokban a jól hangzó és helyesen összeválogatott szavakból az a kellemes összhangzat támadjon, melyet euphoniának mondunk.

Enélkül, legyen az alkotás akármilyen fennkölt, és adjon elő bármily fontos és kellemes gondolatokat, egyáltalán nem ér egy fabatkát sem: fülünk megsértése miatt ugyanis figyelmünk vonakodik felfogni a szavak jelentését, ahogyan Orator című munkájában a következőképpen oktat Cicero: "Bármennyire édesek és súlyosak a gondolatok, ha szabálytalan szavakba öntjük őket, megis sértik a fület, amely a legfőbb bíró."

Az euphonia továbbá hangokból és mértékből áll össze. Ahogy ugyancsak ő az idézett helyen mondja "két dolog cirógatja a fület, a hangzás és a mérték". Az elnevezések hangjainak helyes egymás mellé válogatásáról kevéssel előbb már beszéltünk, a mértékről a következő az esztétika tanítása: A szavak adják a beszéd anyagát, alakját pedig a mérték, vagy Cicero szavai szerint "a szavakban mintegy valamiféle anyag van, a ritmusban pedig kicsiszoltság." Igen egyszerű és legkevésbé művészi a mérték, ha

a csupán a legszükségesebbet jelentő szavakat igen egyszerű, de egyúttal folyamatosan áradó külsőbe foglaljuk /rendezzük el/. Ebben a mondatban: narratur in ephemeridis, nostes a nostris caesos esse /azt mondják a lapok, hogy az ellenséget a mieink lekaszabolták/, egyszerű a mérték, mivel minden szó csupán a mondat teljességét célozza, a szavak elrendezése pedig olyan, hogy a mondat a hang kívánt felemelésével illetve leengedésével kimondható. Fordítjuk meg ugyanezt a mondatot ily módon:

"nostes a nostris caesos esse, narratur in ephemeridis"/Az ellenséget a mieink lekaszabolták, mondják a lapok/, a mérték elenyészik.[†] Az alkotórészek szimmetriájából a ritmusnak valamivel magasabb szintje áll elő, amely ugyan tetszetősebb az előbbinél, de valahogyan még mindig művészietlen: mert amint Ciceró mondja "az egyenlőkhöz kapcsoló és hasonlóan végződő egyenlők, valamint az ellentétesekhez viszonyított

[†] Sajtóhiba "erősödik" helyett

ellenkező dolgok saját maguktól mértékelten
lejtnek többnyire: ezt saját beszédéből
vett példával szemlélteti így: "Est enim non
scripta lex, sed nata, quam non deducimus,
sed accepimus.

/"Létezik egy iratlan, velünkszüle-
tett törvény, amelyet nem tanultunk, hanem
elfogadtunk /kaptunk/." Ez a ritmus a saját-
ja a legtöbb közmondásnak, mint pl "a' ki
másnak vermet ás, maga esik bele". /Végül
a mértékeltségnek a legfelsőbb foka az, amely
a most ismertetett mérték fokozatokkal meg-
alkotott beszédszakaszt úgy szövi össze,
hogy ezek egymásból kezes könnyedséggel
folynak, és végül valami igen ritmikus egész-
szé vagy olyanná nőnek össze, amelynek egy
része annyira jelentősebb a másiknál, hogy
a figyelmet az egésztől elterelné és csupán
/különösképpen/ magára vonná. Cicero ezt
a szónoki stílusra sajátosan jellemző mér-
téket nevezi ritmusnak. Ritmusos hát az a

körmondat, amely több szótagszám és -hosszúság tekintetében egymástól különböző, de mégis olyan jól összefűzött fő- és mellékmondatból áll, hogy fülünk ezek lényegét kerek egészként fogja fel, ugyanúgy az euphonia szabályai szerint van megalkotva, mint amely mértékben egybevág a hangzás az érv természetével.

c./ Végül a fogalmak külső hangalakját úgy kell megválasztani, hogy jelentésükbe foglalt érzelmi állapotokkal meg egyezzenek, sőt még nyomatékot is adjon nekik. Ha egy gatzetről készülünk beszélni, hogy ez a hallgatókat haragra és felháborodásra gerjessze nem szelid, nem is lágy hangon adjuk elő mondanivalónkat, sem békésen és nyájasan hangzó szavakat nem használunk: ez ugyanis nyilvánvalóan azt a benyomást keltene a hallgatókban, hogy minket magunkat sem háborított fel a gyalázatos cselekedet. Amiképpen tehát az ilyen beszéd alaphangjául az érzelmeket felkorbácsoló típust kell választani, ugyanúgy

kell maguknak a szavaknak és a beszédritmusnak is ehhez az érzelmehez illenie. A saját érzésétől irányított és inspirált írónak ezt nem nehéz megvalósítania. Maga fogja megtalálni az érzelmi alaptónust, a hangokat, a jól hangzó szótagokat és a ritmust. Horatiusnak e szavai: "linguenda tellus, et domus, et placens uxor", /"el kell hagynod földedet, házat és kedves feleséget"/, telve vannak azzal az érzelmmel, amely a forgandó szerencse kedvezéseitől és csapásaitól kísért férjet eltölti, midőn észreveszi az őt fenyegető halált. Borzalom ragad meg bennünket, miközben Vergilius ilyen szavakkal ecseteli Didónak az öngyilkosságra való készülődését:

Stant arae circum, et crines effusa sacerdos
ter centum tonat ore Deos, Erebumque, Chaosque,
tergeminamque Hecaten. /S készek körben az oltárok. Bontotthajú papnő Hármak alakjában Hecatót szólítja Dianát és Erebus, Chaos-t s fennhangon számtalan istent). Aen. IV. 509-11./

+ Lakatos István ford.

d./ Egészen más a fogalmak neveinek az vonása, amely az anyagi dolgok természetes jellegét szándékszik kifejezni és amelyre való túlbuzgó törekvésnek a hajhászása az igazi ékesszólás méltóságának annyira árt, mint amennyire ellenkezik a legnemesebb céllal, tudniillik az érzelmek felkeltésével. Azt mondják, hogy Vergiliusnak ez a sora "quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum" ^{*}Porzik a föld, a patás paripák dübörögve rohannak"/⁺⁺a ló sebes futását festi. Homérosznak pedig a következő sora: *Οἶδ' ἔτι δέξιος οἶδ' ἔτι ἄφισερα νικητὰ βῶν ἀλάλην:*
Jobbfele vetni a balfele vetni a megszártott nagy birkabőrt tudom /Il.VII.238.^{*)}
a harcosok izgatott, kölcsönös és gyorsan végzett mozgásait. Hogy ez valóban így van-e, felesleges firtatni, mert egyéb körülményből világosan kitetszik, hogy a szavaknak ezen ereje és jellege nem esztétikai, ebből végül valószínű, hogy a költőfejedelmek Homérosz és Vergilius e verssorok költése-

* Devecseri Gábor ford.

++ Lakatos István ford.

kor semmire se gondoltak kevésbé, mint a ló nyargalásának vagy a harcosok mozgásának az utánzására. A vers hangzása és ütemessége ugyanis nem az értelemre, hanem az érzelemre hat, vagy hogy világosabban fejezzem ki magam, bármely művészi igényű beszéd a lélekre igyekszik hatni. Ez továbbá csupán indulatoktól van egészen eltelve, a dolgokat nem felfogja, hanem megérzi és saját belső megindultságától elfoglaltan figyelmen kívül hagyja a dolog természetét. Mindaz ami a beszédet alkotó szavakban az anyagi dolgoknak, mint a nyargaló paripának, az összecsapó harcosnak, a mennydörgéseknek és más hasonlóknek az utánzása és kifejezése, távol áll, ha így szólhatok a szív nyelvétől és annyira híjával van a lélekre hatás képességének, hogy még dőre játékká is fajulhat. Avagy nem látjuk, hogy olcsó komikumú zenés darabokban a mulattatos hasonló utánzások segítségével fejeződik ki és ábrázoltatik? Mint amikor valaki ré-

mületét komikusan készülvén kifejezni, szívének dobogását verssel és érvekkel utánozza. Vess össze azzal, amit a Rikóti Máttyásban a 104. lapon a jegyzetek között erre vonatkozólag már régen mondtam.

2./ Vegyük szemügyre most már a fogalmak neveinek azt a művészi vonását, amely jelentésükben rejlik. Erről az esztéták ilyenformán nyilatkoznak. A művészetében tökéletességre törekvő szónoknak és költőknek az írásaiban használt nyelv oly mértékig legyen birtokában, hogy bármely gondolatot kellően, tökéletesen és bonyolultságának megfelelően ki tudjon fejezni a nyelv sajátos fordulatai segítségével: ez bizony annál nehezebb, minél kevésbé ki-művelt, azaz sz alaktan és mondattan szabályai szerint kevésbé kifejlesztett egy nyelv és ugyancsak minél szegényesebb a magasabb műveltség témáinak megrajzolásához szükséges színárnyalatokban. E hatás előteremtésére két eszköz szolgál: a nyelv-

hez tartozó szavak ismerete, azután azoknak a jelentésárnyalatoknak az ismerete, amelyek a szavakhoz tapadnak. Ezek tudásában mindkét ékesszólás-fajta tanulmányozója különösen arra törekedjék, hogy az esztétikai célokra használni kívánt úgynevezett kifejezések szabatosak, világosak és nyelvtanilag tiszták legyenek és mentesek minden, az elmét, képzeletet vagy érületet sérthető gyarlóságtól. Ezekről egyenként fogunk tárgyalni.

a./ Szabatos egy kifejezés akkor, ha nemcsak a mondat teljességéhez tartozó szavak, hanem maguk a mondat értelmét változtatatosan alakítani hivatott módosító szócskák is a helyükön vannak. Bizony gyakran előfordul, hogy igen csekély ilyen fajta hiba miatt az író egészen mást mond, mint amit mondani szeretett volna, és hogy egy ilyen vétés, ha ki is igazodik az olvasó figyelme révén, a művészi alkotásra mégis igen kedvezőtlen bélyeget üt. Így pl. ebben a példában, hogy

"szép a' világ,kit egyj mindenható és bölcs Isten teremtett", mind a "kit" vonatkozó névmás, mind pedig különösen az "egyj" határozatlan névelő rontja a kifejezést, amely helyesen így hangzik: "szép a világ, mellyet a' mindenható és bölcs Isten teremtett". Hibás volna azt mondani, hogy "a' sír födi be azt," - ahelyett, hogy - a feledékenység födi be annak a' nevét, ki Neptúnusonn és Eolusonn diadalmaskodott."

b./ "Nobis prima sit virtus perspicuitas" /"Nekünk első erényünk az áttetszőség legyven"/, mondja Quintilianus /8. k. 2. f. 22./. A beszédnek ugyanis egyedül ez az erénye kötheti le igazán az olvasó és hallgató figyelmét. Ha ez megtörik, nemcsak ködbe burkolt gondolatok vesznek kárba, hanem az azokat közvetlenül követők is, amelyek a figyelem kívánt fokát hasztalan igénylik annak megzavartsága miatt. Akkor lesz világos a beszéd, ha minden

szót a pontosan ismert értelemben használnunk, és ha a beszédnek a szakaszai úgy lesznek elrendezve, hogy a gondolatok összetartozása könnyen belátható legyen. Ezek egyike se biztosítható, hiszen a szónoknak vagy költőnek magának a legvilágosabb gondolatai nincsenek az előadott dologról. Igen jelentős szabály ezért az ékesszólás tanulói számára az, hogy csak azután próbáljanak akármit is szavakkal kifejezni, miután azt maguk igen alaposan megértik. Akkor ugyanis nem lesznek szükében azoknak a szavaknak, amelyeknek a segítségével gondolataikat világosan kifejezhetik. Quintilianus a fent idézett helyen a világos beszéd követelményeit a következőkben foglalja össze: "Propria verba, rectus ordo, non in longum dilata conclusio; nihil neque desit, neque superfluat" / "eredeti értelemben használt szavak, helyes sorrend, rövidre fogott következtetés; ne hiányozzék, de felesleg-

ges se legyen semmi." / Így lesz a beszéd a műveltek szemében elfogadható és a hozzá nem értők előtt is nyilvánvaló. Különbözik nem mindig elengedhetetlenek az eredeti értelemben használt szavak a kifejezés világosságához. Sőt az átvitt értelemben használt szó gyakran igen sokban is hozzájárul a gondolat világosságához, mint pl. "a' zsémbesség mindenre ürmöt hint". Amidőn egyszerű gondolatokat kell előadni, az eredeti értelemben használt szavak segíthetik elő kétségtelenül leginkább a világosságot: ha azonban bonyolultak a gondolatok, és a segítségükkel megrajzolható kép a kelleténél hosszabbra nyúlik, egyetlen rövid metafora gyakran kölcsönzi a beszédnek az egyáltalán kívánható világosságot, miként az "ürmöt hint" a felhozott példában. Quintilianus szabályában igen nagy figyelmet érdemel az, amit ezekbe a szavakba foglal, hogy "semmi se hiányozzék és semmi se legyen felesleges". A fővonásokat elhanyagolni nem kisebb hiba, mint a kép teljességéhez nem

tartozó vagy az olvasó illetve hallgató által könnyen pótolható részleteket sorra felrajzolni.

c./ A kifejezés nyelvtani tisztasága azért fölöttébb szükséges dolog, mert nélküle a nevek esztétikai hatása vagy egészen elvész vagy nagyrészt elsatnyul. A nyelvszokástól eltérően alkalmazott szólás képes olykor újszerűségével a kívánt hatást előidézni, mint pl "bosszút áll rajta kegyetlen" ahelyett, hogy "kegyetlen bosszút áll rajta": de mind az, ami szemben áll a nyelvben általánosan elfogadott szokással, kétséget kizáróan sértő, mivel a hallgatólagosan szentesített szabállyal összeegyeztethetetlen. Ilyenek a nyelvhelyesség elleni vétségek/solorcizmusok/mint pl "amint az anyját meglátott" "meglátta" helyett és az összes nyelvrontások, illetve a latinból vagy más idegen nyelvből szó szerinti átvett idegenszerűségek, barbarizmusok/, mint pl "tíz már a' harang", "tíz

már az óra" helyett.

d./ A kifejezés fő hibái a következőkben foglalhatók össze. A rosszszólás vagy csúnya szó /cacophonon/ amely közönséges és tárgyhoz nem illő fogalmak szójeleit szedi elő, miként ha "a' barátságunk ist-rángjai, pántyai, vagy akár köteleiről" beszél az ember a szelidebb "kötelékei" helyett. Tapinosis, vagy annyira közönséges kifejezés, hogy a dolog méltóságának és nagyságának árt, mint pl "a' hegynek tetejéről felnyulik egy nagy köszömörce" kőszikla helyett; vagy "arany fogú lajtorján mászik már le hozzánk a' kikelet," "aranyos párkányu fellegek mereszkedik le hozzánk a' kikelet" helyett. A közönséges és apró-cseprő dolgokat fennkölt szavakkal kifejezni ugyanúgy elhibázott dolog, mint pl "a' kertek illatozó gyémántokkal és rubinokkal tündökölnék", az "illatozó virágokkal kellemteszkednek" helyett. Az utóbbi nevetséges dologban mérsékelten mégis alkalmazható.

Riosis, avagy hiányos kifejezés, amelyből hiányzik valami az értelem teljességéhez és ily módon póriasan hat, mint pl "mit nekem ezekhez" a "mi közöm nekem ezekhez" helyett. Ide tartoznak a népies szóösszevonások, mint pl "asszonyám, asszondgyák" "asszony anyám", "azt mondgyák" helyett, vagy rövidített tárgyesetek /apocope accusativi/, mint "életem' szeretem!" "életemet" helyett. Tautológia, szószaporítás, amely ugyanazt a dolgot több, az értelmet csupán erősítő szóval fejezi ki, mint ahogyan Pandarosznak ez a mondása Homérosznál: "van Lycaon' a házánál tizenegy szép, új, most készült kocsi". Homeológia, szóhalmazás, amelyben oly hasonló kifejezéseket csoportosítunk össze, amelyekből végül a beszédnek túlságosan egyenletes előrehaladása támad, amely aztán unalmat áraszt, mint például "kezdődik már az ütközet a' puskák dörgenek,

Morganak, a' kardok csörgenek." Macrologia, avagy szóáradat, /redundantia verborum/, mint " a' követek vissza mentek haza, a' honnan jöttek; vagy " ha még ötlet az egek életben tartják, ha táplállya még a' levegő, ha az örök árnyékkal be nincsen fődve". Pleonasmus, amely felesleges jelzőket használ, mint pl " az én saját két szememmel láttam". Periergia, körmönfonság, amely haszontalan homályosságba fullad, mint pl "az első ember második fiának Ábelnek", Ábelnek" helyett. Cacozilon, cikornyáság, avagy táldíszítettség, amelynek semmi köze a lényeghez, mint pl "az arany sűgárok-kal kelmetesen tündöklő nap lealkonyodott már, ammint egyszerre harsogó trombitákkal és recsegő dobokkal a' véres ütközetre váratlan jel adatott."

14. §. A tropus /szókép/ Quintilianus számára egy szó vagy mondás eredeti értelmének egy másikba való szerencsés átváltozása. /VIII.6./ A nyelveket mélyebben vizsgálónak

magától szembetűnik, hogy ezeknek zöme olyan szóképekből gyűlt össze, amelyeket leginkább a mindennapos igény szült, és amelyeket a használat szóképi jellegüktől megfosztván az eredeti jelentésű szavak közé sorolt. A tárgyakat eredetien kifejezni hivatott szavakban való inség a szóképek nagy tömegét volt kénytelen teremteni. Ilyenekkel találkozunk ezekben a mondasokban: "kemény szívű ember." Meg nem foghatom, mikép vetemedhetett illj. alscsony-ságra. Ne adgy helyt azonnal annak, a'mit magadban képzelsz; hanem nézd meg előbb és fontold meg mind belsejét, mind külsejét gondolatodnak." Ilyenféle szóképeket úgy alkalmazunk, hogy szóképmivoltukat akár észre se vesszük. Más szóképek, amelyek már nem a dolgokat eredeti módon kifejező szavak hiányát pótolják, hanem bizonyos elérendő esztétikai jellegű célokat szolgálnak, három részre oszthatók.

a./ Gyakran megesik ugyanis, hogy va-

lamilyen dolgot vonatkozunk kifejezetten saját nevén nevezni, vagy mert sértő lenne, vagy mert udvariatlan. Ilyenkor a beszéd menedékéül szolgálnak a szóképek. Így mondják képletesen "élni sietett" a helyett, hogy "feszlett életével megrontotta egészségét". Vannak, akik udvarias társalgásban túlzottan hajlanak ilyen szóképek használatára azért, hogy valami visszatetszőt vagy túl dísztelent ne kelljen mondaniok. Bizonyára dicsáretes ezekben az emberieség, ha nem fajul finomkodó beszéddé, az alkalmatlan szavakban való tobródássá, alacsonyrendű szemethúnyássá a hibák fölött, vagy hitvány társalgási affektálássá. A művészi alkotár gyönyörködtetve oktasson, tapintatosan javítson, és a kellemest a hasznossal kösse össze, ha igen nemes céljainak meg kíván felelni: essen náit tőle távol mindaz, ami csak sérthetné a tisztességes füleket, ami csak bánthatná az olvasók érzületét, végül mindaz, ami parla-

gias. Ha viszont szóvirágokkal hint be mindent, helyén való gyávasággal vagy finomkodással szemet húnny a hibák felett, mindenfelől csak tömjént illatoz, elpuhulttá válik és a tekintélyes férfiak megvetését el nem kerülí.

b/ Előfordul viszont az az előbbivel ellentétes dolog is, hogy az eredeti értelmű szavak kevésbé hatásosak és erőteljesekek, nem ábrázolják pontosan, vagy kevésbé találják el, vagy nem fejezik ki eléggé a dolgot. Ezeket hát átvitt jelentésű szavakkal pótolják. Az előbbi esetben a szóképek emberiség okából, mintha fátyollal borítanának mindent, a kedveset kiemelni, a sértőt elrejtetni, itt pedig a dolgot minden takarójától megfosztják és csupaszon mutatják be. Így történik, hogy a műveletlen emberre képesen a medve elnevezést, vagy a kegyetlenre a tigrisét alkalmazták. Az ilyen szóképek gyakori előfordulásuk esetén, vagy ha túllépi a jóízűs

határát, túlságosan durvává teszik a beszé-
det, szerzőjükre pedig könnyen a parlagiasság
bélyegét sűtik.

c./ Leginkább talán azért alkalmazunk
szóképeket, hogy a gondolatot érthetőbbé
és az olvasó vagy a hallgató által érzékel-
hetőbbé tegyük, mint pl az egész "váras el-
rémült" "az egész várasnak lazosi eirémül-
tek" helyett. Baragra lobbant: vagy gerje-
dett "felindult" helyett. E szóképek külön-
böző fajtáit lásd az "Institutionibus Orato-
ris in usum Gymnasiorum p 267." /Gimnáziumok
használatára írt szónoklattani utasítá-
sokban, 267. l. /. Itt csak arra kell külö-
nösen felhívnom a figyelmet, hogy a szó-
képek a szónoklás bevett gyakorlatához i-
gazodjanak. A latin vagy bármely más ide-
gen nyelvben szokasos szóképeket nem sza-
bad ezért mindjárt alkalmazni az anyanyel-
vünkre, ha csak ebben is meg nem nonosodtak.
Bizonyára hibásak a következő és ehhez na-
sorló szóképek, "a' hegy lába," pes montis,
"a' hegy allja" helyett, "a' csendes ten-

gernek orczája, "salis placidí vultus, scí-
ná helyett. "a' beszédnek vitórláit össz-
szevónni", vale orationis contrahere, "a'
beszédet rövidebb korlatok közé szorítani",
vagy "megrövidíteni" helyett; "a' kivontt
vasba vagy vasra feküdt," ferró incubuit,
quod strinxerat, "a' kivontt kardba", vagy
"kardba dűlt" helyett; "kűtat és tüzet ho-
zott", fontemque ignemque ferebat, vizet"
helyett.

15. §. A szóalakzatos előadásmód olyan
különleges szólási formákból áll, amelye-
ket az egyes nyelvekre jellemző fordula-
toktól /idiotizmus/ meg kell különböztet-
ni. Az idiotizmus a beszédnek és a gondo-
latoknak a nyelvre annyira jellemző kife-
jezési módja, hogy más nyelvre való szó-
szerinti lefordításakor érthetetlen. Er-
ről az esztétikában nagyérdemű, kiváló fér-
fiú Johan Georg Sulzer, a Berlini Hírvé-
lő Tudományos Akadémia tagja, skinek az All-
gemeine Theorie der schönen Künste címen

kiadott fejtegetéseit talán a leginkább használó e művecske kidolgozása közben, az Idi-otismen/Nyelvi sajátosságok/c. alfejezetben ilyen nagyszerűen értekezik: "Idegen népek nyelvi sajátosságai ugyan anyanyelvünkbe átültethetőeknek tűnnek, de ha a dolgot alaposabban szemügyre vesszük, csalóka ábránd ez csak; ugyanis senki se érti az anyanyelvünkre átfordított idegen nyelvi sajátos kifejezéseket, ha csak ismét át nem tesszik az eredeti nyelvbe, amelyből valók. Éppen ezért idegen nyelvi sajátosságok használatának a barbársága csak ott engedhető meg, ahol két nyelv egyformán ismert és hasonló mértékben használt és ahol a beszélgető partnerek e két nyelv egyikén gondolkodnak, másikán beszélnek. A szokás hatalma ugyan előidézheti, hogy idegen népek szólásai közérthetőkké váljanak, sőt polgárjogot is kapjanak. Ámde kezdetben ezek bizonyára homályos idegenszerűségek voltak, mint ahogy most a német Vormauer-ből van átültetve az antemurus szó. Az ilyen fajta szavakat

biztosan olyanok honosították meg, akik könnyedebben beszélvén latin nyelven, mint németül, anyanyelven voltak kénytelenek írni. Ha a latin nyelv Németországban általánosan ismert nem volna, azok a szavak maig is értelmetlenek volnának. "Hozzá kell még fűznöm, hogy igen sok idrotismus lopózott a latinból a különféle mai nyelvekbe, mivel ez utóbbiak híjával voltak olyan szófordulatoknak, amelyek a latinban közhasználatú vallásos, politikai vagy tudományos eszméknek megfelelőhettek volna. A mindennapi beszédben, sőt az ékesszólásban sem kényszerít bennünket - különösen korunkban - ilyen szükség, és túrnetellen hiba az idegen nyelvekből kölcsönzött szófordulatok használata. A szóalakzat/figura/ viszont az ékesszólásnak olyan, bármely nyelvben bevett formája, amely a benne rejlő sajátos hatás folytán az ékesszólás segédeszközei közé sorolható. Ilyen az ú.n. felkiáltás, ismétlés vagy kérdés. Ezeknek

Az alakzatoknak az eredetét nem a művészetben, hanem az emberi nyelvben kell keresni. A beszélőnek az az indulata vagy törekvése, amellyel beszédének nyomatékot adni vagy az elnök számára az erzeteket eleven színekkel megfesteni igyekszik, még az alakzatokról mit se hallott embert is szóalakzatos beszédre ragadja valamiféle magától értetlennel lendülettel. Az alakzatok pedig háromfélék: a szavakéi, a mondasokéi és a sorrendéi. Az előbbiekről hosszadalmasan tárgyal az "Institutionibus Oratoris in usum Gymnasiorum p 291." /Gimnáziumok használatára készült szónoklattani utasítások 291. l./ Itt a szerkezet megszokott sorrendjét megváltoztató sorrendi alakzatokról a következőket gondolom megjegyzendőkre.

a./ A szórendcsere egyetlen alakzati vagy mondattani szabályt se szegjen meg, se a szerkezet értelmét ne másítsa meg. Az első a fület sértené vagy értelmetlen lenne, a második pedig eltávolodnék a cél-

tól. Álljanak itt például a következő verssorok a fiatalságról:

A kéjnek parázssa vérét gyullasztgattya,
szilajságát az ész meg nem gátolhattya,

Az első sor ilyen sorrendbe szedve, hogy "parázssa vérét a' kéjnek gyullasztgattya" a kellő mondattani elrendezés hiánya miatt érthetetlen volna; a második "az ész szilajságát meg nem gátolhattya" elrendezésben az "az ész" alanyeset mivoltának elsikkadása miatt a rövidített " az ész'" birtokos eszibe alakulna át, s egészen mást jelentene. Alakítsuk ugyan e verssorokat ilyen módon át: "gyullasztgattya vérét a' kéjnek parázssa, szilajságát az ész meg nem gátolhattya", az értelem annyira megváltozik, hogy az első verssor kijelentő mondatból feltételesbe menne át, amelyben a "ha" elmarad: ha vérét a' kéjnek parázssa gyullasztgattya, szilajságát az ész meg nem gátolhattya. Az értelem zavarása nélkül így alakíthatók át ugyanazon mondatok: vérét

gyullasztgattya a' vérnek parázssa; szilaj-
ságát meg nem gátolhattya az ész," és ek-
kor minden eltérés csak abban rejlik, hogy
míg azon verssorban: "A kéjnek parázssa vé-
rét gyullasztgattya" az okot bocsátjuk elő-
re, csak aztán jeleznénk a tárgyt és ha-
tását: addig ebben, hogy "vérét gyullaszt-
gattya a' kéjnek parázssa" először a tár-
gyat, aztán a hatást és utoljára adnánk
elő az okot. Hasonló különbség könnyen meg-
figyelhető a másik verssorban.

b./ A szerkezet szórendjét gyakran csak
a jóhangzás kedvéért változtatjuk meg, hogy
a mondat gördülékenyebb és könnyedebb le-
gyen, vagy a körmondat váljék zengzeteseb-
bé. Nem egyszer történik meg, hogy egyet-
len szó helyének megváltoztatása miatt a
mondás ellenkezőjébe megy át. A szavak
helyváltoztatása ezenkívül valami kedvező
nyomatékot is szokott adni a beszédnek.
Így pl ennek a mondatnak, hogy "a' nemes
erkölcsnek díszét soha meg nem ösmerheti

az alacsony lélek," nagyobb feltétlenül a nyomatéka, mintha azt mondanánk, hogy "az alacsony lélek meg nem ösmerheti soha díszét a nemes erkölcsnek." "Végül gyakran szenvedélyes, erőteljes beszédet fejez ki, mint a következő példában: "elvesz a' nap, gyalázatosan enyésznek az órák, mellyek minket, mikor képesek vagyunk a' nyomorultakon segíteni, vajadásoknak tekinteténél érzéketlenkedni látnak." De megsemmisül ez az energia, ha így mondod: "a' nap elvesz, az órák gyalázatosan enyésznek, mellyek."

III. f e j e z e t

A festői nyelv

16. §. A körmondat, a szókép és az alakzatok elsősorban az olvasó, hallgató figyelmének a rögzítésére, ébren tartására szolgál; a festőiség a képzeletet, mint a műalkotásoknak a lélekre ható szinte egyetlen módját, amely tevékenységet fakaszthat - törekszik felcsigázni, ösztönözni, fel-

lobbantani. A szabad művészeteknek ugyanis, amelyek között a szonoklás és a költészet első helyet foglalja el, nem célja, hogy az ember értelmét igazságokról meggyőzze, amint azt a tudományok teszik, hanem a lelkeket az érzékenység segítségével - amely leginkább a képzeletérőttől függ - jóra - vezetni, a rossztól elfordítani. Szükséges ezért, hogy bármilyen jelentősebb eszmet, különösen ha elvont vagy általános, bármilyen ítéletet, sőt a meggyőzést szolgáló érvelest is érzelletes, művészi képékké, az ember képzelete számára egyedül megragadható tárggyá átformáljon. Az ilyesfajta képek, mivel világosak, élők és az emlékezetbe könnyen bevesződnek, és főleg mert a dolgok és körülmények sokaságát egyetlen nézőpontból ábrázolják, ugyanazt nyújtják a beszédben, mint a tájkép, amely egyszerre vetíti szemünk elé mindazokat a tárgyakat, amelyekből megalkották. Továbbá minden kép a tárgyhoz való hasonlóságán alapul, azt tehát, aki az önmagában elvont és érzékelhetetlen gondolatot szavakkal akarva előadni, megtalálja a hasonlóságát valamely érzékelhető tárgy-

noz, amelynek segítségével gondolatát érkelhetővé teheti, azt teszi, amit a festő, aki a színeket és árnyékokat úgy keveri, hogy a tárgyhoz, amit le akar festeni, hasonló kép szülessen. Már az is kedves és kellemes számunkra, ha észrevesszük azt a hasonlóságot, amit az író két ellentétes jelenség között talált. Tanúul hívom rá Plutarkhoszt kommentárjában, hogyan kell a költőket olvasni: gyönyörködünk a festett gyíknak vagy majomnak a képmásában, sőt magának Thersztésznek az arcképében is, nem a szépsége, hanem a hasonlósága miatt. Látunk ugyanis két dolgot, természetük szerint egymástól a legkülönbözőbbek, példának okáért egy emberi arc és egy színes vászon, amely az előbbinek a képét ábrázolja, és valamiféle titkos élvezettel tapasztaljuk, hogy érzekeinket szinte ugyanolyan hatással ragadja meg a festett vászon, mint maga az emberi arc. De magában a hasonlóságban esztétikai erő is

van és annál nagyobb, minél távolabb esik természeti tulajdonsága a prototípustól, annál kevésbé érthető. Így aki valamely virág természetében az erkölcsi tárgyhoz, amelyet szemünk elé akar állítani, hasonló tulajdonságokat talál, sokkal kedvesebbet, a lelkek megindítására alkalmasabbat nyújt, mint aki ugyanezt a jellemvonást állatban figyel meg. Például Vergilius az Aeneis. I. éneke 214. sorában ilyen távoli tárgy képével szemléltet: "Tum victu revocant vires fusisque per herbam implentur veteris Bacchi";/Akkor élelemhez hívják a férfiakat, és szétáradva a fűvön megtelnek öborral/⁺, ahol a mezőt elárasztó víz hasonló-ságából veszi a képet a fűvön elterülő trójaiak bemutatásához; s a mi anyanyelvünk is szebben festi így: "kiáradtaka' sik mezőre a' narcizic seregek" mint ha a mezőn szétszéledő nyájról véve a hasonlatot, így mondanánk: "elszéledtek a' sik mezőre a' narcizic seregek." A hasonlóságról

+ Laxatos István ford.

ezenfelül a következőket kell szem előtt tartani:

a./ Abból, hogy a dolgoknak, amelyekről a hasonlóságot vesszük, az összehasonlítottól természetében távol kell állaniok, nem következik, hogy a hasonlóságnak is távolesőnek kell lennie, sőt minél közelebbi, annál nagyobb a művészi hatása. A keresett, kényszerített, homályos vagy bizonytalan hasonlatok azt a gyönyört pusztítják el, amely a hasonlóság észrebevéséből ered, és hideget áraszt, amely a lélek megmozdulását elcsendesíti, vagy legalábbis megtöri.

b./ Ezenfelül szükséges, hogy a szónokok és költők hasonlataikat az ismertebb tárgyakról vegyék. Minél közelebb áll az olvasóhoz, vagy hallgatóhoz az illető tárgy, annál élelénkebben észleli a róla vett hasonlóságot. A képzetlenek számára a legismertebb képeket kell előadni; a rövidség ugyanis, amely ehhez a szóképhez hozzátartozik, nem teszi lehetővé, hogy magát a hasonlóságot bővebben

megmagyarázzuk. Homérosz képeit és hasonlatait a legismertebb dolgoktól kölcsönözte, mivel az egész népnek írt. Horatius az övét a görög és római történelemből, a mítikus mesékből és korának sajátos szokásaiból merítette, amelyeket ma már csak a tanult olvasó ismer. A tanulatlan ember még a legjobb Horatius - fordításokat sem fogja sohasem megérteni.

17. §. A félig kiművelt nyelv egyetlen menedeka, ha szegényes fogalomzincével elvont eszméket akar kifejezni, a képes beszéd, épp ezért telítve van ilyen kifejezésekkel. Ezzel szemben a szónokok és költőknek, jóllehet nyelve a legkiműveltebb és elvont fogalmakban különösen gazdag, képeket kell használnia akkor, ha szemléleteség segítségével az eszméket akarja felkelteni. Az elvont fogalmak az értelem számára a meztelen igazságot adják elő; a képek pedig ugyanezt a szavak sokszínűségében öltöztetve állítják a képzelet elé. A

képek gyakran egyetlen szóval feloldhatók, mint pl. ha azt mondjuk: "ne áldozd a' halál' képének, óh ifiú! rövid életednek ta-
vasszát. Ha ennek nagyobb részét elalszod, a' nélkül, hogy jövendőbeli boldogságodnak magvát elvessed, mit aratsz nyaradnak de-
rekánn? mivel vigasztalod magad, mikor her-
vasztó őszöd százféle nyavaly: körülvé-
ve beérkezik?" Gyakran egyetlen képet több
vetületből ábrázol az író, mint: "óh tik
sűrű erdők, hol a' setét fenyűknek gallya-
in: a világosság át nem hat, 's hol minde-
nik bokor a' sírnak éjszakáját képezi,
legyetek nekem az örökkévalóságnak képe."
De a képek mindkét fajánál szem előtt kell
tartani a következőket:

a./ Mindenféle képet ismert tárgyról kell
venni, amely könnyen felfogható és nyilván-
valóan képviseli a gondolatot. Ezenkívül
a hasonlóság a kép és a prototípus közt⁺
pontos legyen és annyira világos, hogy
könnyen észre lehessen venni. De különösen

+ kép és prototípus = hasonló és hasonlí-
tott fogalom

arra kell törekedni, hogy a dolgoknak az a faja, amely képalkotásunk alapjává vált, semmi olyat ne tartalmazzon, amely ellentétes lenne a hasonlított tárgy jellegével. Vígjátékba illő képek egy szonokli beszéd komoly és súlyos tárgyát - alacsonyabbrendűek a jelentősebbeket - nem fedhetik a tekintély vesztesége nélkül. De ennek az ellenkezője, ha komikus tárgyat súlyos, kisszerű dolgot fenséges képbe öltöztetünk, különösképpen forrásává válik a nevetségességnek, amint a maga helyen majd látni fogjuk.

b./ A képeknek különböző fajtái vannak. Ha egyes eset vagy esemény előadása, amelyből az általános igazság könnyebben megérthető, példázatnak szokták mondani. Amikor a prototípustól fajtában különböző, de vele bizonyos tulajdonság alapján összekapcsolható dolgot képzelünk el, akkor hasonlatnak /adsimilatio vagy comparatio/ nevezik. A hasonlattal ellentétes

az a kép, amelyet dissimilitudonak, külön-
bözőségnek mondanak. Amikor végül képek
sora foglalja el a prototípusok helyét, ame-
lyeket a költő teljesen elhallgat, allegó-
ria, fabula vagy parabola néven nevezzük.

c./ A képek forrásai: az élettelen ter-
mészet, a műalkotások, élőlények jellemvo-
násai, emberek szokásai, történelem, mito-
lógia és végül élettelen dolgok megszené-
lyesítése. Ezekben a szónok és a költő le-
gyen hát anyyira jártas, hogy megismerésü-
ket megfigyeléssel, a lényegbe hatolás szen-
vedélyes képességével és a szellem éber szü-
matával társítsa. A láthatatlan dolgok kö-
zött alig van egyetlen-egy is, amelynek ké-
pehez a látható természet nem nyújt anyagot.
A természet tanulmányozását tehát annak,
aki a közvetlen festői stílust elsajátít-
tani kívánja, nem tudom elegendő ajánlani.
Emellett költői képesség és élenk képzelet
is fölöttébb szükségesek annak számára, aki
élettelen dolgok megjelkesítésére törekszik,

amelyre a legtöbb példát Horatiusnál találjuk; elegendő közülük a gond költői ábrázolásait felemlíteni:

"Scandit aeratas vitiosa navis
Cura, nec turmas equitum relinquit,
ocior cervis et agente nimbo
ocior Euro."

/Csúnya gondunk még a rezes hajón is
üldöz, ott száguld a sereg nyomában,
szarvasoknál is sebesebb s ködűző

déli viharnál/⁺/Carm 2. XVI./

Végül kerülni kell a képek mértéktelen sorozatát. A legkiválóbb írók is csak helyel-közzel adják, mint csemegét. Amikor jelentős ideákat, nagyobb súlyú gondolatokat a szó segítségével elég erősen, energikusan és élően megfogalmazni nem képesek, akkor válnak szükségessé a képek. Különben csak puszta díszek, szűkmarkúan alkalmazandók! A hírneves Sulzer úgy vélekedik, hogy a görögök egészséges és mérsékelt ízlése éppen abban a mértékben gyöngült, ahogyan a képek,

⁺Bede Anna ford.

amelyek csak sajátos ékességül szolgálhatnak, Homérosztól a rétorok műveig ~ akik Rómát a császárok idején valósággal elárasztották - egyre jobban elburjánzottak. Vannak ugyan esetek, amikor a képek - Ovidius és Horatius példája szerint - nem helytelenül halmozódnak. Ez a jelenség a Tristia V.2.-ben valószínűleg a képzelet teljes megragadásának a kedvéért történik: "Litora Quot conchas, quot amoena rosaria flores" /"ahány kagylót a partok, ahány virágot a kies rózakertek.../

és így tovább, a másik pedig, hogy a kellően felzaklatott érzelmeket megszilárdítsa, Horatius: a 16. epodusban:

"Sed juremus in haec: simul imis saxa renarint vadis levata, ne redire sit nefas;"

/S esküdjünk meg: amíg ki nem ugrik a tenger öléből

a szirt, hazánkba visszatérni bűn legyen!/*

- és több hasonló.

*Radó György ford.

18. §. Tágabb értelemben példának lehet mondani mindazt, ami általános eszmét egyedi és érzékelhető formába öltöztet, mint a mese, parabola, sőt az allegória is. Ezeket - ha szorosabb jelentésben vesszük - egy-egy sajátos eset vagy esemény helyett mondják el, a költői nyelv azonban átviszi valamely általános érvényű igazság ábrázolására vagy megerősítésére. Horatius a *Sermones* I.-ben megjegyzi, mennyire megegyeznek az emberek abban, hogy mindenki a másoknak a sorsát és lehetőségeit a sajátjánál jobbnak véli. Ez olyan igazság, amelyet bárki hosszas tapasztalata eléggé megerősít. Mégis a költő, hogy az olvasó tudatába mélyen bevésse, a következő bevezetéssel ábrázolja:

O fortunati mercatores, gravis annis
miles ait, multo jam fractus membra labore.
Contra mercator navim jactantibus Austris
militia est potior...
Agricolam laudat juris legumque peritus.
Ille...

solos felices

viventes clamat in urbe."/Ó boldog kalmárok!
-mondja az évei súlyát s fáradozás- megtörte
inát vonszolva a zsoldos.Ámde a kalmár,míg
vad szél hajigálja hajóját:Jobb a vitézélet!
-szól. Az,ki tudós jogban s törvényben... -
a parasztot irigyli. Ez...azt kiabálja,csu-
pán csak a városi ember boldog./*

Ugyanez a költő egy másik igazságot - hogy
halandók új életre nem támadhatnak soha -
a következő híressé vált gondolatsorral ad-
ja elő:

"Cum semel occideris,et de te splendida Minos
fecerit arbitria,
non Torquate, genus,non te facundia, non te
restituat pietas,
infernis neque enim tenebris Diana pudicum
liberat Hippolytum,
nec Lethaea valet Theseus abrumpere caro
vincula Pirithoo."

/Hisz ha lebuktál egyszer,s törvényt űlve fölötted
Minos ítéletet oszt.
nem ment meg,Torquatusom,ott sem a név,szem a jámbor
érdem, a cifra beszéd.

Mert a sötét mélységből fel nem hozza Diana
szűzies Hippolytust,
s Theseus sem bír Lethe láncával,mely a kedves
Pirithoust köti meg./Ódák IV.
könyve 7./

* Horváth István Károly ford.

** Trencsényi-Waldapfel Imre ford.

Így Horatius azt az igazságot, amelyet a Sermo I.-ből már idéztünk, másutt így szemlélteti:

"Optat ephippia bos piger; optat arare caballus."
/Lusta ökör kér nyerget, a rest ló vágyik e-
kére/* /Epist. I. 14./

La Fontaine pedig az embereknek azt a viselkedésmódját, hogy lehetőségeiken túl is igyekeznek érvényesülni, a következő példák-
kal illusztrálja: Tout bourgeois veut bâtir
comme les grands Seigneurs; tout petit Prince a des ambassadeurs; tout Marquis veut
avoir des pages; amely hazai nyelven így
hangzik: "Nagy Úrak' módgyára roppant épü-
leteket emel már mindenik polgár; a' Her-
cegecskék követeket tartanak, s a' kis
Marchiók nemes ifiakot keresnek udvarlások-
ra." Végezetül Horatius A szatírák 2. köny-
vében midőn azt akarja bizonyítani, hogy a
gazdagok vagyona nem szolgál mentségül
fényűzésükre, hiszen a pénzt abban is fel-
lehet használni, ezt a megállapítását a

* Urbán Eszter ford.

a különféle nemesebb célú költségek több példájával szemlélteti úgy, hogy valamennyit kérdés formájában megfogalmazva, érvelését különleges művészi erővel építi fel:

"Cur eget indignus quisquam, te divite? Quare templa ruunt antiqua deum? Cur improbe, carae non aliquid patriae tanto emetiris scervo?"

/Gazdag vagy; más mért nyomorog méltatlanul akkor? Ódon templomaink mért omlanak össze? Te fősvény, kincshalmodból mért nem juttatsz drága hazánkknak?[†]
/A szatírák második könyve 2./

A példák lehetnek általánosak vagy részlegesek, költöttek vagy valóságosak. De a legerőteljesebb hatásúak a hozzánk legközelebbi eseményekről vett példák, főleg azok, amelyek a szemünk előtt történtek. Azok viszont, amelyek távoli földrészekén történnek, kevésbé indítanak meg bennünket, mint a hazaiak, s ezek közül is leginkább azok, amelyek a közvetlen közelünkben estek meg. Ennek a példáját látjuk Cicero Murena érdekében mondott beszéde 17. fejezetében:

[†] Urbán Eszter ford.

"Cum saepe antea, Judices, ex aliorum miseris, - stb./midőn kevéssel ezelőtt, bírák, mások szerencsétlenségéből.../

19. §. Hasonlat általában akkor keletkezik, ha két dolgot szembeállítunk, hogy egyik a másik által világosabban kifejeződjék. Lehet logikai és esztétikai.

1./ A logikai hasonlat a szónok érvelésének egy neme, amelyben két ugyanahhoz a fajhoz tartozó dolgot úgy hasonlít össze, hogy a kettő közül az egyiknek a nagyobb jelentősége világos legyen. Ennek a példáját Cicero Verres elleni V. beszédében így találjuk meg: "Facinus est, vinciri civem Romanum; scelus verberari. Prope parricidius necari: quid dicas in crucem tollere?" verbo satis digno nefaris res appellari nullo modo potest." /vétek római polgárt megkötni, bűn megkorbácsolni, majdnem apagyilkosság megölni, mit mondjak a keresztire feszítésről? nem lehet megfelelő szót találni ezen aljas tett megnevezésére./

Ugyancsak a szónokok fejedelme a hasonlat három fajtát így definiálja. "Ex comparatione valent, quae ejusmodi sunt: quod in re majore valet, valeat in minore; quod in minore valet, valeat in majore; quod in re pari valet, valeat in hac, quae par est." /A hasonlat a következő érvényességeket fejezheti ki: ami a nagyobb dologra érvényes, legyen érvényes a kisebbre is; ami a kisebb dologra érvényes, legyen érvényes a nagyobbra is; ami egyenlő dologra érvényes, legyen érvényes arra, ami az adott dologgal egyenlő./ Ezeket a fajokat az iskolákban mint a nagyobbról kisebb felé, kisebbről nagyobb felé ható, és egyenlőkről vett hasonlatok néven nevezik. Mikor ugyanis meggyőzni akar a szónok, hogy a dolog, amely körül a kérdés forog, jó és megengedett, vagy rossz és tilos, felemlít egy olyan esetet, amelynek erkölcsi értéke már meghozott ítélet alapján kétségtelen, egyben észrevéteti velünk, hogy a kérdéses dolog ehhez az ügyhöz hasonló, vagy annál enyhébb vagy súlyosabb; ebből az

előadott dologra átvisszük azt, ahogyan meg kell ítélnünk. Ha például bizonytalan, hogy valaki annyira elvetemült, hogy egy bizonyos gonosztettet elkövethetett, és be lehet bizonyítani, hogy hasonló vagy ráadásul súlyosabb tettet már követett el, a kétség máris szertefoszlott. Az érvelésnek ez a faja, amely alig különbözik a példától, a retorikában a legnagyobb hatóerő.

2./ A művészi hasonlat csak rövid, szinte futtában alkotott összehasonlítás, mint mikor azt mondjuk: "elhervad a' szépség, mint a' rósa," vagy ahogyan Haller az örökkévalóságról zengi: Wie Rosen, die am Mittag jung, und welk sind vor der Dämmerung: so sind vor dir der Angelstern und Wagen; amely magyarul így hangzik: "mint a' rósák, mellyek dékor ifiak, és alkonyodásig elhervadnak: olyan előtted a' sarkcsillag a' gönczöl szekérével együtt." Az ilyen fajtájú hasonlatokban, a képet csak megnevezik, vagy azt az egyetlen szempontot, amely az összehasonlítás alapja, jelölik röviden, hogy be-

lőle a prototípus tulajdonságai pontosabban és előbben felfoghatók, érzékelhetők legyenek. Háromféle hasonlat van: a hasonlított dolgot vagy az értelem számára teszi világosabbá, vagy a képzelet számára szébbé, vagy az érzelem számára elevenebbé.

a/ Hogy a hasonlat a dolgot az értelem számára világosabbá tegye, szükséges, hogy a kép a prototípushoz tökéletesen hasonló legyen, szinte a tükörképe. Haller az Alfred I. könyvében Skandinávia népeiről mondja, hogy Dél-Európa lakóit úgy tekintették, mint kiszemelt zsákmányukat, ahogyan a galamb zsákmányul van szánva a karvalynak. Ebben a képben világosan, szabatosan, és mindenki számára érzékelhetően festi szoknak a népeknek az állati vadságát, amelyek a jogos és tilos között nem tesznek különbséget, így a gyengébb és fel nem készült szomszédokat megtámadják, leigázzák. A hasonlatnak ezt a fajtát leginkább akkor alkalmazzák, amikor az előadásmód népszerű.

Ezeknek az eszméknek ugyanis a bővebb és sajátos fogalomkincsükre támaszkodó előadása azok számára, akik az elvont gondolkodás módszerében gyakorlatlanok, nehezen érthető, sőt nagy részében homályos is marad. A tanult férfiakból a hasonlatnak ez a fajtája ellenérzést vált ki, sőt a közepes műveltségű hallgatókat is sértheti, ha túlságosan gyakori, mivel úgy látják, hogy a megértésnek és dolgok lényegébe hatolásnak a képességét tagadják meg tőlük.

b/ Ha^B hasonlat a dolgot a képzelet előtt szebbnek akarja festeni, a kép és a prototípus nem annyira jellemző vonásában, hanem hatásában legyen egymáshoz hasonló. Valahányszor ugyanis egy kedves vagy kellemes tárgy mellett szívesen elidőzünk, a képzelet azokat a tárgyakat is emlékezetünkbe idézi, amelyek bennünket ugyanolyan módon gyönyörködtettek. A kívánság, hogy ezt a hangulatot élvezzük és másokkal is megosszuk, végül is oda vezet, hogy figyelmünket az emlékezetünkbe idézett tárgyra is fordítsuk. Példából világosabban megértjük. Ossian Darhula című művében így énekel Nathos-ról:
"Ingerlő tekintetben jelentél te meg Darhula"

szemének. A' születő naphoz hasonlított or-
czád, a' holló' szárnyához fejednek haja.
Szived felséges volt és kegyes, mint a' nap-
nak alkonya. Szelid volt, mint a' szeilőcs-
ke a' nádban, beszéded. De mikor az Utközet-
nek dühe fellázult, a' szélvésztes tengerhez
voltál hasonló." Ezek a hasonlatok nem a
tárgyat festik, hanem a hatását. Világos,
hogy nem az ifjú arca volt hasonlatos a ke-
lő naphoz, hanem Darthulának a boldog érze-
se, midőn megpillantotta az ifjút, hasonlí-
tott ahhoz a kellemes nangulatnozh, amely a
kelő nap megpillantásakor fakad bennünk.

c/ Amikor az eszmeket és hatásukat nemcsak
festeni kell, hanem nagyobb energiával elő-
adni, a hasonlatnak a harmadikfaját alkal-
mazzuk, amely leginkább hiperbolikus, túl-
zó. Az ilyen kepek azért szükségesek, mert
az érzelmeket a prototípusuknál hatékonyab-
ban megmozgatják. Így a változásokban
állhatatos ember sziklához hasonlíttatik,
amely mozdulatlan marad akkor is, ha szél
korbácsolja a habokat. Így mondja Horatius

is, hogy a derék ember számára a gaztett
mazánál a halálnál is borzalmasabb. Ezek a
hasonlatok gyakran a fenség méltóságáig jut-
nak. Mértékkel és szinte csak ott szabad al-
kalmazni, ahol az erőteljesebb hatás domi-
nál.

d/ Előfordulnak tréfás hasonlatok is,
amelyek a nevetségességet fokozzák. Ezeknek
bőséges példatárát találjuk Butler Hudib-
ras-ában. Úgy hasonlítjuk össze ugyanis a
dolgokat, hogy ebből valami szembeszökő el-
lentmondás keletkezzék, amely nevetségessé-
get szül. Nagy dolgokat kicsinyekkel, komo-
lyakat tréfásakkal állít szembe, vagy maga
a kép prototípusától annyira különbözik,
hogy a hasonlóságot csak a játékokban külö-
nösen edzett képzelet képes észrevenni.

20. §. A hasonlat a képet csak megneve-
zi, ahogy láttuk, vagy legfeljettebb nagy
vonásokkal rajzolja meg, és a prototípust
meg a képet, a hasonlítottat meg a hasonlót
ugyanabba a mondatba szövi bele, mint mikor

így mondod: "fejér czombjainn úgy folyt le a'vér, mint a'biborszín, mellyel az elefántcsont festetik." Ebből a hasonlatból keletkezik az összehasonlítás, ha így nagyjából megrajzolt képet úgy színezzük, ahogy Homérosz teszi az Iliász IV. éneke 141. és következő soraiban: "Mint mikor a' Frígyiai vagy Káriai asszonyság az elefántcsontot biborszínnel megfestette, hogy abból szép zabolát készítsen; elrejtí gondosan belső szobájába, 's jóllehet a' lovas vitézek esdeklenek utánna, valamely királynak teszi el drága szépség gyanánt. hogy a' paripát ékesítse, a' rajtaülőnek pedig dücsőségére szolgállyon. Úgy folyt, o Menelaus, a'vér a' te ékesen termett czombodbul a' lábikránn keresztül egészen le szép bokádig." Úgy látszik, velünk született, hogy valahányszor derűs és nyugodt lélekkel gondolkozunk, és a jelenségeket tisztán és elevenen megismerni vágyunk, más, a jelenlévőhöz hasonló tárgyakat keresünk, melyekkel egybevetve világosabbakká, elevenebbek-

ké válnak. Az összehasonlításához, vagyis a kibővített hasonlathoz két dolog szükséges: különösen nyugodt lelkiállapot, hogy semmi olyan le ne kössön, amely miatt nem lenne elég időnk és ahogy most általában mondani szokás: humorunk /erről még lesz szó később/ a jelenségek békés átgondolásához, és ahhoz, hogy mellettük hosszabban elidőzzünk; másodszor pedig olyan jelenség, amely méltó arra, hogy ne csak futólag, hanem legalább a lényegesebb részeit pontosan, tisztán és elevenen szemügyre vegyünk. Ezek előrebocsátása után az összehasonlítás elméletét a következő pontokban foglalom össze:

1/ Az az összehasonlítás, amely azért keletkezik, hogy a jelenséget valamely egyszerűbb képnek a segítségével pontosabban felfoghassuk és világosabban áttekinthessük, így az elvont gondolat wiamilyen formában anyagi ruhát öltjön, amely azt az értelem vizsgálódása számára érzékelhetővé tegye, felvilágosító összehasonlításnak

nevezhető, és helye főleg a tanító beszéd-
ben van. A meggyőzés erejét tekintve a bő-
vített példázattal egyenlő értékű, segíti
ugyanis a dolgok világos bemutatását, és
bennünket olyan helyzetbe hoz, ahonnan az
áttekintésük - hogy pontosabban megértsük
őket - alkalmasabb, s végül, mert amit az
értelemnek csak elhittünk, a képzeletbe is
bevésődik, ezáltal, épp a képek útján az
emlékezetbe vésést is megerősíti. Ilyen
összehasonlításra találunk példát Cicero-
nál a De senectute 19. fejezetében: "Adoles-
centes mori sic mihi videntur, ut cum aquae
multitudine vis flammae opprimitur; senes
autem, sicut sua sponte, nulla adhibita
vi, consumtus ignis exstinguitur; et quasi
poma ex arboribus, si cruda sunt, vi avel-
luntur; si matura et cocta, decidunt: sic
vitam adolescentibus vis aufert, senibus
maturitas." /A fiatalok hála olyanak tű-
nik előttem, mint mikor áradó víz fojtja
el a lángok erejét, az öregeké pedig, mintha

önként, minden erőszak nélkül hamvadna el a kiégett tűz; és amint az almát a fájáról, ha éretlen, erőszakkal kell leszakítani, ha érett és puha, lehull magától; így az életet az ifjaktól az erőszak ragadja el, az öregektől a megérettség./

2/Használunk ezen kívül összehasonlítást akkor is, ha egy jelenség különösképpen hatott ránk, hogy hosszasan elidőzzünk hatása mellett, amelyet bennünk keltett, akár kellemes, akár kellemetlen. Van ilyen az epikában is, a lírában is, sőt még a szónoki beszédben is. Így Homérosz azt a jelenetet, amikor Odüsszeusz kihegyezett olajfadoronggal a Küklópsz szemét kidöfte, annyira lebilincselőnek ítélte, hogy minden apró részletét élénk színekkel ecsetelte. Mint mikor a néző kíváncsiságában közelebb húzódik a látványhoz, nehogy valamit elveszítsen szem elől. Látja, amint a férfi a dorong izzó csúcsát Küklópsz szemének szegezi, és mint egy fűrot, körbe forgatja, hasonlattal is szemlélteti: mint mikor hajófát fűr

ki az ember fűróval. Hallja azután a hangot, amelyet a parázs kelt a nedves szemben, s erről eszébe jut az a másik hang, amely akkor keletkezik, ha tüzes vasat ejtünk a vízbe, s ez a jelenet alkalmat ad neki egy másik hasonlat megrajzolására. /Odüsszeia IX. ének 375. és köv. sora./

Lírában az ilyen összehasonlítás legnemesebb példáját az isteni Zsoltáríró nyújtja a 132. Zsoltárban, ahol ilyen érzelimmel telített hangon szól: "Oh menny kívánatos, oh menny kellemetes dolog az, mikor békességszerető testverek együtt laknak. Mint mikor a' drága olaj, mely Áron' fejére öntetik, orcáján és köntössén lefolyván, az Israel' nemzetségeinek neveit gyönyörű illattal elboríttya; vagy mikor a' bő harmat Hermon' hegyére, vagy Sionra lebocsátkozván, a' szomjú földet felfrissíti, és termékenynek teszi, úgy küldi reájok áldását az Úr, mely űköt örökre megboldogítsa."

3./ Kevessel előbb kifejtettem, hogy az összehasonlításnak csak teljesen nyugodt lelkiállapot közepette van helye, amikor a figyelmet semmi más le nem köti, és idő is elég van arra, hogy egy gondolatot alaposabban megvizsgáljunk. Amikor viszont nem a szemlélődésre, hanem a tetre kell minden időt fordítani, mikor az érvek felsorakoztatása és kifejtése kerül előtérbe, mikor a tudatot a feladat teljesen betölti, akkor a környező valóságot mélyebben szemlélni, hatását élvezni, ha kellemes, eltöprengeni mellette, ha kellemetlen, nem szabad. Ha valaki elkötelezte magát, hogy egész tevékenységét egy fontos ügynek szenteli, és közben a szemébe ötlő dolgok vizsgálgatásánál elidőzik, olyan esztelenségről, vagy legalábbis gyenge elméről ad bizonyosságot, mint az, aki a vízbe zuhanót intésekkel korholná, ahelyett hogy segítséget nyújtana neki. Ha ezt megjegyezte magának, a szónok vagy költő nem könnyen fog összehasonlításokhoz fordulni, csak ha

esetleg nagyon kapóra jönnek. Epikus költeményekben, ahol cselekvő személyek beszélnek is, nagy hiba volna őket mindaddig, míg cselekedetüket végre nem hajtották, hasonlításokkal, vagy bármi más dialógussal visszatartani, amelyek a tettet akadályoznák vagy megszakítanák. A drámában az összehasonlításnak csak akkor van helye, ha az a feladata, hogy a történésnek vagy mesének a természetes folyamatát megállítsa egy bizonyos ideig, s ezáltal a cselekvő személyeknek időt engedjen ahhoz, hogy a dolgok állását nyugodt lélekkel átvizsgálják: egyszerűen, ha a lélek nyugodt, a képzelet viszont izzásban van. Aki helyes ítélőképességgel rendelkezik, feszült jelenetekben, mikor a tett szükségességét kell gyújtópontba állítani, nem szakítja el a történéstől a hallgatónak vagy olvasónak a figyelmét alkalmatlan időben előadott képekkel csak azért, hogy a képzeletét cél nélkül felborzolja és szórakoztassa. Ahol ugyanis

az érzelem a kelleténél hevesebben uralkodik, a képzelet nem fordul a tárgyak felé, sőt a külső érzékelés is elveszít minden mozgatóerőt. Ha harag, félelem vagy bármi más érzelem ragadja el az embert, se lát, se hall, még kevésbé figyel a képzelete elterjesztett képekre.

4/ Az is megmondható fontosabb, hogy az összehasonlítás akkor is időszzerűtlen, ha a tárgyra annyira kisszerű, hogy a pontos, világos és eleven előadásmódot nem igényeli. Kicsinyes lelkek gyakran különös gonddal festik a legparányibb, valóban súlytalan dolgokat is - amelyek az értelmes férfi figyelmét nem kötik le, legfeljebb csak felületesen érintik, amelyek mellett szívesen elmegyünk - mintha igen jelentősek, és a tudásba bevézésére rendkívül méltóak lennének. Az összehasonlításra méltó dolgokat a többiből elválasztani - a szónok és költő megítélésére tartozik. Említettem már, hogy összehasonlítás beiktatása a főgondo-

lat fonalát megszakítja: tehát veszteség nélkül sűrűbben nem alkalmazhatjuk. Főleg a szónok, ha tanít, tartózkodjék az összehasonlításoktól, ha csak nincsenek oly természetű fejtegetéssel és előadni szándékolt alapgondolatai, amelyek hasonlat segítségével nélkül kellő mértékben nem tekinthetők át, elég gyorsan nem foghatók fel és az emlékezetbe elég elevenen nem vésetők be.

5/ Az a mód, ahogyan az összehasonlításokat elő kell adni, sajátos szabályok által kötött, úgy ahogyan itt következnek:

a/ A dolgot kifejtő hasonlatnak az a célja, hogy a gondolatot világosan, szabatosan és érzékletesen előadja, tanító hangnemben; tehát egyszerű, a természetes dolgokkal megegyező ábrázolásokat keres, amely nyugalmával az érzelmekre nem, csak az érteleme hat. Ilyen képet inkább körvonalazni kell, mint kiszínezni. Szinte az ujjunkkal mutatunk rá a kép egy-egy részletére, hogy a hallgató pontosabban megfigyelje,

nehogy a képből valami olyasmit állítsunk a szeme elé, amely nem függ össze a prototípushoz való hasonlósággal. Ilyen a következő összehasonlítás Epiktétosz Enkheiridionjának LXIX. fejezetében: "A junok sem viszik oda a szénát a juhásznak, és nem mutogatják, hogy mennyit ettek meg: hanem miután a táplálékot magukban megemésztették, gyapjút és tejet adnak kívül. Te se tanításokat, hanem tetteket mutass a tapasztalatlanoknak, amelyek a megemésztett tanítások következményei."

b/ Egészen más azon összehasonlítások előadásának az elve, amelyek célja a gondolatok élénkítése. Ezek a szemléletesség eszközei, ezért szükséges, hogy magában az összehasonlítás előadásmódjában is minden összhangban legyen a szemlélet nemével, fokával, színével és árnyalatával. Ugyanis minden érzékelésnek megvan a maga tónusa: némelyek hevesek, mások szelidek és lágyak, egyesek derűsek, ismét mások szomorúak. Ha

az összehasonlításra készemelt képet bemutató kifejezésnek és beszédnek egész tónusa az érzelem fajával és fokával összhangban van, a hasonlat csak akkor fogja feladatát teljesíteni. Midőn Klopstock azt az érzést akarja fellobbantani bennünk is, amelyet a Jézus tanítványai fölött örökös angyalok érezhettek, midőn az Qajfák begyén a mélyen alvó Jánost megszemlélték, a következő összehasonlításhoz folyamodik: /Messiás, IV. ének/ "Also stehen drei Brüder um eine geliebteste Schwester zärtlich herum, wenn sie auf weich verbreiteten Blumen unbesorgt schlüft, und in blühender Jugend Unsterblichen gleicht. Ach! sie weiss es noch nicht, dass ihrem redlichen Vater seiner Tugenden Ende sich naht. Ihr dieses zu sagen kamen die Brüder: allein sie sahen sie schlummern, und schweigen." Honi nyelven ez az összehasonlítás így hangzik: "Így áll érzékenyen a' három testvér legkezevebb hűgök körül, mikor a' puhán szétter-

jedt virágokonn gond nélkül alszik, 's virágozó ifiúságában a'halhatatlanokhoz hasonlít. Ah! nem tudgya még ő, hogy jámbor attyanak erkölcsi pályafutásának czéllýához közelítene. A'végből érkeztek a' testvérek, hogy ezt neki hírül aágyák; de szenderegni látván, einémúltak." Mivel az érzelm, amelyet az olvasóban fellobbantani és megszállárdítani törekszik, gyöngéd és egyben szomorú is, a patáshoz nemcsak a kép, hanem a kifejezések és a beszéd tónusa is hozzátartozik. Ezzel ellentétben, amikor a költő a léleknek azt a rémült nyugtalanságát akarja érzékeltetni, az érzékeny olvasónak, amely Caiphast kerítette hatalmába, amikor álmában megjelent a sátán, mind a kép és kifejezései, mind pedig a hangnem rémületet keltő. /A IV. ének kezdő sorai./

c/ Az összehasonlítás, ha feladata az érzelmekre hatni, az előadás módját illetően abban is különbözik, ami az előbbiben nem volt szükséges, hogy minden másodlagos gondolatra, mégha a képre vonatkozik is, sajátosságos nyomatéka van. Amidőn ugyanis annak

célja nem az értelemre való hatás, hanem az érzelem megindítása, alkalmas arra, hogy bármilyen indulatot kiváltson vagy megerősítsen, mégha a hasonlathoz nem sok köze van is. A hasonlat, amellyel Klopstock a szaduceusoknak Philo elleni dühét az idézett helyen élénk színekkel akarja ecsetelni, különféle és olyan aprólékos mozzanatok tartalmaz, amelyek a hasonlatra nézve semmit sem jelentenek, de ilyen elrettentő eseménynek az alátámasztására és megerősítésére szolgálnak. Ilyen esetekben ajánlatos, hogy a képet nemcsak pontosan kell lefesteni, hanem a hasonlatnak úgy kell ellepleznie, hogy az összehasonlított dolgot e közben szem elől veszítse. Itt ugyanis csak arról van szó, hogy a keletkező indulatot megerősítsék, amelyet csak úgy lehet elérni, ha a legkisebb körülményeket elhagyva az egész képet hosszú ideig ábrázoljuk. Lássuk csak az említett példát, aholis a következő szavakkal: "Ihn

sahn die Sadducäer, und standen gegen Philo mit Ungestüm auf", magyarul: "Meglátván őtet a' Szadduceusok, háborgó zenebonával támadták meg Filót", az olvasó figyelmét valamilyen szörnyű jelenet látványára irányítja. A költő tehát teljesen arra törekszik, hogy a képzelet bizonyos elborzasztó és erőszakossággal telt benyomást kapjon és félelem születő érzése élőbb legyen. A tökéletes hasonlatról - éppenséggel szörnyűséget keltően - a következő jelenet tárja elénk: "Wie tief in der Feláschlacht kriegerische Rosse vorm eisernen Wagen sich zügellos haben, wenn die klingende Lanze daher bebt, dem rufenden Feldherrn, den sie zogen, den Tod trägt, und unter sie ihn blutathmend stürzt. Sie wiehern hoch her, und drohn mit funkelnden Augen, stampfen die Erde, die bebt, und hauchen dem Sturmwind entgegen. - Mint mélyen bent az ütközetben a' harczszerető lovak a' vasas kocsi előtt zabolátlanul ágaskodnak, mikor a' pengő lánca remegve érkezhén, a' kiáltó vezérnek, kit visznek,

a' halált hozza, és vért szomjazván, ezt közéjük lesújtya. Hangosan nyerítenek ezek, szikrázó szemekkel fenyegetődznek, lábakkal a' földet verik, melly reng, 's hortyogásokat a' fergegeknek szögezik." Ilyenek az olvasót a rémségekkel teli jelenetbe váratlanul ragadják, és lelküket a szaduceusok, mint hasonló jelent elűzőinek a megátkozására készítetik.

21. §. Az ellentét a hasonlatnak csaknem ellenkezője, és annyit jelent, hogy a szembe állított dolog iránti művészi érzés az eltérővel való összehasonlítás által erősebb, élőbb lesz, amellett az egymás mellé helyezett ellentétek jobban szembeütnek. Természetesen ha egy embertelen, kegyetlen embert, aki inkább egy szörnyeteghez sem mint emberhez hasonlít, szembe állítunk egy jámbor emberrel, annál kiáltóbb lesz nemcsak az embertelenség, amellyel különbözik a jámbortól, hanem a jámborság hiányának mértéke is. Tárgyaljunk először is az

ellentétek különféle osztályairól, azután pedig ezeknek a művészi, esztétikai hatásáról.

1. Az ellentétnek három válfaja fordul elő aszerint, hogy egymással ellentétes dolgokat, vagy különbözőket, vagy pedig csupán fokozatban eltérőket állít-e ellentétbe.

a/ Az ellentétes tárgyakat szembeállító különbözőségnek igen sok példáját találjuk a drámákban, amikor is különböző jellemű személyek szoktak fellépni a hallgatóság előtt. Ilyenek Elektra és Khryszothemisz Szophoklész Elektrájában, Antigoné és Iszméné Antigonéjában, végül is Ceanthe és Alceste Molière Misanthrop-jában. Ehhez az osztályhoz tartozik az a fajta ellentét is, amelyben ugyanannak a személynek egymással ellentmondó tulajdonságai kerülnek szembe. Így kerül szembe ugyanabban a drámában Oidipusznak ragyogó boldogsága gyalázatos helyzetével,

amely az előbbit követte. Tankred Thomson Tankred és Sigismundjában szerelmese atyjával, akit először igen gyengéden szeretett, igen csúnyán bánt el. A fogoly Hekabé Euripidész drámájában Agamemnon mint lányának a gyilkosát elátkozza, azután pedig hozzá menekül, hogy fiának a halálát megbosszulja.

b/ A különböző tárgyakat szembeállító ellentétnek a példái Homerosznál fordulnak elő, aki hőseit újra meg újra szembeállítja. A hadi erényekben mindegyik kitűnik, de másként Diomédész, másként Aiész, másként Akhilleusz és ismét másként Hektór. Így ábrázolja Milton a bukott angyalokat. Az ördögi gonoszságban mindegyikük kitűnik, de más és másként, olyannyira, hogy a többiekkel összevetetvén, akármelyikük kiemelkedik.

c/ Végül a csupán fokozati különbségű tárgyakat szembeállító ellentétnek a példáját találjuk Homerosznál, aki, miu-

tán hőseinek a hadi vitézségét úgy ábrázolta, hogy Akhillésznek nagyobbat adni képtelenség vagy legalábbis nagyon nehéz lett volna, azzal a műfogással élt, hogy megemlítette: a többiek, miközben a legragyogóbb hőstetteket hajtották végre, vágyakozva őt kívánták, mint aki sokkal nagyobb és nemesebb tetteket hajtott volna végre. Magukban a szent könyvekben is találhatók ilyen példák, anélkül az elemeknek, a viharoknak vagy a mindent elborító, dühöngő tengernek a szörnyű erejéről és hatalmáról olvasunk, amelyeket végül is egyetlen szó, az isteni mindenhatóság egyetlen bölintésével int kötelességükre, merít saját natárai közé. Ilyen természetű hasonlatot olvashatunk Vergiliusnál is, amikor Neptunus a viharok szörnyű dühét egyetlen szóval lecsillapítja.

2. Az ellentétnek csodálatos ereje van az érzések nagyítására, kisebbítésére vagy megerősítésére. A szomorú vagy mosolygató

vagy nevetést kiváltó képeket az érzékenységet kiváltó energia magasabb fokára helyezi, sőt néha magáig a fenség csúcsára ragadja: ezt a következő példák nyilvánvalóan igazolják.

a/ Az első Horatius szolgáltatja az Ódák III. könyvének 27. ódájában, ahol Európáról így beszél:

"Nuper in pratis studiosa florum et
debitae Nymphis opifex coronae
nocte sublustri nihil astra praeter
vidit et undas."

/Még imént réten szedeget virágot,
fűzi nimfáknak kegyesen csokorba,
most az éj mélyén csak a csillagokra
lát s a babokra./^{*}

A másikat pedig az Ódák II. könyvének 15. ódájában, ahol a rómaiak mértéktelen fényűzését az építészetben, a kertek kialakításában állandó ellentétekkel korholja: "Iam pauca aratro iugera regiae
moles relinquent, undique latius
extenta visentur Lucrino
stagna lacu, platanusque caelebs

^{*} Devecseri Gábor ford.

evinctet ulmos; Tum violaria et
myrthus et omnis copia narium
spargent olivetis odorem
fertilibus domino priori.*

/Már-már alig hogy földet ekék alá
a sok pazar ház. Szerthe, amerre látsz,
tavak, Lucrinusnál nagyobbak,
s puszta platán van a régi szilfák

helyén. Alattuk dús violák, fehér
mirtuszvirágok illata leng, mi csak
ornak hízelgő, hol korábban
hasznos olajligetek virultak, /[↑]

b/ Vergilius is szolgáltat példákat,
amikor a rómaiaknak más népekhez viszo-
nyított feltűnő gőgjét, kiválóságát a kö-
vetkező ellentéttel ábrázolja: "Excudent
alii spirantia mollius aera; credo equidem,
vivos ducent de marmore vultus. Tu regere
imperio populos Romane memento. Hae tibi
erunt artes." /Más faj - elismerem - élet-
hűbb ércszobrokat alkot, s arcot olyant
farag, úgy, hogy szinte beszél az a már-
vány. Ám a te mesterséged, római, az, hogy

*Bede Anna ford.

uralkodj./ /Aen.L.VI./[†]

c/ A tragikus ellentét példáját találjuk Szophoklész Philoktétészében, ahol a kórus a közeli zokogás hallatán e szerencsétlen sorsú hős érkezésére felfigyelve így szól: "Érkezik, de nem mint a' pásztorok, kiknek közelítését a' sípnek hangja hirdeti; őtet a' fájdalmas zokogás árullja el, mintha kősziklához csapódott volna." Egyébként az ellentétről ugyanazt kell megjegyeznünk, mint amire már a többi képnél figyelmeztettünk, hogy azt csak ritkán és csak élénkítés gyanánt alkalmazzuk.

3. A szónoki alakzat, amelyet antitézis-nek mondunk, úgy különbözik az ellentétől, /dissimilitudo/, mint a metafora a hasonlattól. Amint ugyanis a hasonlatban a képet egyenként éppúgy leírjuk, mint a prototípust, a metaforában pedig egybekapcsoljuk: ugyanígy az ellentétben mindkét tárgyat bemutatjuk elkülönítve,

[†]Lakatos István ford.

az antitézisben pedig összekapcsoljuk, vagy az ellentét csak mellékesen és felületesen kerül említésre, amint ez Vergilius eme antitéziséből világosan kitűnik: "Volvitur ille vomens calidum de pectore flumen frigidus" /Az lehanyatlik, hány forró folyamat kebeléből/ /Aen. IX.414./[†] Az ilyen ellentétecskékkal a beszédet beborítani ugyanaz lenne, mint eltompítani; a hallgatónak vagy az olvasónak a figyelmét ugyanis a gondolatok kapcsolódásától messze eltérítené. Magának Cicerónak is bűnül róják fel a bírálók, hogy a Verres elleni IV. beszédében, noha szerfölött súlyos és komoly dolgokról tárgyal, halmozza az antitéziseket: "Conferte - mondja - hanc pacem cum illo bello, hujus praetoris adventum cum illius imperatoris victoria", /Hasonlítsátok össze ezt a békét azzal a háborúval, ennek a praetornak a jövetelét annak a vezérnek győzelmével./, és így tovább. Sokkal meggyérőbb az a rövid és ismert antitézise: "quam

[†]Lakatos István ford.

/legem/ non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa arripuimus, expressimus, hausimus, "amely /törvényt/ nem megtudtuk, elfogadtuk, olvastuk, hanem magától a természetből ragadtuk ki, képmásoltuk, tetünk magunkévá"/,

vagy Horatiusznak az az antitézise: "qui fragilem truci commisit pelago ratem." /aki törvékeny hajóját rábízta a hullámokra./

22. §. Ha a képet a prototípus nélkül tárjuk elé; már nem összehasonlítás vagy hasonlat, hanem allegória, mint amikor azt mondjuk: "non procul a proprio stipite poma cadere"; /Nem esik messze az alma a fájától./ eholis a képnek a prototípusát ti. hogy a sarj az őseihez általában hasonlít, elhallgatjuk. Tárgyaljunk itt röviden az allegóriák tulajdonosságáról, erejéről, használatáról, különböző osztályairól és forrásairól.

1/ Az allegória tulajdonságaihoz tartoznak a következők:

a/ A tárgyat, amelynek a helyen csak a puszta kép van, magából a képből kell meghatározni és sajátos jelentőségét felismerni; mert különben rejtvenyes vagy haszontalan lesz. Ebből tehát az következik, hogy a kép teljes egészében hasonló legyen az eredetijéhez, és egyúttal művészi erővel is kell bírnia.

b/ Az allegória tulajdonságához tartozik az is, hogy a kellő határon túl ne terjedjék, mert különben oda nem illővé korcsosul. A régiek az emberí testet mikrokozmosznak nevezték. Ha valaki azonban ezt az allegóriát úgy akarná kiterjeszteni, kibővíteni, hogy a kis világhoz bolygókat, hegyeket, völgyeket és lakosságot is odaszámítana, nevetségesse válnék. Platon az allegória útján az érzelmeket kocsí elé fogott lovakkal, az elmét pedig a kocsissal alkalmasan hasonlítja össze, de oda nem illő lenne, ha a lélekben a kocsí rúdját, kerekét vagy bármilyen más részét láttatni akarná. Bár-

milyen allegóriában ugyanis a kép azon részeit, amelyeknek az eredetiben semmi sem felel meg, vagy a legjobb elhallgatni, vagy csak egészen felületesen érinteni.

c/ Ezen kívül nagy és szerfölött kellemtelen hiba lenne, ha az allegória befejezetlen lenne és a végén a saját kifejezőmódjához alkalmaztatna. Pope elegánsan használja a következő allegóriát az *Essai of Criticism* című munkájában a 218. lapon:

"Drink deep or taste not the pierian spring!
There schallow draughts intoxicate the brain,
and drinking largely sober us again.

/A' piériai forrásból vagy sokat igyál, vagy inkább meg se kóstold. Itt a' mértékletes ital megrészegít, és csak akkor téríti józanságodat vissza, ha vele bőven töltözöl."/

Mennyire nevetséges lenne, ha ezt az allegóriát saját kifejezőmódjával élve így foglalnánk össze: "Itt a' mértékletes ital részegít, és csak akkor szerzünk magunknak e' szép mesterségben sükeres előmenetelt,

na vele bőven töltözünk."

d/ Végül az allegória tulajdonságaihoz tartozik az, hogy a kép tiszta és ne sok esetlegességgől összeállított legyen. Be kell ugyan vallani, hogy a prototípust a több kép segítségével érzékletesebben lehet visszaadni: tagadni mégsem lehet, hogy a képek összekeverésével az ábrázolásban bizonyos zavar keletkezik. Az allegóriát Quintilianus tanácsa szerint /Institutiones oratoriae VIII. 6. 50./ nem szabad vihárral elkezdeni, tűzvesszel befejezni.

2/ Az allegória ereje ugyanaz, mint bármely más képé, amely elvont dolgokat az érzékelő szellem számára megfoghatóvá tesz, mégis azzal a különbséggel, hogy az allegóriának sokkal nagyobb a meggyőző ereje, mint bármely más képfajtának, mivel a prototípus mellőzésével rövidebb és hasonlíthatatlanul élénkebb. Természetesen minden figyelmet és a kép egyetlen szemléletét a célból vonja magára, hogy a képzelet elé

annál fontosabban, világosabban es sebessebben varázsolja a prototípust. Így, ha Bodmernak ez az allegóriája: / Jakob im IV. Gesang: / "Mir ward der Becher voll Wermuth, kaum am Rande mit Honig bestrichen zu trinken gegeben; / Örömmel tellyes poharat nyújtottak nekem, hogy kiigyan, mellynek csak széle is allig volt egy keveset mézzel bevonva, " hasonlatta válnék, majd minden erejét elvesztené. Ami az allegória használatát illeti, mértéktartó legyen, miként a többi hasonló kép. Az allegória halmozása a művészi egyszerűségtől ízlést gyengíti, tompítja, a képek zsúfoltsága megzavarja a lelket, és így az érthetőség helyett, amelyet el kellett volna érnie, az érzéki képeknek biztos káoszát teremti meg. Ezt a fajta hibát követte el igen gyakran az allegóriák alkalmazásában az angol költő Young éjszakai elmélkedéseiben - vetik szemére a kritikusok.

3/ Az allegóriák különböző osztályait

a különböző célok hozták létre. Ezeknek a lényeges fajtáit a következőkben foglaljuk össze.

a/ Amit a tropusokról a maguk nemében a 14. §-ban mondtunk, vonatkozik az allegóriákra is: ezeknek a nagy részét ugyanis a tárgyakat sajátlagos értelemben kifejező szavak hiánya miatt majdnem mind felkepezték, a köznyelvben alkalmazták és a hosszú használatban annyira bevettek, hogy a tulajdonságjelzőktől már alig lehet őket megkülönböztetni. Ilyen allegóriáknak látszanak a következők: a' nap már felkelt; támad már a' nap; szinte mikor a nap lenyugodott; gyönyörű napok járnak nállunk; tavaly sok esső járt, és még számtalan más. A sajátlagos szavak hiánya bármely születő nyelvre olyannyira jellemző, hogy ma nincsen egy sem - bármennyire művelt - amely a nem sajátlagosokban mód felett ne bővelkednék. Ezeket viszont, ha sajátlagos értelemben vették, sajátmaguk nem sajátos előfordulásaitól elkülöníteni akarni

valamilyen helyesírási jellel, vagy elkülönülő írásmóddal ugyanannyit jelentene, mint az egész nyelvet kaoszba taszítani. Így az én véleményem szerint a magos melléknév, semen habens a mag-ból, semen, már a magyar nyelv első, kezdeti szakaszában, a magas, altus helyett volt használatos fordulatként mint hogy a növények, amíg magot hoznak, növések legmagasabb fokot elerik. A szocskának a bizonytalan értelme egy időben nem tetszett egyeseknek, akik arra az igazságra, hogy bármelyik nyelvet éppen annál tökéletesebbnek lehet nevezni, minél több tárgyat szokott jelölni ugyanegy szóval villatosan és megkülönböztetően, nem fordítottak kellő figyelmet. Ezek tehát meghagyva a szónok eredeti jelentését, magos, semen habens a magos-t kezdték írni altus helyett, mások pedig a magos melléknévet az altus értelemben és a magvas-at pedig semen habens értelemben kezdték alkalmazni. Az első tábor a magasztal ige leszármaztatásához köti magát,

pedig az aszt szótag csupán képző; a többiek viszont azt mondják, hogy a semen-t hajdan magu-nak mondták. Hasonló változatok vég nélkül keletkeznek, ha a sajátosan használt szavakat maguktól megkülönböztetni akarjuk, miközben tropicus értelemben fordulnak elő.

b/ Vannak olyan allegóriák, amelyeket az írónak előrelátó óvatossága szokott létrehozni. Horatius, amikor a rómaiakat le akarta beszélni a polgárháborúról, nem minden súlyos ok nélkül félt a dolgot nyíltan elétárni. Az Ódák I. könyvének 14. ódájában tehát egy hajóhoz intézi szavait, és hajótörést helyez kilátásba, ha az magát ismét a hullámokra bízza. Más allegóriák, amelyek nem rendelkeznek sajátos művészi erővel, csak különböző és olyan megnyerő alakot kölcsönöznek a dolognak, és a közbeszéd módjától csak annyira távolodnak el, hogy valamit rejtetten, burkoltan dicsérni vagy ócsárolni tudjanak. Vergilius Augustus iránti hálóját és bármi mást is, amit az

eklogáiban kimond, egyenes úton talán sokkal erőteljesebben és nagyobb nyomatékkal ki tudta volna fejezni: inkább akart azonban az allegória eszközeivel élni, hogy Augustust mennél burkoltabban, annál szabadabban és szellemesebben tudja magasztalni. Az e-fajta allegória sokkal nehezebb veretű és sokkal alkalmasabb a meggyőzésre, ha annak értelmét vagy prototípusát olyan sokáig el lehet titkolni, ameddig csak a belőle levonható véleményt a homályosság vagy az illúzió bármilyen csekély veszélye nélkül érzékeltetni lehet. Ilyen példa fordul elő Menenius Agrippának a lázadás kellős közepén a rómaiakhoz intézett beszédében Liviusnál /Hist. II. 32./. Az allegóriának ilyen és előző fajtáiban a hasonlatot bármilyen másodrendű körülményekre kiterjeszteni gyerekes dolog lenne. A célnak megfelelő, ha az előadódó dolgot a legszembeűnőbb vonások erejével a képen érzékelhetően elhatároljuk.

c/ Gyakran csak azért használunk allegóriát, hogy a világosabban és érzelmetöbbletben visszatért eszmét könnyebben felfoghas-
suk, és belevéshessük az emlékezetünkbe.
Amit Haller filozofikus módon igazságként
elénk tárva csak röviden így ír: cupiditatem
fructione incrementa /a vágyakozás a gyönyör-
től növekszik / azt Horatius egy elegáns
allegóriával így ábrázolja:

"crescit indulgens sibi dirus hydrops,
nec sitim pellit, nisi causa morbi
fugerit venis, et aquosus alio
corpore languor."

/ Ládd, a vízkórost elemészti szomja,
s meg nem enyhül, míglen a nedv enyészik
hóka testéből, mi e tikkanásnak
főokozója / Ódák II. könyve 2. óda /^{*}

Haller szavait csak a filozófus érti meg,
Horatius képét viszont bárki fel tudja fog-
ni. Amit az egyik az értelem elé tár, azt a
másik a képek segítségével világosan ábrázol-
ja. Az ilyenfajta allegóriák szerfölött szük-
ségesek valahányszor elvont és általános igaz-
ságokat, amelyek egyúttal nagy horderejűek,

* Grigássy Áva ford.

úgy akarunk az emlékezetbe vésni, hogy
egykönnyen ne essenek ki onnan. E célból
gondolták ki a bölcsek a közmondásokat is
allegorikus formában. Ugyanis a még oly
ismert és egyszerű igazságok is, amelyeket
minden különösebb fáradság és nehézség nél-
kül felfogunk, könnyen kiesnek az emléke-
zetből, nem hagynak semmi maradandó nyomot,
miként az igen híres Winckelmann megfigye-
lése szerint a hajó barázdáit bármily mély-
re¹⁵ vonta, tüstént ellepi őket a víz; ámde
az, amit fáradsággal szereztünk meg, na-
gyon sokáig megmarad. Az allegória e faj-
tájához tartozik Horatius Ódák II. könyvé-
nek 10. ódájában:

"Saepius ventis agitatur ingens
pinus, et celsae graviore casu
decidunt turres, feriuntque summos
fulmina montes."

amelyet az Agleja-ban így ádtam vissza
/91. l./ "Többször ingattyák szelek a' magas
fát; a kevély tornyok nehezebbet esznek,
'a a' sábes mennykő szarát a' negédes bercz-
re lecsapni."

d/ Ha az allegória az eszmét nemcsak világosabbá és érzékelhetőbbé teszi, hanem ezenkívül még nagyobb művészi erővel is rendelkezik, megérdemli, hogy a nemesebb fajtához soroljuk. Ilyen Haller következő allegóriája: Mach deinen Raupenstand und einen Tropfen Zeit, den nicht zu deinem Zweck, die nicht zur Ewigkeit. /ne tedd menyőállapotodat, 's az üdőnek egy csöppét, amant célodnak, ezt pedig örökkévalóságnak;/ aholis amit ennek az életnek a rövidegéről és céljáról mondani akart, az allegória segítségével sokkal rövidebben, érzékletesebben és jellemzőbben tárja elé. Az allegóriának ez a fajtája azon kitűnő szépségek közé tartozik, amelyekkel a költészet egyrészt a képzeletet gyönyörködteti, másrészt a lelket megindítja; ebben ugyanis érzékenység, energia, rövidség, bőseg és világosság bensőségesen egyesülnek. Az allegóriának e fajtájához tartozik az a megállapítás, amelyet a 16. §.-ban bármelyik hasonlatról

tettünk; annál nagyobb művészi erő van benne, tudniillik mennél inkább eltér természeténél fogva a prototípustól, amelyből származott, miként a felhozott példában a hernyóból.

e/ Vannak olyan allegóriák, melyeket csupán a rövidségük miatt alkalmaznak, használnak, miként azt Horatiusnál az Ódiák II. könyvének 10. ódájában látjuk,

"contranes vento nimium secundo
- turgida vela."

/ magad vondi
Össze, hogyha kedvez a szél, tulontúl
büszke vitorlád./*

avagy Bodmernál: Der Tod war in allen Gestalten vorhanden; hing in der Luft, und wühlte in der Erde, und stürmte vom Meer her; wo man nin sah, da droht' allgegenwärtig sein Antlitz. /Mindennemű formában uralkodott a' halál. Itt a' levegőben fűgött; amott a' földben dúlt, fűlt; megmeg amott a' tengerről szelvészeskedett. Valamerre tekintett az ember, jelenléte mindenütt fenyegetődzött./ /Noachide VIII. Ének/.

* Szabó Lőrincz ford.

3/ Ide tartozik végül a misztikus vagy profétikus allegória, amelyben jóslatot tárnak elénk, és amely az általános allegória és az enigma között foglal helyet. Ez a prototípusnak csak egy részét tárja elénk, mászt pedig bizonyos szent homályba rejt. Használata igen gyakori az ünnepi ihletésű és nehéz veretű költői művekben, és a fenségesebb tragédiákban nagy erővel érvényesül.

4/ Az allegóriák forrásai:

a/ Természeti testek. Amikent ugyanis az emberi testet abban az értelemben, hogy külső vonásai a lélek belső rezdüléseit és szenvedélyeit, sőt magát az ember erkölcsi jellemét jelzik, joggal nevezik a lélek képének: úgy a természetet a testetlen dolgok látható képmásának joggal lehet nevezni abban az értelemben, hogy az ezekhez hasonló dolgok bőségesen megvannak benne. A természetnek a tanulmányozása tehát a szépíróknak szerfölött szükséges.

Azt ugyanis senki sem tagadhatja, hogy az a természetrajz amelyet a ma élő tudósok dolgoztak ki, jóval bővebb és tökéletesebb, mint amelyet őseink használtak. A kötetlen és a kötött ékeszólás mai művelőinek könnyű lenne a régieket ebben a részben fölmúlni. Sulzer az allegóriáról írt fejezetben a knonsui Meyer -t nevezi meg, aki a meséi írásában a természet tanulmányozását illetően rászolgált arra, hogy a régiek elé helyezzük. De felpanaszolja, hogy a német ódaírók az allegóriák e forrását nem művelik eléggé.

b/ Az allegóriák azon fajtájának az erkölcsök és szokások a forrása, amelynek különleges célja, hogy az eszméket nagyon röviden fejezzék ki, és könnyebben felfoghatóvá tegyék. Horatius e forrásokból bőségesen merít. A félig barbár népeknek eleinte annyira jellemzőek voltak a szokásaik, hogy bőséges anyagot szolgáltatottak az allegóriákhoz. Ilyen például a régi keltáknak az a

szokása, hogy ha ellenségesen matoltak be idegen földekre, lándzsájukat előreszegezve viselték, holott egyébként az a hátukon függött. Aiszkhülosz a tragédiáit saját korának szokásaiból vett allegóriákkal tűzdelte meg, mint amilyen az a Heten Thébe ellen címűben, ahol Eteoklész az asszonyokat az oltároktól házi munkájukhoz hajtva, nemgy azok gyávaságukkal a harcolók lelkét megfertőzzék, így szól: "megmentheti-e hajóját a' kormányos, melly a' haboktól szorongattatik, ha elhagyván a' kormányt, a' hajónak orrára szalad." Az akkori idők hajósainak ugyanis az volt a szokásuk, hogy az istenek képmásait mint a hajó védő szellemeit a hajó első részére állították.

c/ A tudományok és különösen azok a művészetek, amelyek az anyagi tárgyakkal foglalkoznak, bőséges anyagot nyújtanak az allegóriához. Hegedorn és Bodmer az allegóriák e forrását bőségesen és szerencsés kézzel használják.

23. §. Epithetonnak /jelzőnek/ nevezzük azt a szót, amelyet egy másik, különös eszmét tartalmazó szóhoz csatolunk, hogy ugyanazt az eszmét művészi eszközökkel meghatározza. Ismeretes, hogy a jelzők különösképpen hozzátartoznak a festői beszédmódhoz. Amikor Haller az Alpokban élő földművesek játékát így ábrázolja: "Dort fliegt ein schwerer Stein nach dem gestekten Ziele, von starker Hand beseelt, durch die zertrennte Luft; /Ott a' nehéz kő repül a' kitett célhoz, az erős kéztől megelevenítvén, a' szétválasztott levegőn keresztül," e szavak nehéz, kitett, erős, és szétválasztott mindmegannyi jelző, amelyek nélkül az elsődleges eszme érintetlen marad ugyan, de megszűnik művészi szép érzékletessége. A díszítő jelzőket a nyelvtani jelzőktől jól meg kell különböztetni; ezek ugyanis a beszéd épségéhez tartoznak, amikor azt mondjuk: "a' csendes elme még a' keserű esetből is mézet szí," a csendes és a ke-

serű a mondandó nyelvtani értelmezéséhez tartoznak, szükségesek. Meg kell különböztetni továbbá a díszítő jelzőket a patronymicumoktól mint a Jámbor, plus Aeneas, amelyet csak a díszítés kedvéért teszünk a főnévhez, nem pedig hogy annak a művészi erejét növeljék. Először fogunk tárgyalni a díszítő jelzők alkalmazásában szükséges óvatosságról, azután pedig a fajtáikról.

1/ Amint a híres férfiak nevét díszítő jelzők nélkül a legjobban közhírré tudjuk tenni, minthogy nincs szükségük a nevezetességük jelzésére, úgy az önmagukban nagy és tökéletesen művészies fogalmak nélkülözhetik a jelzőket, amelyek erejüket inkább csökkentenék, mint növelnék. Lássuk Hamler kantatájából a következő példát: "Gethsemane! Gethsemane! wen hören deine Mauren so bange, so verlassen trauren? Ist das mein Jesus? Bester aller Menschenkinder! du sagst, an zitterst gleich dem Sander, nem man sein Todesurtheil spricht;"

/"Geczemani! Geczemani! kit hallanak falaid
idő olyan szorongatással, olyan ügyefogyottan
szomorkodni? Nemde az én Jézusom ez? Oh!
ember' fiainak legjobbika! úgy félsz, úgy
rettegsz te, mint a' bűnös, ki halálra í-
téltetik." Mit lehet még ehhez az önmagá-
ban nagyszerű eszméhez hozzáadni, hogy nő-
veljük erejét? Ha a költő így szólt volna:
"nemde az én isteni vagy mennyei Jézusom
ez? vagy mint a' nyomorult bűnös, ki igaz-
ságos és rettenetes halálra ítéltetik," ver-
se művészi erejének nagyrésztét elveszíte-
né. Ugyanez áll Caesar mondására is: "et
tu Brute!" "és te, Brutus!", amely bizonyára
mindazt tartalmazza, amit csak a meggyíl-
kolt mondhatott. Bármilyen érzékletes dí-
szítő jelző, amelyet Brutus nevéhez kaposol-
tak volna, csak gyengítette volna a kije-
lentés erejét.

2/ Főlélegesek és nem megfelelőek len-
nének a díszítő jelzők akkor is, amikor
csak egy kapcsolat kedvéért fölületesen

emlitett eszmét inkább el kell tüntetni szem elől, mintsem jelzővel kiemelni. Szabadjon ezt a festők példáján szemléltetni. Ők ugyanis a kép legmélyén vagy a homályosabb árnyékban szoktak elhelyezni egyedül álló alakokat vagy társas alakokat is, akár a kapcsolat kedvéért, akár azért, hogy a helyet kitöltsék, sőt ezeket élénkebb vonásokkal nem emelik ki, nehogy a jogosnál jobban feltűnve a figyelmet a méginkább kiemelendő tárgyakról elvonják. Ugyanezt kell tartanunk azokról az eszmékről, amelyek csak a kapcsolat kedvéért vannak jelen, és az árnyékból, amelyekben lappangnak nem szükséges a díszítő jelzők segítségével a napfényre hozni és érzékelhetőbbé tenni őket. Így a költő, ameddig azt kívánja, hogy mi a küzdő hősnek bármilyen cselekedetére figyeljünk, igencsak óvakodjék attól, hogy figyelmünket a díszítő jelzők nem alkalmas helyen való használatával a kocsi zúgására összpontosítsa, amellyel

a hős száguld vagy a ló dobogására, amelyen ül.

3/ A görögöknél, a rómaiaknál és az újabbkori franciáknál tapasztaltak kézzelfoghatóan arra tanítanak minket, hogy a díszítő jelzők mértéktelen használata a banyatló jóízlés első jele. Használatuk tehát egyedül arra az esetre kell korlátozódjék, amikor a kiváló eszmék művészi erejét szükségszerűen növelni kell. Ézesetben viszont három okból is lehet használni jelzõt: ugyanis vagy érzékletesebbé teszik a tárgyakat a képzeletnek, vagy az értelemnek világosabbá, vagy a lélek mélyén rejlõ érzelmek elõhívására alkalmasabbá. Ahol a szónoknak vagy a költõnek ábrázolniuk kell, ott a díszítõ jelzõk bizonyára szükségesek; ezek nélkül ugyanis a lényegtelegebb körülményeket a képben a bőbeszédűség veszélye nélkül nem lehet elõadni, s ez unalmat idéz elõ. Ha ebbõl a képbõl: "kihajtya a' harmatos ösvényenn a' legelõre

a' nehéz testű, 's egymásra vígan bögő teheneknek lomha csordáját. Haikkal szelledek el ezek mindenfelé, hol a' kövér lóhere, 's a' vad lencse virágzik, 's éles nyelveikkel a' gyenge füvet learattyák," elhanyagoljuk az alánúzottan írt díszítő jelzőket, akkor a szöveg csak féligél; ha pedig a díszítő jelzőknek bármelyikét külön mondatba foglaljuk, sajátos erővel színezzük, mint "kihajttya egygy ösvényenn, melly már a' harmattúl megöntöztetett, a' legelőre a' csordát, melly lomhán járdogál, mivel a' tehenek, mellyek egymásra vígan bögnék, nehéz testeiket allig bírják," és így tovább, bizony sűrű unalomba fullad.

4/ Mégis a fölösleges jelzők, vagy amelyek a figyelmet másodrendű, a fő dolgokhoz közvetlenül nem tartozó eszmékre térítik, de főleg amelyeket elsősorban a szellemesség fitogtatására vagy a szellem egyes különleges röpködéseinek ránk tukmálása céljából alkalmaznak, bármilyen körülmények

között annyira hibásak, hogy a művet a művészi erő szempontjából a legalsó osztályba sorolják. Végül pedig a kizárólag versmérték kedvéért alkalmazni a díszítőjelzőt olyan bűn, mint az előző. Ez igen könnyen szokott előfordulni a hexameterekben.

5/ A bőséges tapasztalat megtanított arra, hogy a magyar nyelv szűkölködik olyan melléknevekben, amelyek magánhangzóval kezdődnek és rövid magánhangzóra végződnek; ez a versmértéket szerfölött nehézkessé, hogy ne mondjam izzadságszagúvá teszi. Másrészt azonban biztos, hogy a magyar nyelv igenevei annyival alkalmasabbak a képek ábrázolására, amennyivel fényesebb az az igazság, amelyet a dicső férfiú, Herder De spiritu Hebraicae Poëseos I. részé-nek 7-8. lapján fejteget, hogy a költői képek megrajzolására az a nyelv alkalmas legnagyobb mértékben, amely a főneveket igékre és ezeket főnevekre könnyen változ-

tatja, és így gyakran él olyan fajta névszókkal, amelyek igékből származnak. Az igék ugyanis legtöbbszörre cselekvést jelölnek; a belőlük képzett melléknévi igenevek tehát cselekvő tárgyat és éppen ennél fogva érzékletes vagy művészi erővel rendelkező dolgot jelölnek. "A' forgó szerencse, a' gyönyörködtető kertek, a' habzó tenger, a' lealkonyodott nap, az eltikkadt erdő, a' halandó ember, a' kített cél, a' szétválasztott levegő, a' megverit, meggyőzött, letiportt ellenség, és megszámlálhatatlan más ilyen fajta díszítő jelző bármely képet élővé és cselekvéssel telivé színezi. Az e fajta díszítő jelzők nagy részétől mégis megfosztják nyelvünket azok, akik a múlt idejű cselekvő melléknévi igeneveket, amelyek teljesen szenvedő jelentésűek, latin nyelv szolgai utánzásától elcsábíttatva a tat, tet szótagokkal /amelyeket gyakran szabálytalanul megismételnék/ a szenvedő melléknévi igenevekre igyekeznek átformálni, és ily

módon a hexameter számára nem alkalmassá, sőt más versmétékben és magában az élő beszédben is annyira oda nem illővé teszik őket, hogy az ember fülét sértik. Ugyanis ki az a jóízű és a hazai nyelv kecses rövidségét és édességét kedvelő és művelő ember, aki mintegy művészi erővel bíró díszként, a mások munkájában megbámulná, a sajátjában pedig alkalmazná? Írattott-at, írattatott-at használ az írtt helyett, kitetetett-et vagy kitetettett-et a kitett czél helyett, megveretett-et, megverettetett-et, megyözetett-et, megyözetettett-et, letiportatott-at a megvertt, legyözött, letiportt ellenség helyett.

IV. f e j e z e t

Az érzelemkeltő beszéd mód

24. §. A körmondatokkal, szóképekkel és alakzatokkal megtűzdelt nyelvezet által, hogy lekötí az olvasó vagy a hallgató figyelmét, mint a 16. §-ban mondtuk,

de még a festőien színes nyelvezet is, azáltal, hogy a képzeletet magával ragadja, serkenti és felhevíti, csupán segéd-eszközök, amelyek révén a beszéd igyekszik a lélekbe hatolni, hogy a benne támasztott benyomások erejével életre keltse azt a legnemesebb belső meggyőződést, amely a jó elfogadására és követésére, illetve a rossz kerülésére irányuló készség erősítésével szokta kialakítani az igazán művelt és a derék honpolgár kötelességeinek teljesítésére odaadóan törekvő ember jellemét. Azt a tudományt, amely az emberi beszédet e nagyszerű cél elérése felé vezérli, esztétikának nevezik a görög $\alpha\lambda\theta\epsilon\tau\eta\mu\omicron\lambda\omicron\gamma$ szóból, amely érzékelést jelent: vakmerőség lenne arra törekedni, hogy erről valami lényegesebbet vagy találóbbat mondjak, mint amit a hírneves Szerdahelyi György főtitisztelendő kanonok úr A jó ízlés elmélete /Doctrina boni Gustus/ címen kiadott művében előadott. Ebből a tudományból itt csak annyit fogok megemlíteni, amennyit szükségesnek

ítélek célom eléréséhez, ami nem annyira a téma megvilágítása, mint inkább annak az említett esztétikai tanokban járatos olvasó emlékezetébe idézése. Ezek közül az a legfontosabb, hogy az esztétikai tárgy művek középpontjában álló belső érzékenység fogalmának kellő körvonalazása után végül is világosan kitűnjék, hogyan kell az érzelmeket úgy befolyásolni, hogy e tudomány kevéssel előbb említett célja sikeresen elérhető legyen. Mivel a belső érzékenység kettős jellegű: pszichológiai és erkölcsi, mondanivalónkat e kettőnek gondos értelmezésével fogjuk kezdeni.

1/ A lélek pszichológiai érzékenységét az ész világos megismerő tevékenységével állítják szembe. A megismerés olyan érzékelés, amely csupán az értelemre hat, és amely a dolgok sajátosságait többé-kevésbé világosan közvetíti számunkra. Viszont a lélek pszichológiai érzékenységének azt az érzékelést mondják, amely vagy kelleme-

sen vagy kellemetlenül hat ránk, vágyakozó vagy elutasító lelki magatartást vált ki, és a jó vagy rossz, a kellemes vagy kellemetlen képzetét kelti bennünk. Amikor megismerünk valamit, a tárgy mint rajtunk kívül álló dolog vonja magára figyelmünket, de amikor érzünk valamit, nem annyira a tárgy sajátosságaira, mint inkább arra a kellemes vagy kellemetlen benyomásra figyelünk, amelyet az bennünk kelt. A megismerés világos vagy homályos, nyilvánvaló és tökéletes vagy zavaros és korlátozott; az érzés viszont eleven vagy gyenge, kellemes vagy kellemetlen szokott lenni. Ebből könnyen kifejthető az is, hogy miért kerül szembe olykor az érzés a megismeréssel. Az érzés mindenesetre abban dönt, hogy mi tetszik, és mi nem, a megismerés pedig azt ítéli meg, mi igaz, és mi hamis.

2/ A léleknek azt az érzékenységet, amely a gyakori ismétlődések folytán magatartássá válik, amelyből azután bizonyos,

akár belső, akár külső cselekvések fakadnak, erkölcsi érzéknek nevezzük. Így a tisztelet, a becsületesség, a hála érzései, ha azokat egyes jelenségek gyakrabban keltik fel bennünk, végül is annyira megerősödnek, hogy ha történetesen hasonló jelenségeket észlelünk, azonnal életre kelnek, és mint rajtunk uralkodó ösztönző erők velük összhangban levő cselekedetekre sarkallnak bennünket. Az ilyen erkölcsi jellegű érzések változatos keveredéséből keletkeznek a különféle emberi jellemelek. Pszichológiai érzékenység nélkülieknek azokat mondják, akik annyira eltorpultak, hogy semmit sem éreznek át különösebb elevenséggel, és akiknek a lelkét a kellemes vagy kellemetlen hatások csak akkor képesek megrendíteni, ha igen erős benyomások rohamai érik őket. Erkölcsi érzék nélkülieknek viszont azokat mondják, akikre a jelenségek ugyan könnyen, sőt akár erőteljesen is hatnak, anélkül azonban, hogy lelkükben huzamosabb ideig megmaradó benyomások támadnának, akikben

ennélfogva az úgyszólván pillanatnyi érzések nem képesek uralkodó magatartássá alakulni.

3/ Ahogyan a tudományok célját az ismeretek valósítják meg, úgy a szabad művészetek viszont egyedül az ember lelki érzékenységét foglalkoztatják. Közvetlen céljuk, hogy a pszichológiai érzékenységet keltsék fel, végső céljuk pedig, hogy megszilárdítsák az erkölcsi érzéket, amely az embereket igazán emberekké, jó erkölcsűekké és a derék emberek becsülésére méltókká teszi. Mindenesetre, minél általánosabb, annál inkább elítélendő az a helytelen szemlélet, amely ezekben a művészetekben semmi mást nem lát, csak pajzán játék-babákat, amelyeket pihenésünk kellemes eltöltésére, vagy azért veszünk elő, hogy elüssük az időt. Az olyan férfiú viszont, aki munkásságát a műveltség előmozdítására szereti fordítani, úgy tekint a szabad művészetekre, mint a Filozófia nővéreire,

akik csak olyat tesznek, amiről belátták,
hogy összhangban van az igaz bölcsesség
követelményeivel. Maguk a tudományok is
alá vannak vetve ennek a törvénynek: mert
ha nem hasznos az, amit csinálunk, mint
Phaedrus mondja, ostoba dolog a dicsőség.
/Az idézet latinul: nisi enim utile est,
quod facimus, stulta est gloria./

Mindenesetre az a tudomány, amely az esz-
mek megvilágításában és az ismeretek ki-
fejtésében nem ügyel a kiválasztásra, és
amelynek bármely tan, akár hasznos, akár
nem, egyformán fontos, a pókok fonalaihoz
hasonló hálót szö, amelyeken csak legyek
akadnak fenn, és amelyeket a bölcsek méltán
megvetnek. A józan esz és a közfel-
fogással nagyon is összefér, hogy azokat,
akik a tudományokban, vagy akár a mester-
ségekben kínos pepecseléssel szeretik ma-
gukat elfoglalni, mint a törpéket, kinevet-
tik és kifütyülik. És ez alól a törvény
alól csak a szabad művészetek legyenek ki-
vételek, és csak ezek ne legyenek alávet-

ve annak az egyetemes kormányzatnak, amelyet a filozófia állított fel éppen a tudományok közösségében? Amikor IV. Henrik, Franciaország királya a ruházkodásban megnyilvánuló fényűzést bizonyos korlátok közé akarta szorítani és megtudta, hogy az erre vonatkozó törvénynek még azok a nőcskék is alávetik magukat, akik a népet játékokkal szórakoztatni szokták, korának ez az igen bölcs királya hangoztatta: Ezt a törvényt nem a ti számotokra hozták; hiszen ti nem érték annyit, hogy egy törvényhozó gondoskodását rátok pazarolja. Méltán utalhatók ezeknek /a nőcskéknél/ a közösségébe azok, akik a szabad művészetekkel való foglalatosságok során nem hagyják magukat alávetni a bölcsesség azon törvényeinek, amelyeknek a filozófia is engedelmeskedik.

25. §. Miután biztos az, hogy a szabad művészetek célja abban áll, hogy az emberek lelkében a pszichológiai érzékenysé-

get felkeltsék és ápolják, és fáradhatatlan gyakorlással úgy megerősítik, hogy végül olyan erkölcsi érzékké alakuljon át, amely a jellemformáláshoz bőven nyújt majd anyagot: hátra van még az a kérdés, hogyan kell bánni az ilyen érzéssel és a belőle fakadó érzelmekkel, hogy segítségükkel az esztétikának az imént említett célját el lehessen érni. A válasz erre a kérdésre két részre oszlik: mindenekelőtt természetesen a lelkek érzékenységét kell felkelteni és foglalkoztatni, azután pedig erkölcsi jellemüket kialakítani. Itt csupán az első rész megvilágításába bocsátkozunk, a másikat a következő paragrafusra hagyva.

1/ Ahhoz, hogy a szabad művészetek végcéljukat elérjék, mindenesetre szükséges azoknak a lelkeknek az érzékenysége, amelyeket igyekeznek formálni és a jó követésére s a rossz kerülésére rávanni. Az érzéketlen ember ugyanis, akire sem a szép, sem a rút, sem a jó, sem a rossz nincs ha-

tással, annyira alkalmatlan erkölcsi életnek kivételezésére, mint a puszta élet fenn tartására az, aki nélkülözi a külső érzékelő képességet. Tehát a szabad művészeteknek mindenekelőtt arra kell összpontosítaniuk minden törekvésüket, hogy az emberi lelkekbe mindenre kiterjedő és jól szabályozott érzékenységet csepegtessenek, kifürkészve és működésre készítve minden olyan idegszálat, amely vágyat vagy elutasítást támaszt, és latba vetve olykor minden taszító erőt, amely az embert a rossztól elriasztja, olykor pedig minden ösztönző erőt, amely a jó felé vonzza őt. E cél elérésére azután végtelenül sok eszköz áll rendelkezésükre részben az élő vagy akár az élettelen természetben, részben pedig az erkölcs világában. Ezekből számtalan, erre igen alkalmas mozzanatot szemelhetnek ki. A szónok és a költő ezeket akár leírásokban, akár más megjelenítések során, akár ódáiban, eposzokban, drámákban és bármilyen

más, művészi igényű feldolgozásban biztos sikerrel alkalmazhatja, csak úgy kell előadnia azokat, hogy összhangban legyenek a hallgató vagy az olvasó felfogó képességével. Természetesen, óvakodjék mindentől, ami határozatlan vagy hatástalan; a megjelenítés minden elemét gondosan ábrázolja, és művét olyan formába öltöztesse, amely azt mindvégig alkalmassá teszi az érdeklődés lekötésére.

2/ Mindazonáltal a józan filozófiának azt az aranyszabályát, hogy semmit se vigyünk túlzásba /ne quid nimis!/, itt is gondosan szem előtt kell tartani. Mert ahogyan az érzékenység hiánya rideggé és tunyává teszi az embert, úgy viszont ha az érzékenység felkeltésében és ébren tartásában nem tartunk mértéket, annak túltengése ellágyító és egyenesen káros elpubultságot eredményez. Azok a művészi céllal írók, akik azt tartják, hogy a fájdalom az örültségig és kétségbeesésig,

az ellenszenvet az elborzadásig, minden gyönyört a beleszédülésig és bármely gyenge indulatot minden érzés szabadjára engedéséig kell fokozni, valójában arra törekednek, hogy az embert, ha szabad így mondanom, egy erkölcsi törpe hitvány és szárnalmas állapotába taszítsák, amelyben a gyönyör és elérékenyülés rabjaként, a fájdalomtól letiportan, magatehetetlenül, a cselekvéshez szükséges erőtől megfosztva, az állhatatlanság hullámain hanyódván teljesen elveszíti emberi tartását. Porciáról, a nagy Cato lányáról és Marcus Brutus feleségéről ismeretes, hogy rettenthetetlen lelkierejét megtörte egy kép látványa, amely Hektórnak Andromakhétól való búcsúját túl érzelmesen ábrázolta. Tudniillik a belső érzékekben a nagyság szélsőséges foka hitvány küsszerűséggé fajul. Még a szerelmet és a barátságot is, mint Euripidész tanácsolja a Hippolütosz 253. és következő soraiban, bizonyos határok

között kell tartani, nehogy behatoljon a lélek legbelső rétegébe és túllépje a mértéket. A régiek, akiket ebben a dologban nagyon hasznos utánozni, a hatáskeresést egészen Seneca koráig még a tragédiákban is igen bölcs mértéktartással alkalmazták. Az ő alakjaik a leghevesebb indulat közepette is mindvégig megőrzik azt a nagy lelki-erőt, amely sohasem engedte őket mértéken túl letörni és elcsüggedni. Anakreón, ha a bor és a szerelem hatására vidám és tréfálkozó is, a fegyelmezett magatartás határait nem lépi át.

26. §. Sokkal fontosabb és nemesebb a szabad művészetek másik feladata, az, hogy felkeltvén, alakítván és táplálván, a lelkek érzékenységét, olyan pallérozott és uralkodóvá váló hajlamokat csepegtessenek beléjük, amelyek az ember erkölcsi karakterét adják. A feddhetetlenség és nemeslelkűség utáni vágyra és azok követésére indító hajlam, az igazi becsületre

való törekvés, a hazaszeretet és a nemes lélek több más ösztönzője sorában az erények bőven termékenyítő emberformáló ereje azok az egyetemes mozgató erők, amelyek az erkölcs világában rendet, harmóniát, nyugalmat, szépséget és ezekből következően általános boldogságot teremtenek és megőrzik azt. Csakis ezek segítségével tesznek jó szolgálatokat a polgárok az államnak, tartják tiszteletben az ember jogait, támogatják a kormányzó szerveket, ápolják a békét, mozdítják elő a köz javát a nagy és kis közösségekben egyaránt. Mármost két út van, amelyen a szabád művészetek a léleknek ezeket a legnemesebb érzéseit be tudják öltani. Ezeket a következőkben fogjuk kifejteni.

1/ Si vis me flere, mondia Horatius az Ars poeticá-ban, dolendum est primum ipsi tibi, tunc tua me infortunia laedent
Telephe vel Peleu! male si mandata loqueris,
aut dormitabo, aut ridebo./"De előbb te

zokogj, ha könnyeztetni akarsz, másként nem hat meg a sorsod, Telephus és Peleus! Ha a költő szádba hamis szót ad, ásítok vagy nevetek."/ /Épist.II.3. 102-105./

Természetesen az epikai és a drámai művekben a beszélő szereplők érzéseit olyan élelénk, erőteljes és vonzó színekkel kell ecsetelni, hogy az olvasók vagy a hallgatók lelkét ugyanolyan érzésekre hangolja. Így Bodmer a Noachidákban uralkodó istenfélelmet és a belőle fakadó feddhetetlenséget és lelki nyugalmat olyan kitűnően ábrázolja, hogy ezek az érzések szükségképpen egyszersmind az érző olvasó lelkét is betöltik. Az ódáknál és a himnuszokban a költő azt az érzést, amelyet bennünk fel akar kelteni, úgy ábrázolja, mint amely őbenne magában is uralkodik. Nyilvánvalóan azért tárja fel szíve rejtékét, hogy az érzés elevenen ható erejét lássa meg az olvasó, akit, ha nem érzéketlen, minden bizonnyal ugyanaz a hev ragad megával.

2/ Az erkölcsi érzések beoltásának másik módja a jelenségek olyan életszerű bemutatása, amelyet az érzékelés közvetlenül megragad. Így, aki a szánalom érzését akarja felkelteni, annak a szánalomra érdemes tárgyat élénk színekkel ábrázolva kell szemünk elé tárnia. Ki az, - legyen bár csekély érzékenységgel megáldva -, aki Magóg kegyetlenségét anélkül tudná olvasni Bodmernél, hogy ne borzadjon tőle? /Noachid.II. ének, 44. és köv.l./ Ki tudná hallgatni Klopstock Philojának beszédét úgy, hogy engesztelhetetlen gyűlölettel el ne ítélné a képmutatást? /Messiás,IV.ének./ Melyik gyermek - hacsak nem egészen érzéketlen - tudja úgy nézni a Terentius által Chremesben megformált szeretetre méltó atya alakját úgy, hogy azon nyomban el ne teljék a legragaszkodóbb tiszteletnek az az érzésével, amelyet egy gyermek jószágos atyja iránt tanúsíthat. /Adelphoi IV. felv. 5. jel./

3/ De ezeknek az utaknak egyike sem járható a kívánt sikerrel, ha a művészi céllal író szerző túlságosan általános eszmények megfogalmazására vállalkozik. Mert ahogyan nem barátja senkinek az, aki barátságát bárkinek felkínálja, úgy a tökéletesség általános eszméje szerint megformált ember a-ligha válik valamely adott közösség hasznos tagjává. Ahhoz, hogy hatékonyak legyenek, az erkölcsi érzéseknek hozzánk közel álló és teljes egészükben meghatározott témákban kell megtestesülniük. Igaz ugyan, hogy az emberiség némely érzelmi megnyilvánulásai annyira általánosak, hogy minden országban, minden korban és bármely népnél egyformán élük át és értékelik őket: de még ezeket is minden emberben az ő sajátos helyzete szerint kell kidolgozni. Az általános értelemben vett embernek, bármilyen derék is ezen felül rendelkeznie kell olyan sajátos neveltetéssel, hogy Spártában, Athénben vagy Rómában méltó legyen a derék és hasznos polgár

nevére. Tehát az az író, aki a művészi kidolgozásra való törekvésében minden nép számára is hasznos akar lenni, egyik nép és egyik kor számára sem lesz hasznos. Homérosz és Osszián sem az utókorra, sem más népekre nem gondoltak, csak a magukéra, miközben megalkották műveiket, amelyeket minden korban nagyra becsülnek. Szophoklész, Euripidész és Horatius nem az egész emberiségnek, hanem az athénieknek és a romaiaknak írtak. Minél inkább fordítja figyelmét az íróművész arra a korra és helyre, amelyben ír, annál biztosabban megtalálja a léleknek azokat a húrjait, amelyeket mozgásba akar hozni.

4/ Ide tartozik az a meglehetősen elterjedt és éppen ezért annál képtelenebb rossz szokás is, amely szívesen vesz elő idegen horizonthoz illő tárgyakat. A görög istenségek szobrai, vagy az ókori mitológiából vett képek a mi kertjeinkben és házainkban valahogy úgy illenek hozzánk, mint az indiaiak lenge selyemruhái a hidegtől di-

üergő leppokhoz. Honi költőink és szonokaink, akik hasonlataikat, párnuzamaikat, példáiakat, allegóriáikat, sőt még érveiket is a görög és romai mitológiából vagy törtenelemből szedik össze, - keruezem - mennyire lesznek hasznára konfitársaiknak, akik sem nem görögök, sem nem rómaiak, és akiket tanítani és nevelni igyekeznek? Ovidius Metamorphosese még egy festő ecsetjének is nyújt hasznos témát, a költőknek pedig igazán gazdagon kínálja az érzelmekre hatás művészetét, de az általa mesterien előadott mesék utánzására törekedni, vagy azokat úgy, ahogy vannak, a mai kor érzésvilágának gazdagítására, formálására és befolyásolására felidézni niábavaló és nevetséges vállalkozás lenne. A szépirodalom művelője akkor fogja megtalálni legbiztosabban a nonfitársai lelkéhez vezető utat, ha hazai témákat ír meg, és az emberi lélek általános erkölcsi érzékét a maga szűkebb hazája és kora viszonyainak segítségével

ieszi érzékenyebbé és hatékonyabbá.

27. §. Ha a belső érzékenység erői any-
nyira megnövekednek, hogy abból gyönyör vagy
undor fakad, és ezek vágyat vagy elutasítá-
tást váltanak ki, érzelemről beszélünk.
Továbbá ahhoz, hogy érzelem szülessék az
ilyen érzékenységből, az általunk jónak
vagy rossznak ítélt téma alap gondolatának
rejtettnek kell lennie; ugyanis a világos
és átlátszó elgondolások teljesen képtele-
nek a lélekre hatni. Ezenkívül a megjele-
nítő témát ahhoz, hogy alapeszméje érzel-
met csaljon elő, a maga teljességében szin-
te egy csapásra kell bemutatni, hogy a fi-
gyelőnek úgy tűnjék fel, hogy a sok jót
és rosszat egyszeri ráésemeléssel látja
meg benne, továbbá azért, hogy a benne elő-
adó különböző fejelemények el ne vonják
a figyelmet egyes részletek kedvéért. Mert
aki a témát részre bontja, és egyenként
veszi szemügyre, az a lelket teljes tétlen-
ségre kárhoztatva csupán az értelmet fog-

lalkoztatja. Tehát annak a léleknek a figyelmét, amelyikben érzelmet akarunk kelteni, nem a téma elemzésére és megismerésére, hanem egyedül arra a hatásra kell irányítani, amelyet az ebben a lélekben kivált. Ismeretes, hogy a szépirodalom művelőjének feladatához természetszerűen hozzátartozik, hogy érzéseket szítson és csillapítson, hogy azokat és azok megnyilvánulásait jellegüknek megfelelő színekkel érzékeltesse, és hogy azok különféle - akár jó, akár rossz - következményeit életszerű és az esztétika végső céljának kibontakoztatására alkalmas vonásokkal fesse meg: tehát senki sem fogja tagadni, hogy az érzelmelek elmélete az esztétikának és a nyelvi formában megnyilatkozó művészeteknek fontos része. Polübiosz írja, hogy a zene azért volt szükséges az árkádiaiaknak, hogy durva lelkületük érzékennyé váljék. De különben is ismeretes, hogy ezzel a művészettel eredményesen lehet hangulati ha-

élményeket keltetni vagy csillapítani. De ugyanecset nyújtja a többi szabad művészet is. Itt tehát az érzelmekről tárgyunk vonatkozásában a következőket kell előadnunk: hogyan kell nyugodt lélekben indulatot ébresztetni, a felzaklatotthan viszont lecsillapítani, és hogyan kell megszelídíteni a rossz és megrögzödött hajlamot, amely újra meg újra szabotálisan szenvedélyeket gyűjt, vagy ellenkezőleg hogyan kell a lelkekbe bizonyos érzéseket ocspegetetni úgy, hogy azokból hasznos és uralkodóvá váló es jellemformálásra alkalmas hajlamok szülessenek. Ezeket, amennyire lehetséges, röviden meg fogjuk világítani.

28. §. Érzelmeket vagy a tema eleven megjelenítésével vagy egy felindult lélek megtentesztőjének bemutatásával, vagy a lélek megindítására alkalmas körülményekkel lehet felkelteni.

1/ A képzelőerő avagy fantázia tehát a legtöbbet az érzelmek felkeltésére. Ez

ugyanis, miközben valamilyen kissé erősebb lelki benyomásra figyel, egyúttal sok vele kapcsolatos képzetet kelt életre. Elsősorban bizonyára a képzelőerőnek tulajdonítható, hogy az az ember, aki szíve mélyén ellenséges érzülettel viseltetik valaki iránt, annak részéről bármily csekély sérelmet szenvedve, heves haragra gerjed. Ugyanis ilyen alkalommal a képzelet rögtön emlékezetbe idézi a régebbi sérelmeket is, sőt, mivel hiszékeny, és gyanakvásra feltehetőbb hajlamos, és szívesen lép túl a mértéken, a bekövetkezendő kellemetlenségeket is a jelenben létezőkként festi le a szemlélő előtt. Ezeknek a képzeteknek a sokasága, - amelyek mindegyikében van valami elkésérítő, - egyesült erővel zaklatja fel lelkét, és heves, bosszúra éhes haragra lobbantja. Ilyen módon születik minden érzés: ebből azután kitűnik, hogy a lélek megindítására alkalmas téma eleven megjelenítésével és leírásával lehet leg-

könnyebben érzelmeket kelteni, elsősorban akkor, ha a képzeletet előzetes ingerek felhevítik. Ha félelmet akarunk kelteni, a fenyegető haj veszélyét úgy kell lefesteni, hogy érezhető legyen, hogy már közelről fenyeget. Ugyanígy kell kezelni bármely más érzelmet kifejező témákat; ezt a nyelvi formában megnyilatkozó művészetek, úgymint a kötetlen ékesszólás és a költészet a többi szabad művészethez képest igen könnyen tudják megvalósítani.

2/ Egy szenvedélyes lelkialkat megtestesítőjének bemutatásával sokkal biztosabban és gyorsabban lehet érzelmeket kelteni, mint a téma eleven ábrázolásával. Azok az emberek, akiket szenvedni látunk, szánakozásra indítanak bennünket, a vidámak pedig vidámságra. A rémület, amelyet másoknál észlelünk, bennünket is nyomban elfog, ahélkül, hogy okát tudnánk. Tehát a szónokok és a költők minden igyekezetüket arra fordítják, hogy bármely érzelem külső jeleit

odaillővé tegyék, éppen úgy, mint nyelvi megformálását: amazokat azért, hogy az érzelmet átélő személyek külső vonásait tökéletesen ábrázolják, smezt pedig azért, hogy ugyanezeknek a személyeknek, amikor megszólaltatják őket, érzelmeikkel összhangban levő szavakat adjanak a szájukba.

3/ A lélek megindítására alkalmas körülmények, mivel felgyújtják a képzeletet, rendkívüli módon segítik az érzelmek felkeltésére törekvő író igyekezetét. Az ilyen körülmények vagy magában a művészi alkotásban kapnak helyet, vagy külső kellékekből állnak. Az előbb említetteket a szónok példájával világítjuk meg. Mindenesetre nem elégséges az, hogy a szónok az érzelmek felkeltésére önmagában alkalmas tárgyat szemeljen ki, hanem ezen felül arra kell törekednie, hogy azt a lelki indulatot, amelynek kiváltását tűzte ki l

 maga elé, sajátos alakzatok és kifejezések, a beszéd tónusa, sőt még a hanghordozás

vagy taglejtésekkel kísért előadás is minden tekintetben segítse. Ebben a művészetben Cicero a legkiválóbb mester: amikor ugyanis szánalmat akar ébresztteni, már a beszéd kezdetétől mindent ennek az érzésnek a felkeltésére rendez el, igen gyengéd és gyászos hangulatú kifejezéseket használ, és a legkomorabb alakzatokat alkalmazza. Amikor viszont erre törekszik, hogy haragra lobbantson, beszéde megtelik felháborodással, azokat a dolgokat és személyeket, amelyek ellen kirohan, gyűlöletet kifejező elnevezésekkel bélyegzi meg, és az indulat feltüzelésére alkalmas alakzatokat csoportosít a megfelelő helyen. Azok a körülmények, amelyek a külső kellékek körébe tartoznak, hasonlóképpen különös erővel rendelkeznek a lélek megindítására. M. Antonius, Caesar fölött tartott gyászbeszédében a meggyilkolt diktátor véráztatta ruháját a római nép előtt közszemlére teszi, és ezzel az önmagában jelentéktelen

körülménnyel a közhangulatot a maga véleménye mellé állítja. Amikor ünnepi beszédekert kell mondani, vagy nyilvános ünnepély alkalmával himnuszokat kell énekelni, vagy szerencsés kimenetelű események megünneplésére rendezett, zenével kísért színdarabok előadására kerül sor, a külső kellékeket a célnak megfelelően úgy kell elrendezni, hogy ne legyen bennük semmi olyan, ami nem alkalmas a kívánt érzelmek felkeltésére. Gyakran a legjelentéktelenebb körülmény, ha a kitűzött cél ellen hat, nevetségessé teszi a legünnepélyesebb jelenetet is. Ebből következik, hogy az ilyen kellékek előkészítéséről való gondoskodást mindig noz-
záértő, a jó ízlés alapelveiben járatos emberre kell bízni.

29. §. Az érzelmeket csillapíthatja azoknak a jelenségeknek vagy eszméknek az elemekre bontása, amelyek felkeltették őket, azután egy parancsszerű megnyilatkozás és végül csillapíthatják velük ellen-

tétes érzelmek.

1/ Minthogy az érzés a különböző jó és rossz behatásoknak abból a gyors egybeolvadásából keletkezik, amelyet a képzelet a lélek megindítására alkalmas jelenségben észlel, ennek megfelelően annak módja, hogy megakadályozzuk a lélek indulatba való kitörését, vagy hogy lecsendesítsük kitört indulatát, egyaránt igen könnyű, ha a jelenséget világosan alkotóelemeire bontjuk. Ezt tették, amint az Marcus Aurelius révén könnyen megérthető, a régi sztoikusok, akik minden igyekeztüket az indulatok kiirtására összpontosították; ezt tette Kineász, amikor Pürrhosznak megmagyarázta, hogy hiú dolog a hódító dicsősége, és ezt tette végül Szókratész, amikor Alkibiádésznek a maga érdemeit túlságosan nagyra tartó büszkeségét lelohasztotta. De ezt a módszert nagyon óvatosan kell alkalmazni. Mert nyíltan ritkán lehet eredményesen szembeszállni olyan indulattal, amely már nyugtalanítja a lelket. Gyakran előfordul, hogy ilyen

módon olajat öntünk a tűzre. Bizonyosan célszerűbb, ha a szónok vagy a költő a szók-
ratészi módszert alkalmazza, és miközben
úgy tesz, mintha engedne, a jelenség lassan,
lépésről-lépésre történő elemeire bontásá-
val az indulat alapjait ássa alá. Amit ke-
véssel előbb a hangról, a kifejezésekről,
az alakzatokról és a képzelet felgyújtásá-
ra alkalmas körülmények dolgában javasol-
tunk, annak itt az ellenkező értelmezése
ajánlható. Hűvösen tárgyilagos hangvétel,
megnyugtató kifejezések, higgant hang, szin-
te habozást kifejező gesztusok és elsősor-
ban rövidre fogott megfogalmazás. A görög
hősök közül, akiket a haragvó Akhilleuszhoz
küldtek, éppenséggel a nem ékes szóló Ái-
ász beszéde volt a legalkalmasabb az ügy
szolgálatára. /Iliász, IX. 620. és köv. sorok/

2/ Előfordulnak olyan esetek, amelyeknél
az indulatokat egy ellentmondást nem tűrő
megnyilatkozás teljesen lecsillapítja. I-
lyen Vergiliusnál az a neptunusi: Jam coe-

lum terramque meo sine numine venti misce-
re et tantas audetis tollere moles. Quos
ego! /"Mit képzelték, az én utasításom ki
se kérve Földet-egyet beboríthattok vízetek
tömegével? majd adok én!"/ /Aen.I.133-135./^{*}
Ilyen Ráfael arkangyal megnyilatkozása is
Bodmernél, amellyel a gigászok dühét nyom-
ban megfékezte: Sev ihr noch hier? Der Herr,
der das Schicksal, eurn Ungott, beherrscht,
gebeut euch, euch gebeut er, den Slaven
Adramelechs und Satans, hundert Balken und
dreimal so viel Bretter und Dielen von dem
geradesten Gopher, gesägt, gezimmert, geg-
lättet, vor die Pforte, die von den Engeln
bewacht wird, zu bringen. Murret ihr unter
der Bürde, so will ich den Eichbaum zers-
palten; és a többi. /Még is itt vagytok?
Az Úr, ki a' sorsonn, a' ti hiú istenetekenn,
uralkodik, azt parancsollya nektek, nektek
parancsollya Adramelek és Sátán rabszolgá-
inak, hogy a' legegyszerűsebb czedrus fából
fűrészeltt, ácsoltt, és simított száz ge-

*Lakatos István ford.

rennát, és háromszor annyi deszkát és padot vigyetek a' kapu' elejébe, melly az Angyaloktól őriztetik. Ha a' teher alatt morgolódtok, ketté hasítom a' tölgyet; s' a' t./

3/ Csillapíthatók végül ellentétes érzelmeikkel: a vakmerőség és a harag félelemmel, a gyűlölet szeretettel vagy szánakozással, és így tovább azokhoz az érzések, amelyek a kevéssel előbb kifejtett módokon felkeltethetők.

30. §. Mihelyt biztosra vesszük azt, hogy a szabad művészetek olyan erővel gyakorolnak befolyást az emberek lelkére, hogy érzelmeiket képesek benne kelteni vagy csillapítani, nem lehet kételkedni abban, hogy ez az erejük akár annyira felfokozódhat és megszilárdulhat, hogy még a megrögzött szenvedélyeket is képesek eltávolítani a lelkéből, és a legemberibb érzelmeiket képesek úgy beoltani, hogy azokból a legnemesebb és az emberi közösségek számára leghasznosabb jellemvonások szülessenek. Emlékezzünk

vissza arra, amit a hajlamok beoltásáról a 26. §.-ban mondtunk. Hiszen ismeretes, hogy egyes emberek bizonyos indulatokra annyira hajlamosak, hogy azok erejét minden alkalommal érzik. Azt mondáná az ember, hogy ezek az érzések kihúnyva rejtőznek lelkükbe, pedig akár a legkisebb inger hatására is rögtön feltámadnak. A dicsőségre vágyó ember, amint észreveszi az alkalmat, hogy hírnevét öregbítheti, azon nyomban tűzbe jön, aki pedig bosszúra vágyik, azt a legkisebb sérelem is bosszúállásra ingerli. Vannak viszont olyan lelkek, amelyeknek bizonyos érzésekre látszólag semmi hajlamuk nincs; ilyenek azok az emberek, akiknek homlokát és arcát sohsem futja el pír. De viszont mindennapos tapasztalatból ismeretes az is, hogy fokozatosan tőlük teljesen idegen, de még ellenükre levő érzelmeket is beléjük lehet csepegtetni, sőt a bennük uralkodó szenvedélyeket is meg lehet idővel zabolázni, és vé-

gúl ki is lehet űlni. Vagy talán nem látjuk, hogy az embereket születésükből vagy helyzetükből folyo hajlamok hatják át: hogy ugyanaz az ember, aki övéi körében kiegyensúlyozott, becsvágyó és emberséges volt, kedvezőtlen körülmények közepette féktelenné, bosszúszomjassá és olyaná lesz, aki éppen a megbecsülére vágyik legkevésbé, és közönyössé válik? Akit kapzsi emberek neveltek, az úgy gondolja, hogy minden boldogság forrása a pénz, aki pedig naponta azt hallja és tapasztalja, hogy azok, akik között forgolódik, a sérelmek megbosszulását a becsületes ember elsőrendű kötelességei közé sorolják, a megbocsátást, mint méltatlan dolgot és mint a gyávaság leghitványabb megnyilvánulását megvetéssel sújtja. Állítom tehát, hogy a szabad művészetekben is lehet akkora erő, hogy a rossz hajlamot, amely újra meg újra felszítja a szertelen szenvedélyeket, nyilvánosan kiirtsák, és bizonyos nagyon hasznos

és nevesebb jellemformálásra alkalmas érzelmeket csepegtessenek a lelkekbe. Mégis a többihez képest erre a célra a szónoki művészet és a költészet művei látszanak legalkalmasabbaknak. Ezek a lelket üdvös érzelmekre ösztönzik, és a rossz és szeretlen szenvedélyektől visszatartják. Az az ifjúság, amely csak a hadtudomány körébe vágó és lelkét a hadi dicsőségre tüzelő könyveket olvas, végül is valóban háború után sóvárgóvá válik. Püthagórász tanítványait arra buzdította, hogy reggel és este mindennap zenével foglalkozzanak, hogy lelkükben bizonyos érzelmek megerősödjenek. Franklin, Pennsylvania hírneves lángelmeje, azt tartotta, hogy azok az ének, amelyeket barátjától azok kottájával együtt kapott, nagyon alkalmasak arra, hogy övéiben elősegítsék a mértékletességet, és belejűk oltsák az egyszerűséget. /Letter to Mr. Newport in Franklin 's Experiments and Observations on Electricity. -57.1./

/Levél Mr. Neuporthoz Franklin kísérletei és megfigyelési az eletromosság köréből c. műszen./ A maga helyén rá fogunk mutatni arra, hogy az énekekben igen nagy erővan ahhoz, hogy erkölcsi érzéseket és hatásokat idézzenek elő, és azokat úgy meg-erősítsék, hogy uralkodóvá váljanak. Gyakrabban ismétlődve a színdarabokban, különösen ha ezekben hazai eseményeket vagy meséket jelenítenek meg, dallamukkal együtt bevésődnek a hallgatók emlékezetébe, akik - miközben most már maguk éneklék őket - magukévá teszik azokat az érzelmeket, amelyeket magukban foglalnak. Nem mulaszthatom el, hogy itt őszintén fel ne panaszoljam, hogy azok a vallásos énekek, amelyeket hazánk templomaiban azoktak a néppel énekeltetni, nemcsak a főleg az istentisztelethez alkalmazkodó zene szabályai szerint formált dallamnak, de még a kellő ritmusnak is híjával vannak, sőt többnyire hamzsegnak a legképtelenebb alaktani és

mondattani tisztától, amellyel a szöveget művészi erejétől, de megpuszta értelmétől is teljesen megfosztják, annyira, hogy az oly gyengéd vallásos erzületet vagy az emberhez méltó erkölcsi érzéseket aligha képesek beoltani. Ha a keresztény vallás miszteriumairól szóló érenyeiről szóló énekeket az egynáz himnuszai mintájára, a keresztény ember érenyeiről és kötelességeiről szólókat a zsoltárok példája nyomán tisztá, csiszolt, a metrika szabályainak megfelelő és igazán művészi hönnyelven dolgoznák ki, és hasonlóképpen művészi dallamokra enekelnek, mennyire méltosra válnának a vallás méltóságának, művészhasznára lennének a hazának, amelynek egész boldogulása polgárainak érdemeiből fakad. Az sem akadály, amit ellenvetésül lehetne mondani, hogy a szabályszerű dallamok nem olyan könnyűek, hogy a köznevelés legelőször enekelni és emlékezetébe vesni: mert engem a tapasztalat győzött meg arról, hogy Vác közelében a márianosztrai gyerekek már az iskolákban lépésről lépésre megtanított,

magj áltáruk a templomban az istentisztelet alatt szívtattal és a hallgatók épülésére elenekelt szabályszerű dallamokat nény éven belül az egész nép annyira elsajátította, hogy meg a szántóföldeken vagy otthon munka közben is - és ez felbecsülhetetlen nyereség - kiszorították a világi, szerelmes és síkamlós dalokat.

31. §. Már most nézzük, mi a szépírók teendője, akik arra törekednek, hogy megszabadítsák az embert gonosz és rendkívüli lelki gyötrelmeitől és ezek helyén erkölcsös érzéseket építszenek?

1/ Az írónak mindenekelőtt kétségtelenül szüksége van az érzések olyan fokú ismeretére, amely segítségével aztán pontosan meg tudja írni ezen érzések bármely fajtáját kialakulás legelső mozzanatától a legvégső fokáig, amikor felszínre tör, aztán mindazokat a változatokat, amelyek az egyén vagy a körülmények különbözőségéből adódnak. Ennek megismeréséhez a következő eszközök

állnak az író segítségére:

a/Először is, tanulmányozza úgy a különféle érzelmi megnyilvánulásokat, hogy azok bármelyikébe könnyen bele tudja élni magát, és ennek ismeretében bármilyen jellemet képes legyen magába befogadni és ábrázolni. Milton és Klopstock is magára tudta öltetni akár az angyal, akár az ördög szerepét; Homérosz hidegvérűen tudta vállalni Odüsszeusszal a legfőbb veszedelmeket, és tudott Akhilleusszal együtt tombolni. Szóval az író maga érezze azt, amit másokban kíván ábrázolni. A természetnek eme adománya különbözteti meg a szépírókat más embertől. Mégis helytelen lenne azokat az erkölcsi érzéseket vagy szenvedélyeket, amelyeket költeményben vagy más műben olyan kiválóan ábrázolnak, az író sajátjának tekinteni. A festések ilyenféle művészet termékei, nem a természeté.

b/ E tehetséggel párosuljon a gyakorlat, amely a különféle szenvedélyektől elragadott embert rendkívüli elmével és éles látással megfigyeli, és amely a filozófiából merített

ismeretek révén az emberi lélek mélyére hatol be.

2/ Az író, aki meglátja a valaki által végrehajtott szembetűnő jó és rossz cselekedetet és szeretné azt kellőképpen ábrázolni, minden erejével azon legyen, hogy önmagában is felébressze azt az érzelmet, amelyből feltételezhetően olyan cselekedet származhat, és kell is származnia, csöppet sem kételkedvén abban, hogy alig valami jó vagy rossz keletkezik különleges érzelmi hajtóerő nélkül. Sokan vannak, akik nem képesek elhinni a történelem által hagyományozott tetteit jóban és rosszban kimagasló férfiaknak, mivel önmagukban nem érzik azt az erőt, amely ilyen cselekedetek véghezviteléhez szükségesek. Magának az írónak, aki egyébként művelt és ismeri önmaga erejét, gyakran hosszabb időre van szüksége, hogy behelyezze magát abba a helyzetbe és gondolkodásmódba, amelyből ilyen cselekedet származhatott. Minda-

zonákkal le kell győznie minden nehézséget, és azt a törvényt szentül betartania, hogy sonase próbáljon addig egy érzést kifejezni, amíg önmagában fel nem ébresztette.

3/ Önlelkének ilyen felvértezése után megerősödve fesse meg azt az érzést másokban, amit gyökerestől ki akar pusztítani, vagy el szeretne plántálni, az olvasója vagy hallgatósága elé már csak a megtekintendő képet állítsa. Mert bizonyos, hogy még a közepesen érzékeny lelkek is nagyon szeretik, ha tanúi lehetnek olyan cselekedeteknek vagy történeteknek, amelyben a különféle érzések meghaladják erejüket. Azok a jelenetek, amelyekben kízó érzelmektől szenvednek a szereplők, tetszeni szoktak nekünk, mielőtt véget vetne nekik valami szomorú vég, mint Lucretius mondja 2. könyvének 1. és azt követő soraiban: "Svave mari magno turbantibus aequora ventis, a terra magnus altitius spectare laborem. Non quia vexari quemquam est jucunda voluptas; sed

quibus ipse malis careas, quia cernera sva-
ve est" / Mily jó biztos partról nézni, amint
a vihartól

Zajló tenger habjaiban más küzd a veszellyel.
Nem minthogyha öröm voln' látnia más vesze-
delmét, Ámde mivel jó érzés mentnek lenni
a bajtól; /[†]

noha meg kell vallani, hogy ennek az élvezetnek nem abban kell keresni az okát, ami a költő felhoz, hanem abban az emberrel vele született hajlamban, amelynek segítségével az ember szívesen vállalja amások érzelmeiben való részvételt. A mi ügyünkben itt annyi elegendő is, hogy lehetséges az emberek figyelmét igen könnyen megnyerni mások érzelmeinek leírásával, és lelkükből bizonyosfajta érzelmeket igen alkalmasan eltávolítani, helyükbe pedig a celnak megfelelőbb másfajta érzelmeket plántálni.

4/ És végül, ami a legfontosabb, ezekhez az író adja még hozzá minden erzelem jó vagy rossz következményét, hogy a lelkeket üdvös ináulatokra edesgesse, az értalmasaktól pedig elriassza őket. Így ab-

[†]Tóth Béla ford.

rázolta Homérosz az Iliászban Agamemnón gögösségét és Akhilleusz legyőzhetetlen makacsságát; így Klopstock Philo dühét, Bodmer pedig a pátriárkákban uralkodó istenfélelmet. Az érzelmek és a belőlük folyó következtetések ilyen formán való leírásához végül nagy erőt adhat, ha olyan szereplők vonulnak fel a költeményben, akik azok igazságát a költő szádékára alkalmazva megerősítik. Így, miután Bodmer e Noschis II. Gesang-jában a Lud lakóit hatalmában tartó legalantasabb szenvedély leírásával a leghevesebb méltatlankodást váltotta ki az olvasókból, Raphael arkangyalt lépteti fel, aki ugyanezen szenvedélyt a maga idején a legsúlyosabb feddésekkel kárhóztatja.

32. §. Az érzelmek leszármazásáról és fajtáiról, valamint ezek bármelyikének sajátos esztétikai szerepéről szóló tanékitűnően kifejtette Szerdahelyi György az előzőekben már említett *Aesthetica* c. művében

/II.rész 2. könyv 165.L.skk./ Itt elég lesz felhozni az érzelmek tárgyalására néhány példát egyrészt Szép János hírneves professzor Notitia Artis Oratoriae című, másrészt Sulzer Allgemeine Theorie der schönen Künste című művéből miután a szerelmi szenvedély helyes alkalmazását illető bizonyos szabályokat a következő fejezetre halasztottunk.

1/ Annak a szeretetnek, amelyet Isten és felebarátunk iránt vagyunk kötelesek viseltetni, nagyszerű példáit szolgáltatják a Zsoltárok, s Megváltónknak az Evangéliumokban leírt élete, hogy a többi szent könyvekről ne is beszéljek. A hazaszere-
tetre, a szülő, a gyerek, vagy a barátok iránt érzett szeretetre egyformán gazdag példatárral szolgál a régi és az újabbkori világ történelem, és jóval ismerteb-
bek, semhogy akárcsak utalni kellene rájuk még a közepes műveltségű emberek szá-
mára is. Egyetlenként hadd említsük Cice-

ro 6. Philippikájának 6. fejezetét, ahol igyekszik megnyerni magának a római nép szeretetét. "An ego, inquit, non provideam meis civibus? non dies noctesque de vestra libertate, de reipublicae salute cogitem? Quid enim non debeo vobis, Quirites, quem vos a se ortum hominibus nobi lissimis, omnibus honoribus praetulistis? Quamobrem consilio, quantum potero, excubabo, vigi- laboque pro vobis. Etenim quis est civis, praesertim hoc gradu, quo me vos esse voluistis, tam oblitus beneficii vestri, tam im- memor patriae, tam inimicus dignitatis suae, quem non excitet, non inflamet, tantus ves- ter iste consensus?"^{*} "Vajon én, így szólt, nem gondoskodom polgártársaimról? Nem tör- regek éjjel-nappal a ti szabadságotokon, a köztársaság üdvén? Ugyanis mi az, amivel nem vagyok adósotok, ó Quirinus fia! én, akit itt annak ellenére, hogy alacsony sor- ből saját magam törtem fel, minden tisztség- ben előnyben részesítettetek a legelőkelőbb származású emberekkel szemben? Éppen

^{*}Trencsényi Waldapfel Imre

ezért, amennyire csak bírok, tanácsommal
örkődni és virasztani fogok érettetek. Mert
ki is az a polgár, különösen abban a méltó-
ságban, ahová ti akartatok helyezni engem,
aki annyira elfeledkezne a ti jótétemé-
nyetekről, oly annyira elfeledné hazáját,
annyira ellensége lenne saját rangjának,
akit ne tüzelne fel, ne gyújtana lángra e
hatalmas egyetértétek?

2/ A gyűlölet érzésének kifejezésére
példaként szolgál Tacitus Agricolájának 30.
fejezete, ahol Galgacus vezér a rómaiak el-
leni gyűlöltre tüzeli britannusait.

"Infestiores Romani, inquit, quorum superbi-
am frustra per obsequium et modestiam effu-
geris: reptores orbis, postquam cuncta va-
stantibus defuere terrae, et mare scrutan-
tur: si locuples hostis est, avari; si pau-
per, ambitiosi; quos non oriens, non occi-
dens satiaverit: soli omnium opes, atque
inopiam pari adfectu concupiscunt: auferre,
trucidare, rapere falsis nominibus imperium;

atque ubi solitudinem faciunt, pacem ad-
pellant." /"...és a még ádázabb rómaiak,
akiknek dőlyfőssége elől hiába próbálnánk
alkalmazkodással és megalázkodással menekülni. Ragadozói a világnak, miután mindent
feldűltak, és már nincs számukra föld,
most a tengert kutatják; ha gazdag az el-
lenség, telhetetlenségből; ha szegény,
becsvágyból; sem Kelet, sem Nyugat nem la-
katta jól őket: egyedüliek a világon, akik
a kincseket és a nincstelenséget egyforma
szenvedéllyel áhítozzák. Elhurcolni, gyil-
kolni, rabolni - ezt hazug névvel bírodal-
omnak mondják, és ahol pusztaságot terem-
tenek azt békének."*

3/ Ugyanez a Galgacus a reménység ér-
zelmét élesztette Tacitus Agricola életé-
ről írott könyvének 32. fejezetében.
"Ne terreat, inquit, vanus adspectus, et
auri fulgor, atque argenti, quod neque te-
git, neque vulnerat. In ipsa hostium acie
inveniemus nostras manus: recordabuntur

* Borzsák István ford.

Galli priorem libertatem: deserent illos ceteri Germani, tanquam nuper Usipii reliquerunt. Nec quidquam ultra formidinis: vacua castella, senum coloniae, inter male parentes, et iniuste imperantes, aegra municipia et discordantia." / "Ne rémítse a hiú látvány, az arany csillógása, meg az ezüsté, amely nem véd és nem sebez. Éppen az ellenség hadsorai közt fogjuk megtalálni csapatainkat: a britannok fel fogják ismereni tulajdon ügyüket, a gallok emlékezni fognak korábbi szabadságukra, a többi germán csak úgy át fog szökni tőlük, mint ahogy nemrég az usipusok hagyták őket cserben. És azontúl nincs ok a rettegésre: üresek az erődök, öregek lakják a coloniákat; a vonakodva engedelmeskedők és a joggatlanul parancsolgatók közepette ziláltak a minicipiumok és széthúznak." / *

4/ Az öröm példáját találjuk Cicero Pisso elleni írásában. "Unus ille dies, inquit, mihi immortalitatis instar fuit, quo in

* Borzsák István ford.

patriam rediit, cum senatum egressum videri, populumque romanum universum: cum mihi ipsa Roma, prope convulsa sedibus suis, ad complectentium conservatores suum procedere visa est: quae me ita accepit, ut non modo omnium generum, aetatum, ordinum omnes viri ac mulieres, omnis fortunae ac loci: sed etiam moenia ipsa viderentur, et tecta urbis, ac templa laetari."/>

"Füldöntülinak tűnt számomra, szólt, az a nap, amelyen visszatértem hazámba, midőn kivonulni láttam a szenátust, s az egész római népet: úgy tűnt, mintha maga Róma lépett volna ki házaiból, hogy megmentője üdvözlésére siessen: s úgy fogadott, hogy örvendezni látszott nemcsak valamennyi nemzetiségű, különböző korú, más-más osztálybeli, sorsú állású férfi és nő: hanem maguk a városfalak, a város hazái és templomai is."/>

5/ Félelmet ültet hallgatóiban Tullius a Catilina ellen írott 2. beszédben.

"Videat, inquit, mihi hanc urbem videre

*Trencsényi-Waldapfel Imre ford.

lucem orbis terrarum, atque arcem omnium gentium subito uno incendio concipientem. Cerno animo sepultam patriam, miseros atque inseultos acervos civium. Versatur mihi ante oculos aspectus Cethegi de summa salute vestrae populi que romani, de vestris conjugibus ac liberis, de fanis ac templis, de libertate ac salute Italiae, deque universa republica decernite diligenter, ut institutis, ac fortiter." / "Mert már úgy tetszik nekem, mintha látnám, miként dől egyszerre össze ebben az általános tűzvészben ez a város, amely pedig az egész földkerekség személfénye, és az összes népek védőbástvája; lelki szemekkel látom a haza sírjában a szerencsétlen és temetetlen emberek sokaságát; szemem előtt lebeg a dühöngő Cethegus tekintete, amint a ti halálotokban kéjeleg. Ennelfogva határozatok bátran és megfontolva, ahogy kezdtetek önmagatok és a római nép üdvéről, feleségeitekről és gyermekeitekről, a házi oltárokról

és tűzhelyekről, a templomokról és szent helyekről, az egész város házairól és épületeiről, az uralomról és a szabadságról, Itália üdvéről és az egész köztársaság jólétéről."/

Ide tartozik még az ijedtség, a rémület a rettegés érzése, amely a félelem legvégső foka, ezek példáit Klopstock szolgáltatja, pl. midőn a karióti Judás halálát és Abbadona szorongását ábrázolja; aztan Bodmer, midőn az özönvizet és különösen írja le, ahol Thamista lakóinak pusztulását, máshol pedig a bűnös ember szorongását mutatja be, skit Lamech ébreszt fel álmából, és azt gondolja, hogy itt az utolsó ítélet napja; Homérosz mikor elmeséli az Odüsszeusz által látott szörnyű jelenetet a Küklópszok barlangjában; és végül Aiszkhülösz a-hogy az Eumenidesz-ben leírja az anyagilkos Oresztész szorongását. Ezekben elősorban Shakespeare emelkedik ki. Továbbá az ijedtség, a rémület és a rettegés érzését

*Osztiá József ford.

részint felébresztik az emberben, másrészt ábrázolják csak azért, hogy a rossztól elriasszanak: minthogy azonban ezen érzelmek az emberiséget bemocskoló jelenetek segítségével révén, mégha nincsenek is élénk színekkel és apróra részletezve lefestve, könnyen elcsábulhatnak és egészen a végső fokig erősödhetnek: a szépíró óvatosan ügyeljen arra, nehogy az ábrázolásban túllépve a mértéken a maga rosszul felfogott igyekezetével ezen érzések helyett utálattal teli ellenszenvet ébresszen az olvasóban. Saját végtagjainak megcsonkításától bárki méltán irtózik, hogy tehát magában felkeltse ezt az irtózást, mincs szüksége megcsonkított vagy sebekkel borított ember látványára. Maga azon eszme, hogy az apa, mert meg akar szabadulni a kízó énségtől, megöli saját fiát, eléggé borzasztó, és barbárnak, valamint minden emberi érzésből kivetkőzöttnek kell annak lennie, akinek ahhoz, hogy önmagában felébressze a rémületet,

személyesen kellene látnia az apa gyilkosságát, vagy pedig a pontosan leírt eseményt átvizsgálnia. A tragédia írók, akik a színházban a legszörnyűbb gyilkosságokat követik el, mint ahogyan ez bevett szokás lett a mai színjátékokban Franciaországban és Németországban vagy kannibáloknak tekintik saját nézőiket, akik olyan kegyetlenek és embertelenek, hogy csak az egészen rendkívüli érzelmi benyomások hatnak rájuk, vagy pedig nagyon rosszul értelmezik a szépirodalmi mű legemberibb célkitűzését. Mennyire eltávolodtak az arany szabálytól, amelyet Horatius a görög gondolkodásból merített: "Nec pueros coram populo Medea trucidet." /"Ne ölje meg a gyerekeit Medea a nép előtt."/

6/ A római nép haragját igyekszik felkelteni Tullius Clodius ellen, mert Metellust, aki igen sok hasznos cselekedetet vitt véghez a köztársaság javára, méreggel eltette láb alól. "Pro dii immortales! inquit, cur interdum in hominum sceleribus maximis aut conivētis, aut praesentis fraudis poe-

nas in diem reservatis? Vidi enim, vidi, et illum hausi dolorem vel aperbissimum in vita, quum Q. Metellus abstraheretur e sinu gremioque patriae, quumque ille vir, qui se natum huic imperio putarit, tertio die post, quam in curia, in rostris, in republica floruisset, integerrima aetate, optimo habitu, maximis viribus eriperetur indignissime bonis omnibus, atque universae civitati, et cetera."/ "A halhatatlan istenekre¹ szólt, mért hűnytok szemet néha éppen a legsúlyosabb emberi bűnök felett, s halasztjátok másnapra a bűn megtorlását? Láttam ugyanis, láttam, és ez volt életem egyik legfájdalmasabb pillanata, midőn Q. Metellust kiragadták a haza menedéke és oltalma alól, és azt a férfit, aki a római állam fiának vallotta magát, harmadnapra azután, hogy a tanácskozó házban, a szöszéken és a köztársaságban tekintélye teljes birtokában lépett fel, élete virágjában, kiváló egészségnek örvendve, a leggya-

lázatosabb módon erőszakkal ragadják el a derék emberek, az összes polgárok közüléb."/*

7/ A szomorúságot idézi a Verres elleni beszéd 4. könyvének 34. fejezete, ahol Verres bűnét, amelyet Diana szobrának elvitelével vett magára, Tullius az emberek fájdalomának felidézésével még gyűlöletesebbé teszi. "Sublatum est, inquit, magno cum luctu et gemitu totius civitatis, multis cum lacrimis et lamentatione virorum, mulierumque omnium. Quod cum ex oppido exportaretur, quem conventum mulierum factum esse arbitramini? quem fletum majorum natu? quorum nonnulli etiam illum diem memoria tenebant, quum illa eadem Diana Segestam Carthagine revecta, victoriam populi romani reditu suo nunciasset. Quam dissimilis hic dies illi temporis videbatur! Tum Imperator populi romani, vir clarissimus, deos patrios reportabat Segestanis, ex urbe hostium recuperatos; nunc ex urbe sociorum Praetor ejusdem populi turpissimus atque impurissimus eosdem illos deos nefario scelere auferbat."

* Havasi László ford.

"Diana szobrát az egész város nagy gyásza és jajveszékélése, a férfiak és a nők síránkozása mellett adták ki elszállítás végett. Mit gondoltok, mint vették körül tömegesen a nők, miközben a városból kivitték? Hogy sírtak a vének, kik közül némelyek még emlékeztek ama napra, midőn ugyanaz a Diana Carthágóból Segestába vitetvén vissza, a római nép győzelmét adta hírül! Ez a nap mily elűtő volt attól a naptól! Akkor a római nép hadvezére, a híres férfi, az ellenség városából visszaszerezett hazai isteneket vitte vissza Segesta lakosainak: most ugyanazon nép gyalázatos és becsstelen praetora a szövetségesek városából ugyanazon isteneket vitte el gyalázatos úton-módon."[†]

8/ A felháborodás szítására példa Cice-ro Vatinius elleni beszédének 8. fejezete. "Quaero illud etiam ex te: cogitarisne in illo tuo non regno, sed latrocinia, augur fieri in Q. Metelli locum? ut quicumque te

[†]Gurnesevics Lajos ford.

aspexisset, duplicem dolorem, gemitumque
susciperet, et ex desiderio clarissimi et
fortissimi civis, et ex honore turpissimi
atque improbissimi? *Adeone captam hanc ur-*
bem atque eversam putaras, ut augurem Vati-
nius ferre possemus?" /"Tőled is megkerde-
zem: vajon azt gondoltad, hogy te lépsz
Q.Metellus helyébe mint augur, nem is méltóságod, de gazemberséged miatt? hogy ha
bárki is meglát, többszörösen fájdalmat
érezzen, egyrészt a legkiválóbb és legbát-
rabb polgártársa hiánya miatt, másrészt a
leggyalázatosabb és legbecstelenabb polgár-
tiszte miatt? Ráadásul még azt gondolod,
hogy ez az elfoglalt város úgy tönkrement,
hogy egy Vatiniust el tud viselni ily tiszt-
ségben?" /A felháborodásnak egy másik faj-
táját példázza Horatius IV. epodusa, amely-
ben arról a szégyentelenről van szó, aki
a legalacsonyabb sorból felkapaszkodik a
magas rangig: "*Sectus flagellis hic trium-*
viralibus, Praeconis ad fastidium, arat
Falerni mille fundi jugera, et Appiam man-

nis terit; sedilibusque magnus in primis
eques, Othone contempto, sedet."

"Éz az, kit ostorral páholt félholtra a
triumvirális kishíró;
lám most falernus földön, dús mezőn arat,
s az Appián kopog lova,
főemberekkel tárgyal, mint nemes lovas,
s Otho törvényét megveti."/

Annak a beszédnek, amivel a hallgatóság fel-
háborodását szeretnénk felkelteni, nagyon
elevennek, szenvedélyesnek és gyors tempó-
júnak kell lennie.

9/ A szemérem érzelmének felkeltésével
visszautasítja Cicero azokat, akik az élve-
zetet próbálták védelmükbe venni. Paradox.I.
"Quae quidem mihi vos pecudum videtur esse,
non hominum. Tu, quum tibi sive Deus sive
master, ut ita dicam, rerum omnium natura de-
derit animum, quo nihil est praestantius,
nihil divinius: sic te abjicies atque pros-
ternes, ut nihil inter te, atque inter quad-
rupedem aliquam putes interesse? et sic norro"
/ "Éz a szó számomra inkább tűnik állatnak,
mint emberhez tartozónak. Te, midőn neked

akár az Isten, akár - hogy úgymondjam - természet-anyaként lelket adott, aminél semmi sincs felségesebb és istenibb: te annyira lealázod és lealacsonyítod magad, hogy gondold, nincs semmi különbség közted és a négylábú állat között? stb."/*

10/ A szájalom felkeltésének módját lásd Tullianánál a Sestius érdekében mondott beszéd 69. fejezetében. "Quod tantum est in me scelus? quid tantopere deliqui illo, illo die, cum ad vos indicia, literas, confessiones communis exitii detuli? quum parui vobis? At si scelestum est, amare patriam, pertuli poenarum satis: eversa domus est, fortunae vexatae, dissipati liberi, raptata conjux, frater optimus, incredibili pietate, amore inaudito, maximo in squalore volutatus est ad pedes inimicissimorum: ego pulsus aris, focus, diis penatibus, distractus a meis, carui patria, quam, uti levissime dicam, certe texeram: pertuli crudelitatem inimicorum, scelus

*Kovácsnai S. ford.

infidelium, et cetera."/"Hát oly nagy az én bűnöm? mit követtem el olyan nagy dolgot azon a napon, amikor elvittem hozzátok a közös pusztulás bizonyítékait, a leveleket, és vallomásokat? miért jelentem meg előttetek? Ha pedig bűn a hazát szeretni, eleget bűnhődtem: elpusztult a házam, vagyonom megsemmisült, gyermekeim hontalanok, nőmet elvitték, legkedvesebb fivérem, aki rendkívül erkölcsös volt, nem ismerte a szerelmet, a legmélyebb fertőben hente-reg legnagyobb ellenségei lába előtt; engem elűztek az oltár mellől, a házamból, házi isteneimtől, elszakítottak szeretőimtől, nincs hazám amit valóban oltalmaztam, ezt nyugodtan elmondhatom: kiálltam az ellenség kegyetlenkedését, a hitszegők gazságát. stb."/*

Szánalom, kétségtelenül, csak akkor ébred fel bennünk, ha szerencsétlennek találjuk azt az embert, aki iránt rokonszenvet érzünk. Ez akkor is bekövetkezik, ha a nyomo-

*Bozóky A. ford.

rult nem tud a maga szerencsétlenségéről, mert ez előfordul az eszelősöknél. Aki annyira alacsonylelkű, hogy már semmit sem törődik az emberek megbecsülésével, az nem szánja az aki ezt elvesztette. Aztán azoknak a szereplőknek a kínlódása és szomorúsága, akik iránt nem érzünk semmi tiszteletet, jóindulatot, lelkünket szintén nem tudják szánalomra indítani. A hatalmasok szintecsak a hatalmassal éreznek együtt, akit megtört a mostoha sors, a többiek nyomorúsága kevéssé indítja meg őket. Azokat is vizsgáljuk meg, akiknek más a gondolkodásuk, véleményük, cselekedetük, mint a nyomorultnak. A szépíró tehát, aki igyekszik szánalmat ébreszteni, jól fontolja meg, vajon az az emberfajta, akinek ír, ugyanazokat a nézeteket vallja-e, mint ő, ugyanaz-e a véleménye a szenvedésről, mint ahogyan ő törekszik lefesteni. De szánalomkeltés céljának is olyannak kell lennie, amely a szépirodalmi mű céljával összhangban van. Szophok-

léssz olyan szánalomra indít Oidipusz iránt, amelyből *semmi haszon nem mutatkozik*. A szónok ennek az érzelemnek a segítségével fel tudja menteni a vádlottat a büntetés alól, vagy ha az igazságtalanság sújtotta ember érdekében beszél, azt véghezvinni, hogy a vádlottra még súlyosabb büntetést szabjanak. De a szánalomkeltés legnemesebb célja az, hogy gyűlöletet ébresszen a gonoszok iránt, akik szánalomraméltó sorsra juttatnak ártatlanokat. Így például az Iphigenia és anyja iránt érzett sajnálatunk utálatot ébreszt bennünk Agamemnon nagyravágyása iránt. Megutáljuk a kapzsiságot, amely Horatius Ódáinak II. könyve 18.26. és az azt követő verseiben a legszánalomraméltóbb jelenetet tárja elénk. Végül pedig szoknak a jóknak példái, akiket magával ragadott az éretlen szenvedély vagy akiket eljötitelemek ösztönöztek és meg gondolatlanságuk, lelki gyengeségük miatt ártatlant vetettek oda a szenvedéseknek, figyelmeztetnek üdvösen bennünket,

hogy óvakodjunk^a hasonló igazságtalanságtól. Az apa, aki látta Shakespeare Romeo és Júlia c. tragédiáját színpadon, aligha lesz az igazságosnál szigorúbb ártatlan és szeretetreméltó lányához, akit megérintett a szerelem; és az ifjú, aki csak közepesen becsületes, és látta Clementina eszelőségét, gondosan vigyáz arra, nehogy szerelemre gyűjtson olyan lányt maga iránt, aki-vel legyőzhetetlen akadályok miatt nem köthet házasságot.

11/ Versengésre szólítja Cícero "Antonius" 1. Philippicájának 14. fejezetében. "Utiam, Antoni, avum tuum meminisses, de quo tam multa audisti ex me saepissime. Quare flecte te, quaeso, et majores tuos respice, atque ita gubernare republicam, ut natum esse te cives tui gaudeamus: sine quo nec beatus, nec clarus quisquam esse omnino potest."/Bárcsak emlékeznél nagyapádra, Antonius, akiről oly gyakran hallottál tőlem. Ezért változtass iránymat kérek

tekints őseidre, és irányítsd úgy a köztársaságot hogy mi, polgártársaid örüljünk annak, hogy megszületted, enélkül egyáltalán senki sem lehet boldog."/†

12/ Tacitus az Annales 14. könyvében emiatt teszi ki a megvetésnek az együgyű és ostoba Claudiusra: "Ipse modo huc, modo illuc, ut quemque svadentium audierat, promptus; cui non iudicium, non odium erat, nisi indite et iussa."/"Claudius hol ide, hol oda hajolt, aszerint, hogy éppen melyik tanácsosát hallgatta meg, majd tanácsba hívja és felszólítja az egyenetlenkedőket, adják elő és indokolják meg véleményüket."/††
Ugyancsak Tacitus Annalesnek 14. könyvében megvetés által indítja érzelemre Nerot Poppaara, "aliquando per facetias incusare principem, et pupillum vocare, qui iussis alienis obnoxius, non modo imperii sed etiam libertatis indigeret."/"néha tréfásan korholta a princepsset és kiskorú gyermeknek nevezte, aki mások parancsának alávetve nemcsak a ha-

† Trencsényi Waldapfel Imre ford.

†† Borzsák István ford.

talomnak, de még a szabadságnak is híjával van."/

13/ A csodálat, amelyet valahogyan nem szoktak közönségesen az érzésekhez sorolni, mégis a leghasznosabb hatás[†] gyakorolja az emberi lélekre. A hősök feankölt jelleme, amiket csodálunk, valósággal szeretetreméltóvá teszük nekünk azokat az erényeket, amelyekkel kiemelkednek, amiképpen viszont a sátán vagy az ember gonoszsága ellen, amelyet Milton, Klopstock és Shakespeare olyan kiválóan mutatnak be, hogy bennünket egyaránt csodálatba ejt, ugyanezen érzéstől indítatva tiltakozunk. Egyébként a csodálkozás alkalmazásáról a következőket kell tudni.

a/ Azokat a dolgokat is joggal mondják csodásnak, amelyek^a természet erőit nem múlják felül, mert várakozásunkat és képzeletünket felülmúlják. Ilyenek például azon mennyei tájak, amelyeket Klopstock, a menny és pokol, melyet Milton, az özön-

[†] Borzsák István ford.

víz, amelyet Bodmer írt le. De ha az emberi ész felfogóképességét annyira meghaladják, hogy a valószínűség legkisebb fokát sem érik el, bármily csodások is, az esztétikai erőt nélkülöző kitalálások szintjén maradnak, mint például Lukianosz története, vagy Holberg földalatti utazásai.

b/ A körülményeknek megfelelően a csodás dolog más-más alakban jelenik meg. Az aeposuai mese csodálatba ejti a gyerekeket, sőt még azokat a népeket is, amelyeknek műveltsége még gyerekcipőbe jár, az állatok beszédével és cselekedeteivel, amelyekkel emberi bölcsesség és ész járul. A világ bolygórendszere, amelyet a filozófus jól ismer, a tanulatlan ember számára nem ok nélkül tűnik csodásnak. Ossian ritkán él a csodás elemek alkalmazásával, mivel úgy látszik, éppoly-azegényes képzeletű volt, mint a nép, amelynek írt. Viszont Homérosz jobban ismerte mind az anyagi mind az erkölcsi világot, mint a görögök, akik kö-

zött élt; sőt az általa írottakból az következik, hogy jártas volt a külhoni ismeretekben is: tehát övéit is majdnem tesszése szerint csodálatba tudta ejteni. Viszont, ami Homérosz korában igazán csodás bennünk volt, minden inkább, mint az. Az a mai szerző, aki a görög mitológiából vett mesékkal a karná olvasóit esztétikai csodálatra indítani, nevetséges lenne.

c/ És végül az az író, aki csodálatot akar ébreszteni, maga is emelkedjen ki a gondolkodás és az érzések mély ismeretével, lélekben legyen nemes. És aki mindenhol nevetve és tréfálkozva formázza a természetet, aki a történetekben és az emberi cselekedetekben semmi mást nem lát, csak színjátékot, aki a képzelet szellemes tréfáit hajhássza csupán, és akit egy kis virág vagy a kellemes táj jobban megindít, mint a rohanó víz zúgása vagy a sziklás zord hegyek, az nem tud bennünket csodálatba ejteni.

33/ A szépirodalmi művek kimeríthetetlen témái közé tartozik a szerelem érzése is, amivel szívesen foglalkoznak az írók, elsősorban a fiatalok, és ezzel igen gyakran vissza is élnek: ezért véleményem szerint szükséges mélyebben megvizsgálni természetét, valamint kellő és előremozdító alkalmazását.

a/ Halljuk először, hogyan értekezik Sulzer a Liebe c. fejezetben a szerelmi érzés természetéről. "Ennek az érzelemnek a gyökere nyilvánvalóan állati - mondá - ágait mégis a testi világon túlra terjeszti, ahol ez legkevésbé sem hulló gyümölcsöket érlel. Mikor megszületik, csak a saját hasznát nézi; megfelelő időben, a jól előkészített lelkekben a jóindulat legnemesebb, a barátság a leggyengédebb és a nemsslelkűség hősiesség hajlamait kelti életre. Célja az élvezet; egyúttal azonban lehet ellene a leghatékonyabb gyógyszer, amely ugyanakkor a legtisztéletreméltóbb

vonzalmak biztos forrása is lehet. Félénk és nem ritkán kislelkű; mégis a lelket gyakran a vitézség legmagasabb fokáig emeli. Ez az érzés eredetére nézve oly alacsony, csak szégyenpírt csal elő; idővel mégis képes felmagasztosítani magát a lelket." Ha ez mind igaz, a nemes gyengédséggel párosult tiszta szerelem, amely végül is az akadályokat sikeresen legyőzve eléri célját, nem nyújt hálátlan anyagot a szépírónak drámákhoz, költeményekhez, elbeszélésekhez; attól viszont óvakodnia kell, nehogy műveik ifjú olvasóit a veszélytel teli elpuhultsághoz, vagy a szenvedélyek féktelen tombolásához vezessék. Így is lesz, ha sohasem ennek a vonzalomnak a gazdag érzékiségét írja le, hanem ehelyett annak legnemesebb és legemberibb következményeit, amelyek ennek a vonzalomnak tiszta élvezetéből születnek. Klopstock ezt a vonzalmat úgy mutatja be Lazarusban és Cidlisben, hogy megfosztja a lélek feletti hatalmát a vallás segítségével, Bodmer viszont Noachidesben istenfélelemmel és az erény szeretetével mérseikli ugyanazt.

b/ A szerelem másik fajtája viszont ártatlan ugyan, de ugyanakkor képzeletbeli is, a római vagy a milétoszi mesékre jellemző, és boldogtalan, mivel a szerelmeseknek a körülmények miatt, amelyek legyőzhetetlen akadályokat állítanak eléjük, semmi reményük a házasságra. Az ilyen szerelem megzavarja és felforgatja az elkövetkező élet minden nyugalmát, az áhított jó sors folyását: ezért nagyon hasznos az a szépíró, aki mindennek az igen szomorú következményeit az ifjúság elé tárja. Ez mégse azzal a módszerrel történjék, mint amit tapasztalatunk szerint a római mesékben vagy drámákban általában alkalmaznak, ahol a következmények leírásával csak sajnálat ébred, nem pedig félelem. Kétségtelen ugyanis, hogy a szerelem legboldogtalanabb katasztrófája, amennyiben rémület helyett szánalmat kelet, oly mértékben eltávolít a kitűzött céltől, hogy az ifjú olvasót vagy hallgatót inkább bátorítja, mintsem elriasztaná. Egyszóval, mindazt, ami ostobaság, meggondolatlanság, s ami elítélendő ebben a szenvedélyben ijesztő színekkel kell ábrázolni.

c/ A szerelmi érzelem, amelyet a különböző akadályok meg inkább fokoznak, igen gyakran neveteges formában jelentkezik, mivel a szerelmeket a legkülönbözőbb módon játssza ki. Az így keletkező nevetés olyatén bemutatása, hogy az emberi lelkek gondosan óvakodjanak attól, nehogy hasonló kinevetés veszedelmébe jussanak, nem könnyű dolog, amelyet a komikus színházban a leggondosabban kell megoldani.

d/ A magasabbrendű tragédiákban, ahol hősök, vagy magasrangú személyek szerepelnek, önmagában fantasztikus, vagy alacsony szerelmi érzésnek nincs helye. Corneille Oedipejban Theseust, akinek Áthenben oltárt emeltek, szánalomra méltóan megalázza, mivel neki a szerelem következő szégyenletes érzését tulajdonítja: "Perisse l' Univers porvûque Dirce vive! Perissé le jour même avant qui elle s' en prive! Que m' importe et le salut de tous? Ai-je rien à sauver, rien à perdre que vous?"/"Vesszen a Mindenség, csak Dirce éljen! Vesszen még a nap is, mielőtt megfosztaná magát tőle! Mit bánom én akár mindnyájunk üdvét is? Lehet nekem menteni vagy veszteni valóm más, mint Ön?"/*

*Mészáros V. ford.

Még fehérorítóbb. ha előkelő személyeket, vagy éppen fejedelmeket mutatnak be, mint szerelemtől megittasult ifjakat. Mert ki ne érezne annak a jelenetnek a szégyenletes voltát Rodogune-ben, midőn Sereneus Antiochussal beszélve ilyen hitványul sóhajt fel: "Ah destin trop contraire! L' amour, l' amour doit vaincre, et la triste amitié ne doit être à tous deux qu' objet de pitié. Un grand coeur cede un trone, ^{et le} cede avec gloire; cet effet de vertu couronne sa memoire: Mais lorsqu' un digne objet a su nous enflamer, qui le cede est un lache." /Oh, baljóslatú vérszet! A szerelemnek, a szerelemnek kell győznie, és a szomorú barátság mindkettőnk számára csak szánalom tárgya lehet. Egy nagy lélek átengedi a tront, átengedi dicsőséggel: ez a tette dicsőfényel vonja be emlékezetét: de amikor egy nemes erzes langgra tudott gyújtani, arról lemondani: gyávaság"/^{*} Az ilyen sóhajok és érzelmek akkor lennének helyénvalóak, amikor a szerelmet trefásan tárgyaljuk, képzelt érzéseit nevetségessé tesszük, a szerelmezt mint örültet mutatjuk be.

^{*}Mészáros V.ford.

e/ A rút szenvedélytől elragadott lelkeket a legalantasabb szerelmi vágy tartja hatalmában, amely feltartóztathatatlanul fokozódik le veszélyekkel teli és egyáltalán a legpusztítóbb szenvedéllyé. Ezt a szépművészetek segítségével felébrszíteni, melengetni, szítani, feltüzelní a legelítélendőbb visszaélés, semmivel sem menthető. Az ösztönnek ugyanis, amely tiszteli a természet szabta határokat, a mértéktelenségtől még el nem gyengült emberek esetében nincs szüksége izgalomra, viszont az emberek azon elaljasult csoportjának, akiket a féktelen vágy az oktalan állatoknál is lejjebb aláz, a szépművészetek varázserejével szégyenletes életmódjuk folytatásához segítséget nyújtani, bizonyára ugyanazt jelenti mint magunkat és a szépművészeteket, amelyek az emberiség továbbfejlesztésére, az erények terjesztésének fokozására és erősítésére, s ami ezekből ered, mind a közös, boldogság elérésére vannak rendelkezve, a kerítők leghitványabb fajtája közé számúzni. Inkább a legszentebb feladatuk az, hogy eléven színekkal mutassák be a féktelen vágy káros következményeit, és az emberi lelkeket a lehető leghatékonyabban riasszák el ettől a kártól.

